

Győri László

Hetvenen túl, nyolcvanon innen

Buda Ferencnek

*Hetvenen túl, nyolcvanon innen
kéne, de miben kéne hinnem?*

*Nyolcvanon, hetvenötön innen –
melyik évszámot kerekítsem?*

*Te már a hetvenötön is túl,
tudod, a lét már sose tisztul.*

*Amiket véltünk gyönyörűnek,
minket véresre köszörülnek.*

*A nálam egy nappal idősebb
elunta, elég volt a hőstett?*

*Roncsolt szívvel a mélybe fekszik,
fölhasogatva most menekszik.*

*A könyvét épphogy befejezte.
Egy új műbe még belekezd-e?*

*Születtem egy nappal utána.
És ha az élet megutálna*

*engem is hetvenötön innen?
Volt, aki elment sebesebben.*

*Ki tudja, mi lappang a testben?
Ami lesz, mivégre keressem?*

*Dolgozom, mekkora szerencse!
Nézek sólyomra, kerecsenre,*

*a repülésre, Uramisten,
hetvenen túl, nyolcvanon innen.*

*Évet, évgyűrűt ne latolgass,
a fa is tágabb, hogyha odvas.*

2015. április 10–11.

Buda Ferenc

Viszont-üdvözet

Keresztes Dórának
és
Orosz Pistának

*Nyitott a kéz, tárulva vár a szív,
tenyérbem elfér, lám, egy pályáiv,
s a téridőt szelíden körbezárja
Herr Möbius furfangos pántlikája.*

2015 kezdetén

Hengertükör, vonalzó, cirkalom

– Visszhangok – avagy: visszfények –
Orosz István műveire –

*Vándor megállj, tekints a néma éjbe:
a léted ki-, a lépteid bemérve.*

*Fényből-homályból, lásd, ki integet:
teremt csodákat, elmozdult teret,*

*s játszván, akár a gyermek, önfeledten,
világot szerkeszt jól kimért keretben.*

*Háromszögű vonalzó, cirkalom.
Napóra áll – vagy jár? – a kőfalon.*

*Térhatáron, se kívül, sem belül,
ablaknyílásban szótlan férfi ül.*

*Ember? No nem: csupán egy mellszobor.
S a kópárkányra rászítál a por.*

Abszurditás? Kimódolt képtelenség?
Belekódolva jó- meg balszerencsénk.

Test sziluettje póre szirtfokon.
Hang vagy huzal szorul a torkodon?

A fej körül kerengő grádicsok
mögött angyal vagy ördög incseleg?

A 100-as szöggel átvert búzafej
vércseppjeit ugyan ki fogja fel,

s vajon mi szállong, átok vagy ima
lebegő létünk oszlopaira?

Falak, útvesztők kőből összerakva.
Csipkéről csótány mászik homlokodra.

Eltávolodva táguló sinek
nekizuhintanak a semminek,

s az itt meg ott már végképp összeforr –
minden irányban zöld a szemafor.

Vándor, agyó! S ha futja még türelmed,
biccentsél oda jó Albrecht Dürernek.

Lásd: a káoszról élet meg halál
hengertükörben végül összeáll.

Folytathatnám még akár reggelig,
mígnem e tér igékkal megtelik,

ám a hunyorgó elme visszarebben,
hisz itt a Látvány lép fel főszerepben,

s nem pelyva-szó, amit szemünkbe mond.
Soraimat zárja le hát e pont.

Utóirat:

Mielőtt még bagolyra fölcserélne,
veréb pajtás, pottyants a bölcs fejére,

s magasból less reá, akár a Hold.
Rövid az élet – el ne tékozzol.

Kántor Lajos

Fehér kakas, vörösbor

A világ elkezd égni. Először az élet tüzében, aztán a lélek tüzében, aztán a szó tüzében, a hang tüzében, a szín tüzében, a szellem tüzében, a jóság, az igazság, az öröm, a fájdalom, a szenvedés, a halál, a halhatatlanság tüzében.

Hamvas Béla

*Még tartasz, de a
semmi is körülvesz ha
illata átjár*

Zalán Tibor

Másfél évvel ezelőtti jegyzeteimet fellapozva, magamat idézve, berakhatnám a harmadik mottót, azt az indító szövegrészt, amely valószínűleg kimarad a könyvből, a véglegesítéskor. Akkor még így gondoltam a *Fehér kakas, vörösbor* (és a nagy *Házsongárd*) első mondatait: Természetesen az élet pártján állok. (Már közelebb a nyolcvanhoz, mint a hetvenhez. Amit el se hiszek.) Fiatal – egy kicsit avantgárd? – koromban sokszor hangoztattam, hogy szakítsunk végre a Házsongárd-szemlélettel. (Nálunk a Házsongárd évszázadok óta nem a nyulak kertjét, hanem a TEMETŐT jelenti.) Tulajdonképp ma sem gondolom másképp, amikor pedig a hozzám legközelebb állók számottevő hányada kiköltözött oda, abba (ebbe) az Európa-szerte híres, árnyasan kellemes domboldali nyugvóhelyre. Csakhogy az elszámolás – nem feltétlenül a felszámolás – errefelé hajtja gondolataimat. Mindenkiről nem tudok könyvet írni, mármint azokról, akikről szeretnék, akiknek sok a közös élményem, emlékem. Szabédi László, Szilágyi Domokos, Sükösd Mihály, Csiki László, a feleségem, Kántor (Nagy) Erzsébet, legutóbb Lászlóffy Aladár, most pedig Domokos Géza kísért el saját korábbi énem közelébe. *A kapu, A mennyei kapu* és *A Korunk kapui* is ebbe az irányba vitt az elmúlt években.

Nem vezettem naplót, vagy csak nagyon ritkán, alkalmyszerűen. Talán ezért is kellett belekezdenem ebbe a szabálytalan, átfogó életnaplóba, ahol semmi sem köt, sem időrend, sem hely (egyedül a Mikes Kelemen utca 15.) – csak a vélt igazság. Amit most kínálok fel a kecskeméti *Forrás* szerkesztőjének és olvasóinak, a lassan kötetterjedelművé növvő gépirat V–VIII. fejezetét, az „Útvonalak, frontvonalak” cím alá volna vonható.

V. Kolozsvár – Budapest – Bukarest

A magyar város ('56 előtt és után)

Ennek a városnak szülöttje, aki hetvenhét év alatt néhány hétnél, egy hónapnál hosszabb időre nem hagyta el Kolozsvárt (ne hazudjak: egyszer, Amerika kedvéért, 1993-ban hat hétre nyújtottuk távollétünket) – ez a javíthatatlan lokál-

patrióta igyekszik pontosítani, hogy valójában hol is él. Földrajzilag, kilométerekben számolva, akár így is mondható: közel egyenlő távolságra Budapesttől és Bukaresttől. Egy kicsit közelebb a Duna-parti fővároshoz. Persze ahhoz a nem egészen száz kilométer különbséghez hozzá kell számítani, Regát-irányban, a Kárpátokat. A Himalájához képest nem igazán világhírű hegység, ám sokkal magasabb a vonulat (nem beszélve a Keleti- vagy a Déli-Kárpátok csúcsairól), minthogy a Királyhágó ebben a távolsági-területi versenyben egyáltalán tényezőnek számítana.

A történelmi különbségtételbe nem kívánok most belekeveredni, a demográfiai mutatókat illetően is szűkebb időre mennék vissza. Maradok egy emlékezetes évnél és éppen 1956-nál, sőt októbernél, még a magyar forradalmat megelőző napok egyikénél. Hiteles levéltári kutatásra alapozott könyvben, annak a 284. számú jegyzetében olvasom, hogy a Román Munkáspárt Központi Bizottságának képviselőjében, a kolozsvári román írókkal október 9-én megtartott gyűlésen Miron Constantinescu kijelentette: *„A legfrissebb felmérések szerint Kolozsvár több mint 73 900 román és közel 74 000 magyart számlál, Kolozsvár tehát olyan város, ahol egyenlőségben élnek románok és magyarok, a román lakosság a falvakban alkot többséget.”* Emlékezésekben találni utalásokat egy bukaresti, szintén valamikor 1956-ban (nyáron? ősszel?), a legfelső pártvezetésben lezajlott belső ünnepelésről, boldog kocintásról. Annak a frissen érkezett hírnek a hallatára, hogy Kolozsvárt megszűnt a magyar lakosság többsége.

Visszatérek Benkő Levente 2007-ben Kolozsvárt megjelent kötetéhez, *Az őszinteség két napjához*, amely alcímében „1956. szeptember 29–30.”-át nevezi meg tárgyául, de itt találjuk az utalást októberre is. Ez a könyv a Kolozs Tartományi Pártbizottságban készült jegyzőkönyvek alapján idézi fel a Miron Constantinescu és társai (köztük a Székelykeresztúron tanult Fazekas János) vezette korábbi, kolozsvári párttanácskozást; ennek meghívottjai a helyi és a marosvásárhelyi magyar írók voltak. Nagyon fontos dokumentum ez a kiadvány, több szempontból persze, nem csupán az erdélyi, a romániai magyar irodalom jeles (és jeltelen) alkotóira vonatkozóan, hanem egy politikatörténetileg figyelmet érdemlő pillanat rögzítésében.

Maradjunk azonban Kolozsvárnál és a várost érintő, egyértelműen legfontosabb felszólalásnál: a Szabédi Lászlóénál. (A felszólalás szövegét a Lázár utcai Szabédi-házban találtam meg, és idéztem is belőle *Az őszinteség két napjában* találhatóval majdnem szó szerint megegyező passzust 1999-es kiadású kötetemben, az *Erdélyi sorskerékben*; a pártjegyzőkönyvben „idetelepített román”-t olvashatunk – és ez utal a reális helyzetre –, a Szabédi-házban én a szelídebb „idetelepített”-tet találtam az első fogalmazásban. Ott a helyszínen a felszólaló ráerősíthetett.) A demográfiai tényeket és a belőlük következő hangulatot Szabédi László így jellemezte 1956 szeptemberének végén: *„Tudom, hogy Kolozsvár román lakosai között sok az olyan Bukovinából, Moldvából, Munténiából, Olténiából stb. idetelepített román, aki egyrészt megszokta a színromán környezetet, s akinek másrészt soha senki nem magyarázta meg, hogy Erdélybe jöve, ősi magyar lakosság közé, magyar történelmi környezetbe jön, olyan országrészbe, ahol a magyar nem vendég, hanem gazdatárs, ahol a múltban is volt és a jövőben is lesz magyar szív és szó. E magyarázat*

elmaradása súlyos mulasztás, melyet azonban én, magyar értelmiségi csak megállapítani tudok, orvosolni nem. Viszont a népem jogai mellett való kiállást nem halaszthatom arra az időre, amikor ez a mulasztás orvosolódni fog."

Szabédi, azaz akkor még Székely László az első világháború kitörése előtt került családjával Kolozsvárra, gyermekként a magyar Kolozsvárt ismerte meg. De azok is, akik a második világhéges előtt születtek ebben a városban – akár az úgymond „román időkben”, a harmincas évek vége felé (magamat és feleségemet ide számíthatom), a maguk szűkebb vagy tágabb környezetében lényegében hasonló élményekkel indultak. Belvárosi környezetben, a Király és a Farkas utcában meg a Főtéren látottak-hallottak alapján ifjú éveimben természetesen úgy éltem meg, hogy Kolozsvár magyar város. Valamikor régen a Mikés Kelemen utcában pedig úgy hallottam (nem másoktól elbeszélve, hanem a saját fülemmel), hogy az ortodox zsinagógába érkezők ha nem jiddisül, hát magyarul beszélnek. Amikor nagyobb iskolásokként a kosárlabdázás többünk életének fontos tényezőjévé vált, a már csak volt Állami épületébe került Emil Racovița csapatával játszhattunk barátságos mérkőzést, de ezzel együtt a Farkas utca (már Kogălniceanu) hangulatát továbbra is a magyar tannyelvű iskolák adták meg.

A Monostort leszámítva az úgymond kültelki világban élők, arra megfordulók hasonló emlékeket raktározhattak el. Erzsike visszatérően mesélt tóközi gyermekkori élményeiről. Igaz, lakott a szomszédjukban egy Rusu néni, aki viszont magyarul beszélt, vagyis nem másképp, mint a Nagy Gábor-tanya többi lakója. A Tóközhöz viszonylag közeli Traian Vuia Ipari Líceumban, a hajdani Magyar utcában, a Szentpéteri templom oldalánál, többségben román gyerekeknek tanítva a román irodalmat, feleségemnek aztán bőven nyílt alkalma elgondolkodni a város, az idők változásán. Hasonló gondolatok támadhatnak azokban is, akik a Dermata-gyár felé vezető Böszörményi úton, a „gyáristák” csinos kis házaiban megmaradtak, illetve inkább már csak az utódaik emlékezésében jöhet elő a negyven-ötvenes évek világa. (A magyar színház, az opera külön bérletet tudott fenntartani a gyárakban dolgozóknak meg a hóstátiaknak.)

1956-ból, az őszi napokból idézhetem a szatmárnémeti iskolából a Bolyaira érkezett diákot, Szilágyi Domokost. A tulajdonképp távoli, de a román hatóságok által Erdélyben sem veszélytelen hatásúnak ítélt magyar forradalom kiváltotta „felfordulásról” ír haza, a szüleinek szóló levélben így: *„Mélyen tisztelt felsőbb szerveink ugyanis szörnyen begazoltak, hogy ne hogy kivonuljon a kolozsvári diákság tüntetni, úgy szép békésen; s ezért igyekeztek a Babeșt és a Bolyait (a román és a magyar egyetem) összeugrasztani. Nálunk beadták, hogy a Babeș Nagyromániáért akar tüntetni, a Babeșen meg azt, hogy mi Erdélyt akarjuk vissza, s így aztán sikerült valahogy megakadályozniuk [a tüntetést]... Testi épségünk nincsen veszélyben, mert Szászfenesről behozták a katonaságot, és géppisztolyos járőrök cirkálnak estétől reggelig minden diákotthon és egyetemi épület körül. Máskülönb en a temetőben is több volt halottak napján a hekus, mint a gyászoló.”*

És egy pár évvel korábbi emlék, amit a mai fiatal magyar kolozsváriak kétkedve hallgatnak: a főtéri (hivatalos városi) hangszórókból Szepesi hangja szólt, az aranycsapat mérkőzését közvetítette. Nos, a 2014 augusztusában hatvanadik érettségi találkozásjukra a városba messzebből érkezők a kilencvenedik életévén túl járó

sportriportert nyilván nem hallhatják – bár az ötödik alkalommal megrendezett Kolozsvári Magyar Napok meghívottjaként akár szót is kaphatna, mondjuk inkább a Farkas utcai emelvényen (vagy miért ne, valamelyik magyar sztárzenekar főtéri koncertje előtt – ha még a hangja bírna).

A város szomorú, már-már tragikus következményű Funar-korszaka és a 2010–2014 közti időszak történéseinek összefoglalása helyett nem maradhat ki az emlékezésből, hogy előző évfordulókon nem engedtek be minket az „Ady-Şincai” néven megcsúfolt, majd magyar osztályok nélkül maradt régi iskolánkba, az egykori tanterembe. A régi, Farkas utcai épület azonban nemrég visszakerült jogos tulajdonosához, ismét a Református Kollégium működik benne. Ide gyűlhetnek hát össze a mai hetvenhét-hetvennyolc évesek nosztalgiázni, csupán a lépcsőmászás által akadályoztatva.

Együtt az Egyetem utcában

A ház, amelyhez a hatvanas évektől sok emlék köt, a Főtér sarkán áll, a lerobbant New York (Continental) Szálló híresebb épületének közvetlen közelében. A város-történeti-építészeti információkat az ebben a műfajban járatos Gaal Györgytől meg Asztalos Lajostól kölcsönözöm, hogy minden és mindenki valamelyest a helyére kerüljön, és hogy a személyes emlékek ne ömöljenek rá túlságosan a régmúltra. Akkor hát: a Pákei Lajos tervezte, 1895 decemberében megnyitott New York palotával szemben, a 20. század második évtizedének elején (1912–13-ban, Kármán Aladár és Ullmann Gyula tervei alapján) felépült a „négyemeletes világvárosi szecessziós bérház”; ez utóbbiról G. Gy. még annyit említ, hogy félemeletén az Első Magyar Általános Biztosító Társaság irodái voltak. Asztalos Lajos pedig Kolozsvár helynév- és településtörténeti adattárában tájékoztat a Belső-Torda utca nevet Egyetem utcára történő átváltásról, első előfordulásáról egy 1899-es dátumot, azaz leőhelyet tüntetve fel. De azt is okadatulja, hogy a történelmi változásokra jellemző módon 1937-ben feltűnik a „Str. Ion G. Duca” utcanév, 1948 és 1957 közt pedig a nyilván hangzatosabb Puskin utca.

Innen már az én toldásom következik, alighanem hiánypótlás is az Egyetem utca és a „világvárosi” sarokház 20. századi históriájához. Legalábbis irodalmilag. Mert igaz ugyan, hogy a New York íródott be erőteljesebben a magyar irodalomtörténetbe, mindenekelőtt Ady látogatása meg a két világháború közti erdélyi literátorok kávéházi jelenései okán (a „Dumaposta” érdekes, jellegzetesen erdélyi történet, erről személyesen Balogh Edgártól hallottam, ő Pozsonyból érkezve ott találkozott először Gaál Gáborral), az Egyetem utca 1. fél- vagy egész emeletét azonban kár volna kihagyni az újabb kori irodalomtörténetből. Meg a társadalomtörténetből, ha ide vesszük, hogy tudomásom szerint itt működött a második világháború utáni években az ARLUS, vagyis a Román–Szovjet Baráti Társaság. Hogy a történetét valaki feldolgozta volna, azt nem tudom, magáról az intézményről viszont nagyon régen apámtól hallottam. Feltételezem, nem az első világháborús szibériai orosz (félereszt szovjet) hét évi hadifogság jó emlékei vitték be őt ebbe az újdonsült társaságba, hanem az átmeneti kor átvészelésének reménye. Ellenőriznem kellene valahol (vajon hol?), jól emlékszem-e arra, hogy édesapám szerint ebben az időben

ott volt, valamiféle apróbb tisztséget vállalva, Lucian Blaga is, ez a német filozófián felnőtt, igazán jelentős erdélyi román költő. (Ilyenek voltak az idők?)

Blagával én az Egyetem utca egyben már nem találkoztam, jóllehet ő Kolozsvárt halt meg, igaz, 1961 májusában. Az biztos, hogy a hajdani ARLUS-fiók helyére került írószövetségi iroda és tanácsterem falára sok-sok évvel később került fel a fényképe, a többségben román íróportrék sorában, ahol az egyszínűséget néhány neves (elfogadott) magyar halott, például Gaál Gábor, Asztalos István, Nagy István, Szabédi László képi jelenléte törte meg.

Persze az arányok korábban nem így mutatkoztak. Az 1945-ben Kolozsvárt megalakult Romániai Magyar Írók Szövetsége 1947-ben beolvadt ugyan a Román Írók Szövetsége nevet és jelleget Romániai Írók Szövetségére (talán mégis inkább 1949-ben?) váltó országos intézménybe, ám helyileg a túlnyomó magyar többség sokáig fennmaradt. Jól emlékszem a hatvanas évek elejének-közepének írószövetségi összejöveteleire, ahol a hivatalos tekintélyt továbbra is Nagy István képviselte, tisztségviselőknak pedig csak a dogmatizmusukban nem közepszerű, újságírókból úgymond íróvá átvedlett aktivistákat, egy Teofil Buşecant, egy Dumitru Mirceát lehetett választani. Mellettük hangos felszólaló lett a kritikus Ion Oarcăsu, Ion Lungu – nem tévedek nagyot, ha azt írom: a jelentéktelenség megtestesítői. A helyzet akkor kezdett változni, amikor a *Steaua*-főszerkesztő Aurel Rău költő mellé olyanok kezdtek bekerülni a kolozsvári román irodalmi életbe, mint (a művelt, intelligens Radu Enescu mellett) az ifjú próza- és drámaíró Dumitru Radu Popescu, a *Tribunához* a szintén prózaíró Vasile Rebreanu és Augustin Buzura. (Vasilica persze nem mérkőzhetett volna névrokonával, a regényíró Liviu Rebreanuv.)

Velük már mi, a magyar Forrás is hovatovább hangadók lettünk, Lászlóffy Aladárral, kevéssel később Szilágyi Istvánnal – a néhány évvel előttünk járó Szabó Gyulával. Így történt a váltás, először az ifjúsági szervezetben, a pártbüroban és a Romániai Írók Szövetsége kolozsvári fiókjában, amely egy időben a Kolozsvári Írók Társasága nevet viselte. Mondhatnám úgy, hogy megkezdődött egyfajta hatalomváltás, de a tagságot számítva még magyar többségben.

Mindezzel együtt az Egyetem utca első (fél)emeletének elegáns gyűléstermében érdekes találkozásokra került sor, magyarok érdekes megszólalásaival. És itt nem a pártvonalhoz való ilyen-olyan felcsatlakozásokra fogok utalni – ha az emlékezet vagy valamely jegyzőkönyv megőrizte volna (őrizné?) a tanulságos szövegeket, színes szöttes állna össze belőlük –, hanem mindössze két ismert magyarországi íróvendég jelenésére, tanácstermünkben. Az egyikről már nem szoktak beszélni, a megérdemelt feledés jutott osztályrészéül, mármint Illés Bélának, a *Kárpáti rapszódia* szerzőjének, a „moszkoviták” egyikének. Hivatalos írószövetségi vendégként érkezett Kolozsvárra, a teremben jelentős többségben mi, magyarok voltunk, ő azonban nyugodtan csak mint román írókhoz szólt a jelenlévőkhöz. A másik, meglepőbb magyar(országi) íróvendég, Szabó Magda, férje kíséretében, egyenesen Cluj-Napocát emlegetett „szabad” szövegében (ez már a Ceauşescu-féle, 1974. októberi városátkeresztelés után történt), és arról mesélt elragadtatással, hogy milyen mély benyomást gyakorolt rájuk a konstancai híres mozaik.

Megyünk Bukarestbe

Kisiskolásnak számítottam, tizenegy éves voltam, és a diákok számára rendezett 1948-as, centenáriumi diákverseny veszteseként keservesen sírtam, mert nem jutottam be a bukaresti döntőbe. (Meg hát '48 nekem már előbb szívügyem volt, lelkesen olvastam Gracza György családi örökségként rám maradt könyvét.) Ez lett volna az első utam a (román) fővárosba.

Aztán bőven nyílt alkalmam pótolni az elszalasztott találkozást, ismerkedést egy idegen világgal.

A bukaresti „kiszállások” elsőjét nem tudom megnevezni, egy sportos és egy kulturális jellegű út közül az egyik jelentette a kezdetet. Az országos kosárlabda-bajnokság keretében a Dinamóval esedékes mérkőzésre én is bekerültem az utazók közé, nagy élményem azonban nem fűződött ehhez a futó jelenéshez. A Bolyai Egyetem kórusának bukaresti szereplésére, néhány forró májusi bukaresti napra sokkal jobban emlékszem, vonatkozásunkról pedig, fiúk-lányok baráti együttlétéről és egy vasutassal történt összeütközésünkről írtam egy karcolatocskát, *Különfülke* címmel megjelent az *Utunkban*.

Igazán emlékezetes bukaresti utazásunk – mert most is többen voltunk, igaz, másfajta cél érdekében – 1960/61 telén történt, talán '61 januárjában. Segítségül hívhatom a *Korunk* 1961. februári lapszámát, alaposan átpolitizált beszámolómat a fiatal írók III. országos tanácskozásáról (*Szélesre tárt kapuk*), a bukaresti egyetemi könyvtár aulájában lezajlott kétnapos összejuvételről, a baráti hangulatú záróbankettéről, sőt még az Union Szálló portáján átvett szobakulcsokról is. A befogadás, a befogadtatás öröme íratta ezt a cikket (bár bizonyára szerkesztőségi rendelésem volt rá), a kor és a korabeli *Korunk* elvárásához igazítottan. Természetesen nem hiányozhatott annak a visszhangozása, hogy „*a fiatal írónemzedék az egész írói front szerves része, s a nemzeti kisebbségek fiataljainak legfontosabb alkotási problémái azonosak a román irodalom legifjabbjainak problémáival*”. De a magam (magunk) különharcát is lezárni vélhettem, vitában például a marosvásárhelyi *Igaz Szóval* s az *Utunk*-szerkesztő, már többször belém kötő kritikus Szócs Istvánnal, ideológiai támaszt érzékelve a konferencia munkálataiban, néhány évvel korábbi nemzedéki vitáink tekintetében. A helyzet, helyzetünk megváltozását egy ilyen jellemző *Korunk*-mondat (korabeli Kántor-mondat?) fejezte ki: „*Ma már valamennyiünk előtt nyilvánvaló, hogy a romániai magyar irodalom legfiatalabb »befogadottjai«, az öt-hat évvel ezelőtt jelentkezett költők, novellisták, irodalomkritikusok – Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Veress Zoltán, Jancsik Pál, Bálint Tibor és a később csatlakozottak – »nemzedékegysége« nem jelenthet valamiféle különállást, írásainknak éppúgy a dolgozó nép ügyét kell szolgálniuk, ahogy az írói tapasztalatban és korban előttünk járók is a szocialista építés szolgálatába állítják alkotó energiájukat.*” Érdekes, hogy az a Nagy István, aki egy év múlva hevesen támad minket (egy besúgóí jelentés szerint nem csupán engem, az eleve gyanús értelmiségi származékot, hanem Lászlóffy Alit is, szabad verseiért), a záróvacsorán közénk ül (akárcsak az elnök Beniuc).

Kerek félszázaddal később, *A Korunk kapuiban* emlékezve erre az eseményre, az Írók Házában, a Calea Victoriei-en található bojárházban, a vendéglőben egy asztalhoz került „vegyes csapat” néhány jeles román tagját is megnevezem. Valóban

fontosnak, akár jelképesnek tekinthető, hogy személyes találkozásra, beszélgetésekre került sor a kétségtelenül zseniális ifjú költővel, Nichita Stănescuval (Szilágyi Domokos fordította magyarrá a verseit), a többi nemzedéktárrsal, Cezar Baltaggal, Ilie Constantinnal és a majd akadémiai elnökké lett kritikussal, Eugen Simionnal.

Ezt az első, nyilván protokollárisnak is mondható bukaresti írószövetségi bevonulást az évtizedek során számos hivatalos jelenés követte, sorolni őket vagy a nem létező naplóm, vagy dokumentumok fellapozásával lehetne. Megelégszem annyival, hogy néhány országos írószövetségi elnök nevét említem, közülük többeket nem (csak) a pódiumról, mikrofon mellől hallottam, ismerhettem: a Mihai Beniucot követő Zaharia Stancut, a nagy tekintélyű, mozgalmi múlttal is rendelkező prózaíró, a *Desculți – Mezitláb* – című parasztregeény szerzőjét, Laurențiu Fulgát, George Macoveșcut – és persze a közülünk, Kolozsvárról Bukarestbe felkerült Dumitru Radu Popescut, a valamikor barátként számon tartott „Déré”-t. (A ’89 decembere utáni idők elnökei más lapra tartoznak: Mircea Dinescu, Laurențiu Ulici, Nicolae Manolescu.)

Több romániai írószövetségi kongresszus, konferencia él – homályosan vagy élesebben – az emlékezetemben; egyet mindenesetre ide kell beidézniem, mert olyan névhez kapcsolódik, amely sajátosan visszhangzik sokunkban, itt élő magyarokéban különösen. Ez a név: Adrian Păunescu. Păunescu méltán úgy marad meg a köztudatban, mint Ceaușescu egyik utolsó – irodalmár és médiaember, propagandista – csatlósa, akit a bukás napjaiban Bukarestben kis híján meglincselt az őt felismerő tömeg. Az objektivitás jegyében el kell mondani, hogy tehetséges költőként indult, sőt jó riportokat is írt. Emlékszem arra az interjúra, amelyet a dákoromán elmélet képviselőjeként elhíresült kolozsvári történésszel, Emil Daicoviciuval készített, és amely ezzel a kérdéssel kezdődött: – Cu ce ocazie pe la noi, domnu Daicoviciu? (Milyen alkalomból nálunk, Daicoviciu úr?) Persze ebben benne rejlett a már akkor nagyra törő ifjú nacionalista, a gyanakvás az „idegennel” szemben (az interjúalany nevére utalva).

A mi „közös” történetünkben ez a bizonyos bukaresti írószövetségi kongresszus mindent tartalmazott, amit Adrian Păunescuról és a vele együtt haladókról (szavazókról) azóta is tudnom érdemes. Történt, valamikor a hatvanas-hetvenes évek fordulóján, hogy én is a kolozsvári (országos) küldöttek közé kerülve, a bizonyos (akkor ellenzékinak számító) román írói körökben jól mozgó Földes Laci felkérésére beszálltam a szervezkedő-lobbizó társaságba, és e megbízás következtében tárgyalnom kellett a fiatal román vezérjelölttel, Păunescuval. Neki (nekik) az volt a kérése (-sük), hogy mi, magyarok szavazzuk le a Zaharia Stancu által támogatott, titkári tisztségre kijelölt Alexandru Ivasiucot (a román kommunista börtönben eltöltött éveit után Ivasiuc valóban behódolni látszott a hatalomnak) – cserében ők, a döntő többséget jelentő román küldöttek megszavazzák a mi magyar jelöltjeinket. Az egyezséget mi betartottuk, ők viszont kihúzták a szavazólapon a romániai magyar képviselőket.

A lecke számomra egy életre szólt.

Két későbbi mozzanat azonban még idetartozik. Erzsike az iskolájában, a Traian Vuiában megbízhatónak gondolt egyik tanártársától – akivel korábban a Păunescu-ügyeket is letárgyalták – ezt hallja: – Miért szidod Adrian Păunescut?

Ő dicséri a férjedet. – Meglepő volt a kijelentés (különösen a sepsiszentgyörgyi és kolozsvári színházi kollokviumot követően, de az ottaniakról majd később), és keresni kezdtem, mire utalhatott a kollégánő. És megtaláltam egy Păunescu-féle publicisztikakötetben A. P. recenzióját a részben általam gondozott, előszavammal megjelent *Tineri poeți maghiari din România* antológiáról. (A kolozsvári Dacia adta ki 1979-ben ezt a román nyelvű Forrás-gyűjteményt.) Păunescu valóban úgy emlegetett itt engem, mint a költők költőjét („poetul poeților”). A kompromittálásnak ezt a formáját akár még megbocsáthattam neki. Személyesen nem kerülhetett rá sor, többé sosem találkoztunk.

És akár családi jóvátételként hivatkozhatom – mármint a kétségtelenül jó prózairó, az 1977-es bukaresti földrengésben elpusztult Ivasiuc irányában – egy 1983-as Kriterion-kiadványra, az *Előszoba* című regényre, ezt ugyanis Kántor Erzsébet ültette át magyar nyelvre.

Az én szerény (például a Domokos Gézáéhoz viszonyítva elhanyagolható) Bukarest-történetemnek volt még néhány, számomra emlékezetes epizódja, ezekről talán majd később.

Itthon vagyunk erősek (Forrás)

Az 1956-os kolozsvári demográfiai mutatók (a fordulópont) ellenére, az irodalomban, az Írószövetségben, a szerkesztőségekben – az erő felmutatásában – továbbra sem álltunk rosszul. A hatvanas évek közepétől-végétől, főképpen a hetvenesekben nemzedékek ritka jó találkozása határozta meg itthoni „uralkodásunkat”. Él még Kós Károly, kilencvenedik születésnapját (1973-ban) az Egyetem utcai tanácsteremben a román íróársakkal együtt köszöntjük (D. R. Popescu mondta a hivatalos köszöntőt, Károly bácsi jelenlétében), köztünk van még Nagy István, Kacsó Sándor, Bartalis János, Horváth István, Kiss Jenő, beérő életmű birtokosa Kányádi Sándor, Bajor Andor, Szabó Gyula, Panek Zoltán, Fodor Sándor, Bretter György, hazajött a börtönből és Kolozsvárt él Páskándi Géza, ideköltözik, új otthonába (Nagy Máriához) Szilágyi Domokos. A Forrás első, sőt második nemzedékéből a legtöbben, meghatározó személyiségek, karakteres alkotók, legjobb műveiket itt és most írják: Bálint Tibor a *Zokogó majom* című regényét (1969), Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* címmel a fő művét (1975), 1969-ben megjelenik Szilágyi Domokos hat remek verse, *Búcsú a trópusoktól* címmel, Lászlóffy Aladárnak címében is emblematikus verskötetete, *A hetvenes évek* (1971) ugyancsak esemény, Bodor Ádám még Kolozsvárt van itthon, Forrás-kötetét, *A tanút* (1969) már követték a *Plusz-mínusz egy nap* (1974) és a *Megérkezés északra* (1978) novellái; figyelni lehet és kell már Király László, Kenéz Ferenc egymást követő versköteteteire, Csiki László több műfajú jelenlétére. De jelentkezett már, és nem is akárhogy, Szöcs Géza (1977-es jelzetű a *Kilátótorony és környéke*), Egyed Péter és Tamás Gáspár Miklós. Higgye el az utókori olvasó, hogy ez a névsor és címlista hiányos, hiszen nem említettem például a *Fától fáigot*, Kányádi 1970-es verskötetét, Bajortól a *Pokoli különkiadást* (1968), a *Korunkban* közlésre került két Páskándi-dramát (*Vendégség, Tornyt választok*, 1970–72), Pusztai János regényét, *A sereg* címűt (1978), a Harag által színpadra állított Csiki-dramát, az *Öreg házat* (1978).

A tehetség(ek) győzelme egy-másfél évtized alatt?

Ebben az időben – a külső, tőlünk idegen tényezők ellenére – öröm volt kolozsvári szerkesztőnek lenni. (Persze helyel-közzel számítani lehetett a marosvásárhelyi szerzőkre, Sütő Andrásra, Székely Jánosra, már Markó Bélára is – és nyilván a nagyváradai Horváth Imrére, időnként Bukarestből Méliusz Józsefre, elég gyakran Szász Jánosra.) Mindezt én a *Korunk* irodalmi-művészeti szerkesztői székéből szemlélhettem (szemléztem), hasonló lehetőség előtt álltak (ültek) az *Utunk* idősebb-ifjabb szerkesztői, élükön a feladatot többféleképpen is „jegyzőkönyvelő” Marosi Péterrel. A *Napsugár* pedig, a még Asztalos István által begyűjtött kitűnő gárdával – Bajor Andorral, Fodor Sándorral, a később hozzájuk csatlakozott Kányádival, Lászlóffy Aladárral, Bálint Tiborral – felvirágoztatta az erdélyi gyermekirodalmat; így és itt született meg a *Tóbiás és Kelemen*, Veress Zoltán verses meséje, *Egy bátor egér viszontagságait* Bajor írta meg, Fodor Sándor *Csipikéje* pedig, nyugodtan állítható, halhatatlanná vált.

És noha az úgymond egyetemegyesítéstől (1959) számítva nem a legjobb idők jártak a Babeş-Bolyai magyar tanszékére, jelentős műhely(részleg) működött itt is, hiszen Láng Gusztáv tanította a 20. századi magyar irodalmat, és tanítványa, a nyelvészként indult Cs. Gyimesi Éva már irodalomelemzőként kezdte megmutatni az orosz-lánkörmöket. K. Jakab Antal nem tanított ugyan az egyetemen, de például „Levélváltás” című rovatában nem csupán az *Utunk*nál jelentkező kezdő tollforgatóknak adott leckét irodalomfelfogásból. (György Péter joggal emelte ki a múltból K. Jakab Anti saját műfajjá alakított szerkesztői üzeneteit, Bodor Ádám kapcsán szólva K. Jakabról, nemrég megjelent könyvében, az *Állatkert Kolozsváron – képzelt Erdélyben*.)

Nem állítom, hogy mindezt érzékelték román nemzedékűtársaink az Írószövetségben, ám kétségtelenül számottevő lett a tekintélyünk mondjuk D. R. Popescu, Augustin Buzura szemében. Ők voltak azok, akik már nem „helyi” íróknak számítottak – sikeres versenyben álltak, nemegyszer éppenséggel győzelemre, a bukarestiekkal (vagy akár szemben állva velük). Talán nem túlzás kijelenteni, hogy Dérével, Buzura Gustival együtt lettünk erősek.

Erősek úgy is, mint „Forrás”.

Ez lemérhető a korabeli *Utunk*-számokon. Most nem Páskándi, Lászlóffy (Aladár), Bodor Ádám, Szilágyi Domokos, Bálint Tibor sűrűsödő közléseire gondolok, hanem a recepcióra. Marosi Péter, az asztalánál legkitartóbban ülő szerkesztő, egyben a nagy manipulátor, de kétségtelenül jó szimatú irodalmár gondoskodott róla, hogy ez a – részleges – hatalomátvétel a romániai magyar irodalomban kifejezésre jusson a kolozsvári hetilapban. (Az *Utunk* ugyanis neki szívügye volt.) Ennek a stratégiának (?), taktikájának lettünk részesei (nyertesei? mert áldozatot nem írhatok) mi is, Láng Gusztival. Föl kellene lapozni az *Utunk*-évfolyamokat, egyfajta statisztikát készíteni, valószínűleg igazolná emlékeimet. A fokozatosan kialakuló, igazán jó, már-már barátinak látszó kapcsolat a szerkesztő és a foglalkoztatott, még ifjúnak számító kritikusok között – aminek nem mond ellent a Szabó Tibor és Szentpéteri fedőnéven küldött sok-sok Marosi-jelentés (hiszen jóval később jutott hozzám a titkosszolgálati dosszié) – tulajdonképpen

előkészítette közös megnyilvánulásainkat, a Láng Guszti által kiötölt Pezsgő-díj utunkos intézményesülését, szinte akarunktól függetlenül.

Ha valóban igaz fejezetcímbe emelt állításom („Itthon vagyunk erősek”), ennek intézményesült bizonyítását két, talán nem túlzás így mondani, legendásan emlegetett kezdeményezés, megvalósulás jelentheti: a Pezsgő-díj és a vele lényegében egyidős, de most már több mint negyvenéves „Kántor–Láng”. Noha nem szeretem, sosem szerettem az úgynevezett kánont, kánonokat, kanonizálást, el kell ismer-nem, hogy a mi kritikusai fellépésünket megelőzően érvényesült hivatalos irodalmi besorolások (kánon) felborítását ez a két intézmény valósította meg. A játéknak indult, pontosabban kívülről annak vélt Pezsgő-díj (1971–1983) akkora tekintélyt szerzett magának, egyrészt évi döntései, másrészt a résztvevők személye (kezdetben: Földes László, K. Jakab Antal, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Marosi Péter, Szócs István – aztán Bretter György, Tamás Gáspár Miklós, Egyed Péter, Mózes Attila, Ráczy Győző bekapcsolódásával) és a viták komolysága folytán, hogy hovatovább többet jelentett az erdélyi magyar íróársadalomban, mint a pénzzel járó hivatalos díjak. (A díj történetéhez egyrészt az *Utunk* régi évfolyamait megkeresők juthatnak közelebb, másrészt a *Felnőnek a legkisebb fiúk* című, 2001-es Polis-kötetemben található az érdeklődő adatokat, szövegeket. Balázs Imre József pedig a diákjaival olvastatta újra az irodalomtörténetnek számító vitaanyagot, könyv lett ebből is.)

A látványosabb erőbizonyítás (remélem, már senki nem állítja, hogy erőfitogtatás) a „Kántor–Láng” néven emlegetett 1971-es (1973-ban újra kiadott) Kriterion-kötet, a *Romániai magyar irodalom 1945–1970* című kortársi irodalomtörténet. Megjelenésekor annyira felkavarta az állóvizet, hogy száz körüli válasz, elismerő vagy elmarasztaló, vagy éppen támadó kritika követte Erdélyben, Bukarestben és Budapesten. A Forrás első és második nemzedéke itt került be a „kánonba”. Azt máig sajnálom (sajnálhatjuk?), hogy elkészült román fordítása (Florica Perian munkája) végül sem a Kriterionnál, sem a kolozsvári Dacia Kiadónál nem jelent, nem jelenhetett meg – túl sok hiúságot, „nagytságot”, régi szempontot sértett (volna); meg kellett elégednünk a magyar irodalmi közvélemény befolyásolásával.

Domokos Géza Bukarestje

Ha az erőről (viszonylagos erőnről) beszélünk, nem hagyható ki ezeknek az éveknek a Kriterionja – és természetesen Domokos Géza. Aki Zágon, Sepsiszentgyörgy (a Székely Mikó), no meg a moszkvai diákévek után felvállalt bukarestisége ellenére nem feledkezett meg Kolozsvárról. Annyira nem, hogy a román fővárosban létrejött nemzetiségi kiadó, illetve az erdélyi magyar irodalom érdekében erős kolozsvári fiókszerkesztőséget szervezett, és ezt nem protokoll-, azaz pártalapon gondolta el és teremtette meg, hanem jó erők koncentrációjával. „Bűneként” az ’56-os házsongárdi írósríg-gondozások miatt több évi börtönre ítélt, majd „alsó munkára” kárhoztatott irodalomtörténész, Dávid Gyula lett a kolozsvári kiadói műhely megbízható vezetője, s az évtizedek során olyan szerkesztők dolgoztak itt, mint Csiki László, Egyed Péter, Mikó Imre, Páskándi Géza.

Persze a lehetőségek megteremtésében és érvényesítésében meghatározó szerepe volt Bukarestnek, illetve Domokos Géza bölcs irodalom- és kiadói politiká-

jának, a kultúrában is döntő szavú felső pártvezetéssel ápolts kapcsolatának. Ez nyilván kényes kérdés, már a hatvanas évek végétől kezdve – és még inkább az az utókor számára. Tágabb összefüggésben a bukaresti magyar kolónia alakulása, mármint a politikához, a hivatalokhoz, a médiához közel állók, ilyen-olyan szintű vezetésre alkalmasnak ítélték kiválasztása egyike a közelmúlt (és a jelen) legizgalmasabb témáinak. Általános, egyetemes érvényű ítéletet mondani ebben, annyira különböző karrierekről lévén szó, bizonyára nem lehet. Ha csak az Írószövetség közelébe, különböző szerveibe került itteni magyarokra gondolok: más-más sors, más-másfajta teljesítmény a Méliusz Józsefé (írószövetségi elnök 1968 és 1972 közt), a Majtényi Eriké (titkár 1955–56-ban, hosszú időn át az Irodalmi Alap vezetésében magyaroknak is hasznos pénzosztó) vagy a Szász Jánosé (1968-tól 1977-ig a Romániai Írók Szövetségének titkára). Mindhármukról, emberi-írói valójukról külön illene szólni, abban azonban biztos vagyok, hogy egyikük szerepe sem mérhető a Domokos Gézáéval – nem az Írószövetségen belül vállalt tisztségek eredménye vagy akár eredménytelensége okán, hanem mint intézményépítőé, a Kriterion élén.

Személyes emlékeket idézek (amint könyvemben, a *Domokos Géza kockázataiban* is tettem, dokumentumokkal kiegészítve), ezek pedig jóval a Kriterion megalapítása, azaz 1969 előttiék. Való igaz, hogy számomra Domokos Géza Bukarestje az ő főszerkesztői irodájában kezdődött, az *Iffjúmunkás* szerkesztőségében, legforróbbá (vagy legdermesztőbbé?) a fővárosi légkör Géza hatvanadik születésnapjának ünneplésén, a magyar nagykövetség épületében vált, már a Bukarestbe utazás, a szállodai élmény, a követségre bejutás, az ünnepi köszöntések s a hazatérés élményeinek összesítésében. (Későbbi, külön történet RMDSZ-es országos elnökségi üléseink sora.) Mégis, középpontba Kriterion-kapcsolatunkat állítanám, már csak azért is, mert ez könyvekben mérhető.

Az érdemi kezdet tulajdonképpen nem is Bukaresthez, hanem Kolozsvárhoz kapcsolható. A Continental, eredeti nevén a New York Szálloda emeleti előcsarnokához. Hárman ültünk ott, valamikor 1970-ben, Domokos Géza, Bodor Pál meg én. És még egyikünk sem tudta, hogy mit fog jelenteni, hogy egyáltalán lesz-e „Kántor–Láng”. Erről beszélgettünk, a romániai magyar irodalom készülő újabb kori történetéről. (Zárójelben: arról is – és ez mindkettőjüknek szólt, kritikaként –, hogy Bodor Pali *A meztelen lány* című, 1969-es verskötetét írószövetségi díjjal kitüntetni, Szilágyi Domokos könyve, a *Búcsú a trópusoktól* helyett, nem volt szerencsés, és ez Bodornak sem tesz majd jó szolgálatot. Persze értettem, hogy a könyvkiadásból távozó, a bukaresti tévé magyar adásának főszerkesztői székébe kerülő B. P. ezt a díjat amolyan szép búcsúként kapta – ám a „trópusoktól” való búcsú tökéletesen más ügy, esztétikailag.)

Domokos Géza első perctől kezdve örömmel fogadta az ajánlatot, hogy a mi, Láng Gusztival együtt írt irodalomtörténetünk, amely az MTA Irodalomtörténeti Intézetének, személyesen Bodnár Györgynek a felkérésére született, a majdani, végül csak 1982-re összeállt kézikönyv, *A határon túli magyar irodalom számára (A magyar irodalom története 1945–1975 negyedik köteteként)*, először külön kiadványként a Kriterionnál jelenjék meg. Így is történt, kiegészülve Réthy Andor terjedelmes könyvészetével. Kriterion-munkatársi viszonyom mindvégig töretlen

maradt, aminek bibliográfiailag is ellenőrizhető tényei már nem annyira fontosak – bár nekem, minek tagadnám, azok. Az általam tett ajánlatok mellett érkeztek elég számosak a kiadó részéről is, például egy Reményik-verskötet összeállítására (1983-ban) vagy a *Képzőművészeti írók* antológiájának folyamatos szerkesztésére, ami viszont a beköszöntő tiltások folytán megállt az első (1984-es) kiadásnál.

A Domokos Géza Bukarestjéhez fűződő számos emlékem közül, a Szekuritáté irattárában megőrzött besúgói jelentések jóvoltából, most felidézhetek egy Géza-napi találkozót, amelyen a két bukaresti Géza, Domokos és Páskándi mellett Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos is ott volt, velem együtt. A szervek számára készült feljegyzés megemlíti, hogy az országos írószövetségi választásról beszélgettünk, a román elnök személyéről – noha nyilvánvalóan ennél fontosabb ügyeink is szóba kerültek.

A másik város: Budapest

Kolozsvár után – mellett! – a legtöbb időt Budapesten töltöttem. A szülőváros, nekem örökre főváros (Cs. Szabó: *civitas primaria*), Erdélyé, tehát enyém, hosszú időre nem engedett el, nem tudott elidegenedni tőlem, a legrosszabb években sem, amikor sokan azt hitték, azt éltek meg, hogy véglegesen arcot váltott, és hogy nekünk nincs már mit kezdenünk (folytatnunk) itt. Budapest pedig, közvetlen környezetemben, folyamatosan csábít. Egy darabig vitatkozik az ember családja tagjaival, az idősebbekkel és a fiatalabbakkal, a barátaival, akikkel ifjúsága, együtt gondolkodása, munkája kötötte össze; aztán azon kapja magát, ha beszélni akar fiaival, látni akarja unokáit, neki kell vonatra vagy autóba ülnie, mert a rokoni hazatérések alkalmiak, ritkábbak, kerek évfordulókhöz kötöttek többnyire, netán temetésre jönnek. A jobbik, a jó változat, amikor (pár éve) a Kolozsvári Magyar Napok vonzza „a pestieket”, illetve a gyerekek a Malomba, a Kalota partjára vágynak, nyáridőben. Él persze bennem Budapest kulturális, szakmai vonzása, meghívások, előadások (régbben: tokaji írótábor), könyvhét a Vörösmarty téren, kiadói kapcsolatok, most már az Akadémia is – akár úgy mondhatnám, életem másik, rövidebb, de fontos fele odaát, főként „a másik városban”.

Meg sem próbálom összerakni a több mint hét, lassan nyolc évtized budapesti kiruccanásait, nyári (és persze tavaszi, őszi, ritkábban téli) heteit, amelyek összesítésben egy-két-három évre is rúghatnak – és amelyek kiegészültek, gyermekkoromtól számítva, soproni, felnőttként debreceni, szegedi, hévízi, keszthei, kecskeméti, Balaton-melléki, székesfehérvári, kaposvári, pécsi, szekszárdi, szombathelyi, miskolci, balassagyarmati, esztergomi, nyíregyházi, békéscsabai konferenciázásokkal, baráti látogatásokkal, Szentendrétől Kőszegig, Veszprémtől Táplánszentkeresztig, Cinkotától és Csömörtől (fővárosközelben) Dunakesziig. Vakációs programok Kápolnásnyéktől Sárvárig, Fűzfőig elvezettek, elvezetnek. (És még hány helység nevét hagytam ki?)

Az utak majd mindig Budapesten át vezetnek. Akár Párizs, Róma, London, New York vagy Peking felé, vonaton, autón, repülővel.

Maradok hát Pesten és Budán. A Rökk Szilárd utcában, a 14-es bérház második emeletén, a népes Sólyom család szeretett otthonában, és a másik nagybácsi-nagy-

néni közelben, a Kékgolyóban, ahol Anti bácsi és Gizi néni jelentette a befogadó Kántor-rokonságot. Hantos- és Súlyom-ágon Kolozsvár, Kántor Antal révén Dés jelentette a kibocsátó várost. De Torda is segített a budapesti népesség gyarapodásában: a Simonffy családból Albert bácsi (a felesége, Kántor Juliska nagynénem halála után költözött át) tordai vaskereskedői évei és a kolozsvári Mikos Kelemen 15. földszintjén eltöltött évtizedek után (Zilah szülöttjeként) orvos fiáékhoz, a már korábban Szatmárnémetiből áttelepült Árpiékhoz Budára, a Dónáti utca 59.-be. S a további családi, lakási osztódások révén új címek kerültek noteszeimbe: rózsadombi, pestszentlőrinci, újpesti, újbudai utcák, házszámok. Ha végig akarnám venni, hány magánházban, társasházban, régi és új tömbházban volt alkalmi szállásom, az emlékezet bugyrait kellene végigjárnom, a Fészek utcától a Nagymezőig, Karinthytól ki tudja meddig. És következhetnének a szállodák, kicsik, közepesek és igazán előkelők, írószövetségi alapon a Benczúr utcában, egyszer Jókai szobrának közelében, a „Magyarország 2000” előkészületei során a Duna-parti Thermal is emlékezetes, a '89-'90-es eufória még kitaró márciusában a Duna Intercontinental – és a legelőkelőbb, a már-már főúri, illetve diplomata-, milliomos (?) szinten – a médiamágnás von Ferenczy által a *Korunk*nak adományozott Ferenczy-díj kiegészítéseként – egy lakosztály a Kempinskiben. (A fejedelmi dupla ágyban eltölthető egyetlen éjszakát, a csodás fürdőszobát semmire nem használhattam, a gerincsérv épp elviselhetetlenül kínozott – ezen majd csak az ORFI segített, gondos, tartós kezeléssel és erdélyi magyar vezetőknek akkoriban „kijáró” belső lakhatási luxussal.)

Míndez persze járulékos elem, több évtized szép vagy kellemetlen emlékeinek gyors leltára. Az érdemi rész, legalábbis ma így gondolom, 1962 tavaszán kezdődött, ifjú *Korunk*-szerkesztő koromban, becsöppenésemmel a magyar(országi) irodalmi élet sűrűjébe. Egy hónapos szabadságra utaztam, zsebemben kicsi cédulával, amelyre Balogh Edgár írt néhány ajánló sort, igen, beajánlást régebbi ismerőseinek, a két háború közti *Korunk* munkatársainak, közülük is a „népiekre” gondolva elsősorban. Nevek nyilván nem voltak ráírva a lapocskára – határon, szigorú vámon keresztül mentem –, ezekről szóban igyekezett tájékoztatni Edgár, netán címeiket, nem utolsósorban hivatali hozzáférhetőségeket jelezve. Hiszen írószövetségi megakadémiai előkelőségek, hírességek szerepeltek tervezett (javasolt) látogatóprogramomban.

A protokoll szerint Erdei Ferenczel és Szabó Miklóssal (?), akadémiai (fő)titkárokkal kellene kezdenem a látogatások sorát, már csak azért is, mert általuk ülhettem (először) hivatali fekete kocsiba, hogy idejében átérjek a következő egyeztetett programba, netán épp Darvas Józsefhez, aki akkor már nem népművelési miniszter, hanem írószövetségi elnök volt. Próbálom ellenőrizni magam, nehogy már a ranglétra szép kibontakoztatása érdekében olyan név is bekerüljön a listámra, amelynek viselőjével kézfogásig sem jutottam. Végül is lehet, Darvas csak „ajánlott” maradt, valamiért nem jött össze a találkozás, csak mikrofon mellőli kép él az emlékezetemben. És meg kell elégednem az utána következett elnökök ismeretségével; nem dicsekvésképpen (miért is volna az?), inkább a magam számára emlékeztetőül ez a nem rövid (és nem teljes) névsor: Dobozy Imre, Hubay Miklós, Cseres Tibor, Göncz Árpád, Jókai Anna, Tornai József, Pomogáts Béla, Kalász Márton. (És ha nem is '62-ben, valamivel utána Garai Gábor külügyi tit-

kárként fogadott, tőle kaptam, különösebb rászolgálás nélkül, egy nagyon szép Ady-emlékérmet.)

Magyar írószövetségi, kongresszusi (néhány évig választmányi) jelenléteimet nem valószínű, hogy megőrzi az intézményes irodalomtörténet-írás, magam is töredékesen emlékezem a sokféle jelenetre, de azt az elsőt, az 1962-es tavaszt nem felejtetem. Mindenekelőtt Illyés Gyula személyéhez kapcsolódik (nekem) a budapesti régi városháza amfiteátrum-szerűen kiképzett tanácstermében lezajlott, az 1956-ot valamiképpen, persze másképpen folytató, a konszolidáció felé mutató tanácskozás, pontosabban nem maga a fórum, hanem a felszólalások közti szünet, amely alatt már-már főszereplőnek érezhettem magam. Most bölcsködhetnék, hogy a *Korunk* 1962. áprilisi számában (elmarasztalt líratanulmányom második része mellett) a Szemle rovatba került írásra figyeltek fel a pestiek, a *Kortárs magyar irodalom* új jelenségeit értelmező, egyébként a „szocialista” jelzővel sűrűn teletűzdelt irodalompolitizálásomat értékelték némely jelenlévők; az önámításnak eddig a fokáig azonban huszonöt éves, öntudathiányban nem szenvedő, „szerkesztő-titánkánt” sem mentem el. Egyszerűen az történt, hogy egyetlen frissen Romániából érkezett, ott helyben meghívóhoz jutott irodalmárként engem lehetett felmutatni Erdély képviselőjeként. Ez persze nem hivatalosan történt. Miután a gyűlésvezető ebédszünetet rendelt el, Illyés (korábban maga is írószövetségi elnök, de nem az adta a rangját!) kézen fogott, sorban bemutatott Veres Péternek, Szabó Pálnak, Zelk Zoltánnak, Lengyel Józsefnek és még ki tudja, kiknek, „véres kardként” hordozott körbe, aztán maga mellé ültetett egy asztalhoz, és szó szerint utasította a költő Simon Istvánt, a *Kortárs* szerkesztőjét, hozzon nekem virsli. Igazából nem tudom, hogy e dicsőségmámorban miként sikerült lenyelnem a falatokat, miről beszéltem a körülöttem lévőeknek – a következményekre viszont jól emlékszem. Veres Péter meghívott magához Ferenc-hegyi házába-kertjébe, a „másik oldalon” pedig Déry Tibor állt szóba velem, többször is.

Az itthoni következmény már kevésbé számított kellemesnek, noha ennek a történetnek okadatolt eseménysorát ma sem tudnám egészében leírni, rekonstruálni. Állítólag Nagy István „tette szóvá” egy bizonyos (párt?) helyen az én pesti szereplésemet, természetesen helytelenítve azt, és megkérdőjelezve „felhatalmazásomat” egy ilyen közszereplésre (?). Most esik csak le a tantusz, ahogy mondani szoktuk: valójában nem is a *Régi és új a lírában* „nacionalista és kozmopolita”, nemzedéki felhangjai váltották ki az elvtársak felháborodását, hanem az, ami (állítólag) a pesti régi városházán történt. Tüzetesebben kellene, talán lehetne, átkutatni különböző helyeken őrzött dokumentumokat az ügy tisztázása érdekében – nem miattam, sokkal inkább a korabeli romániai (és magyarországi?) politikai viszonyok jobb megértése érdekében.

Maradva a *Korunk*nál, szerkesztői státusban is, ezúttal azonban újraolvasóként, utólagosan úgy látom, ezt az 1962-es évet egész jól megúsztam. Meg a folyóirat is. Ha nem így lett volna, aligha közölhetek 1963 májusában egy újabb összefoglalót a lapban legfrissebb olvasmányaimról, egy-két nemrég szerzett magyarországi íróbarátom (Fülöp János, Sükösd Mihály) és kortársaik nagyobbreszt folyóiratokból megismert vagy már könyv alakú prózai munkáiról (*Közéletiség a magyarországi fiatalok prózájában*). Az át(irodalom)politizálás nyilván innen sem hiányzik, mégis

javuló szintű ez a tanulmány, legalábbis a ráfigyelés tekintetében érdemes emlékezni rá, hiszen különösen az itthoni olvasó figyelmét olyanokra irányíthatta, mint Galgóczi Erzsébet, a novellista Szabó István, Sánta Ferenc, Gerelyes Endre, Szakonyi Károly, Moldova György és Fejes Endre. Amit a *Rozsdatemetőről*, Fejes nagy kisregényéről a *Korunkban* leírok jellemzőként, ötvenegy évvel ezelőtt, aligha vesztette (szakmai) érvényességét; persze, ma egy kicsit másképp, elegánsabban fogalmaznék.

Azóta természetesen ez a „másik” város is más, más-más arcát mutatja, nekem és a világnak. Hogy a világ mint figyel rá, azt mások mondják el, én majd mondom a magamét. Családilag, „kulturálisan”.

VI. Nostalgia – ézengéssel

Mi jön előbb? A nostalgia vagy az ézengés? Mert van olyan égszakadás, földindulás (a fejemen egy koppanás), amely után – megfelelő időtávban – már csak a közvetlenül nem érintettek képesek emlékezni, akár nosztalgikusan. Hatvanadik érettségi találkozómon hallgatom a Református Kollégium, a Farkas utcai Öreg Kollégium épületének egyik első emeleti termében a volt osztálytársakat, azokat, akik még el tudtak jönni találkozni a fiúkkal, mármint az öregfiúkkal, beszámolókat hallok orvosi látletelekről, jóindulatú tanácsokat is, egymásnak, a hátralevő évekre. Nézem az előkerült fényképeket a huszadik, a harmincadik találkozóról, egyet-egyet 1974-ből, 1984-ből, egyet pedig 1989-ből – lombosak a fák a Szent György-szobor körül, tehát jóval az úgymond forradalom előtt vagyunk. Mindegyik felvétel szabad térben készült, és nem csupán azért, mert anyyi emberrel csoportképet készíteni teremben nemigen lehet, hanem mert a Petőfi utcai épületbe minket, „idegeneket” a Šincsei Líceum illetékesei nem engedtek be.

Az idők változását az arcokon is látni, noha ünnepi alkalomra mindenki a derűsebb tekintét hozza (hozta). Most, 2014 augusztusában a tanárok már valamenynyien hiányoznak, az osztályfőnök Páll András, de a kilencvenet töltött magyar tanárunk, Nagy Pali is, jöllerhet vele délelőtt telefonon még beszélgethettem. És az igazolt diákhíányzó. Csak a sportolók közül néhányukról. Bányai Jancsi eleve nem kísérelhetné meg kézállásban sétálni a Főtéren. Székely Jancsi nem futhatja le a pályán a négyszázat. Wagner nem függeszkedhet gyűrűn, Mádl nem rúghat labdába. Nekem persze a legjobban egy másik csapat, az irodalmi legjobbja, Lászlóffy Ali hiányzik, a mi családi sírunk közelében, a lutheránus temető aljában támaszthatok a sírkövéhez egy szál rózsát.

Hát így állunk a nosztalgiázással, miután tanáraink s az osztálytársak közel fele és néhányunk élettársa számára már elhangzott az ézengés.

A Monarchia csendje

Ezt a jótévő csendet nem Bécsben, hanem tőle vagy száz kilométerre, a Semmeringen lehet megélni. Osztrák útikalauzok böngészője láthatja a soktornyos, sokkéményes, patinás Südbahn Hotelt a kétezer méter fölötti Schneeberg aljában. Szerencsésnek tudom magam, hogy az idei meleg májusi napok egyikén, immár

harmadszor nemcsak kívülről, turistaként bámulhatom a Monarchia békéjének, gazdagságának ezt a jelképét, de az egyik szárny második emeletén meg is alhatom, Laci fiammal együtt, az ő és öccse, István révén úgymond tulajdonosi minőségben. No nem semmeringi szállodatulajdonosok ezek a fiúk, hanem a kis apartmanokra szétosztott nyaralóban szerény részesek, az előző görög, Bécsben élt tulaj berendezését, apró-cseprő tárgyait is megörökölték, így én a hajdani Habsburg Birodalom tarka világából szemelgethetek. Felbandukolva a szőnyeggel terített fejedelmi lépcsőkön, amolyan leltárt is készíthettem magamnak a szobákban-konyhában egy kis cetlire, ám ahogy ez lenni szokott, most, amikor kellene, sehol nem találok. Pedig az itt maradt festmények ránk örökítette történelmi nosztalgia és a vásári holmik, kis porcelánkedvességek, vázácskák, lámpácskák, huszadik századi giccstermékek már-már múzeuma fogad a kényelmes lakrészben, amely a modern technika áldásaival egészült ki. Pár éve, először járván erre, biztattam a fiaimat, lehetőség szerint minél többet őrizzenek meg ebből az átörökölt monarchikus kavalkádból – az ablakból kinézve amúgy is eléjük tárul a hamisítatlan természeti valóság. A kettő együtt adja Semmeringet.

Mert ha sétálni indul az ember, akár a villák és szállodák utcáiban, akár elhagyva a hegyoldalba, szakadékok alá-főlé épített települést, a havasok közeli tájban meglepő otthonossággal szembesül. Az erdei sétányok itt valóban sétányok. Az egy dolog – itthon nemigen tapasztalom (falvaink egy részében még igen) –, hogy a szembejövő férfi, nő, nagyobbreszt idősebb kiránduló ráköszön az emberre, Grüss Gott!; az erdő közepén időről időre pad várja a megpihenni akarót, a pad mellett szemétkosár, és hogy túl ne teljen, az autók elöl egyébként elzárt úton feltűnik egy keskeny járgány, kiüríteni az összegyűlt (kevés) hulladékot. Természetesen sehol egy elszórt újság, műanyag palack vagy egyéb 20–21. századi emberi maradvány.

A levegő tisztaságát leírni nem lehet, a nyugalmat főképp nem, amely itt körülvesz. Hosszú távon vajon hogy élném meg ezt a világot? A Monarchiában született apámra, anyámra gondolok, s még inkább anyai nagyszüleimre: ők ugyanígy éltek (volna) meg a semmeringi napokat? Egyáltalán, kell-e ez a távolság, a birodalmat szétszakító égszakadás, a rákövetkező, immár teljes évszázad, hogy ekkora nosztalgia ébredjen az emberben a „monarchikus” csend iránt? Merthogy csend azért van Kalotaszentkirályon, a zentelki régi malomban is, és ott (itt) anyanyelvemen köszönnek rám. A Semmering pedig messze van Kolozsvárhoz. Mégis. Talán még eljutok egyszer a Südbahn Hotel közelébe, az Alpok levegőjét szívni, ha nem is Ferenc Jóska világát visszasírni.

New York–Kolozsvárt

A New York–Kolozsvár távolságot ezer kilométerekben kell mérni, valamikor azonban (még hetven éve is, az én gyerekkoromban) elég volt kimenni a Főtérrre, hogy a büszke városnévvel a tornyos kávéház és szálloda bejáratánál találkozhasunk. Hírességek sora miatt lehetne a falon emléktábla, kezdve Ady Endrével, de emlékszem egy filharmonikus koncertet követő estére, itt ültünk feleségemmel, és a szomszéd asztalnál Ferencsik János rendelt a pincérfiútól vacsorát. Igaz, akkor

már a kevésbé kozmopolitának gondolt Continental névre hallgatott az épület. Pár éve aztán a vendéglő és a szálloda is bezárt, kezdődött a pusztulás.

Hogy ez milyen szintig jutott, azt már a 2013-as Kolozsvári Magyar Napokon látni lehetett, egy évvel később pedig „a romlás virágai” teljesebben kibontakoztak, köszönhetően egy okos képzőművészeti-kulturális kezdeménynek: megnyitni, legalább egy hétre, a lepusztult folyosókat, szobákat az alternatív művészet számára. A több éve privatizált és azóta is használaton kívüli patinás épület a város szívében: Kolozsvár szégyenfoltja. Hogy mennyire az, most a harmadik emeletig, a tetőtérig feljutva tapasztalhattuk meg – ez az élmény megdöbbentőbb, mint a tavalyi, amikor csak az alsóbb terekbe bocsáttattunk be. A földszinti kávéház-vendéglő pattogzó mennyezete, a hulló fal díszek már elégséges mozgósító látványnak tűntek, ám a maguk korában luxusnak számító lakosztályok, csempézett fürdőszobák jelenlegi állapota, meggyőzően kiegészülve fiatal grafikusok, fotósok, festőművészek e térbe álmódott rémálmaival, a hatást sikeresen felfokozták.

A lépcsőházi fordulóban fogadó „Recepció” (Jánosi Andrea installációja) az első telitalálat, ugyanis az innen nyíló sötét kis helyiségben elemlámpával megnézheti a látogató a falakra helyezett fényképeket, kivetítve nagyban pedig asszociálhatjuk a New York (Continental) mai állapotát a horvát tengerpart egykori luxusszállójának sorsához; a különbség csak az, hogy az adriai csendet-nyugalmat a délszláv háború közelmúltbeli borzalma tette tönkre. Itt a béke hozta az eredményt. Fennebb, szobáról szobára járva, újabb értelmezések fogadnak, például Szabó András tükörcserepekből összerakott, emberi figurát középpontban sejtető mozaikja; arrébb apró, bélyeg méretű, átlag női portrékból összeállított fényképsorozat, az elmúlt (?) szocialista korszak tanulmányozására alkalmas „kitaláció”, az eljelentéktelenítés és kiszolgáltatottság minimalista emlékműve. A szovátai Kuti Botond színes olajképei – kivételesen egy tágas, világos, újonnan meszelt apartman helyén – a szakmaiság magas szintjén, akár hagyományosnak mondható műalkotásokban, festőileg értelmezik a pusztulás jelenségét.

Mindezt, a sok üres, használhatatlan szobát „értelmessé” tevő képzőművészeti felhozatalt betetőzi a három emeleti szintet összekapcsoló installáció, egy szerzőpáros (Izsai László Zacsék–Koncz Árpád) ötlete. A belső folyosói kinyitott ablakokból tárul eléink a világítóudvart kitöltő látvány: az emeleti szobaablakokat groteszk gipszfigurák uralják, fejük tetején álló csonkok, „kalimpáló” lábak, mintha integetnének. Valószínűleg nem betervezett, de performansz méretűvé varázsoló elemek játszanak bele a képbe: a belső romokon fészkelő galambok csodálkozva, értetlenül bámulják, hogy mi is történik itt, ebben a zárt és mégis nyitott térben. A kolozsvári híres New York Szállodában.

Túlélt (itthoni) égszakadás

A New York emeletein megtapasztaltakhoz képest semmiség. Bár nagyon rosszul végződhetett volna. A dolgozószobában voltam, Istvánék, legnagyobb, húszéves és a legkisebb, ötöt töltött unokámmal, a konyhában reggeliztek, Lilike, a drótszórú, lassan hétéves tacskó az udvarra lezárva, amikor a robbanásszerű riasztásra ki akartam futni, megnézni, hol és mi történt. Kinyitva az előszobába nyíló

ajtót, nem tudtam kilépni, méter magasságban folyóiratok és könyvek halmaza zárta el az utat. Hatalmas por. A fiúk kezdték a romeltakarítást, aztán már én is szóhoz, pontosabban térhez jutottam. A folyosó félig megtelt a hirtelen halomba rakott írott kultúrával.

Miután számba vettem, hogy mind élünk, épek vagyunk, csupán a falba negyven éve beépített polcok zuhantak le, kitűnő alkalom nyílt a pozitív életszemlélet ismétlésére. Valóban, milyen szörnyű lehet egy földrengést vagy árvizet meg- (és túl)élni, ha a családi könyvvállomány (lehet, már húszezer kötet) ilyen kicsi része is ekkora veszélyt okozhat. Órák, de inkább napok múltán már azon gondolkodhatom, hogy kezemre játszottak (ha nem a fejemre) a váratlanul szemem elé került lappeldárnyok. Mindenekelőtt a *Új Tükör* képes hetilap 1981 és 1987 közti évfolyamai.

És itt jön be a képbe, az emlékezetbe egy igazi égzengés, égszakadás. Arra ugyan nem emlékeztem, hogy a budapesti *Új Írás*-, a kecskeméti *Forrás*- és a pécsi *Jelenkor*-gyűjteményem meg az előfizetésre érkezett régi *Irodalomtörténeti Közlemények* számai mellett ide suvasztottam a *Tükröket* is, a különleges alkalom azonban felidézte a háttérrel, el egészen az ötvenes évek közepéig-végéig. Az 1956-os forradalomig, az igazi ellenforradalmi, 1957-től már kemény megtorlásig. És itt bekapcsolható személyes históriámba az irodalomtörténet-írás. Egészen fiatal, elsőéves *Korunk*-szerkesztő voltam, amikor Balogh Edgár kezembe adta, rám bízta egy számomra ismeretlen szerző, Fekete Sándor tanulmányát, a külsejére szerény kötet, a *Petőfi, a segédszerkesztő* ismertetését a folyóiratban. Frissiben kaptuk meg a könyvet, ha jól emlékszem, az *Irodalomtörténeti Intézet*től, Budapestről. Korábban ugyan nem tartozott kutatási témámba Petőfi, a feladatot azonban természetesen elvállaltam, a szerző eredeti filológiai érvelése kifejezetten tetszett, megírtam az elismerő kritikát. Gyanútlanok voltunk, Edgár is, én különösképpen, nem sejtettem, hogy a nálam épp tíz évvel idősebb, korábban a *Szabad Nép* rovatvezetője és szerkesztőbizottsági tagja mibe keveredett. 1958-ban *Hungaricus* álnéven röpiratot készített „a felkelés okairól és tanulságairól”, amiért – azonosítva az álnevet a személlyel – Fekete Sándort kilencévi börtönre ítélték, 1963-ban szabadult amnesztiával. És amikor viszonylag szabad emberré vált, megkereste azt, aki az ő börtönévei alatt cikket mert írni a könyvről – ráadásul a nagy múltú *Korunk*ban. Így talált meg engem.

A mi kis házi égszakadásunk ezt a történetet hozta elő, nem utolsósorban pedig a számomra szerencsés és megtisztelő folytatást – szerencsére ugyanis a romániai cenzúra nem vette észre a botrányos „ellenforradalmi” cselekedetet, mármint a szerkesztőségünkét. Így aztán nem lett akadálya, hogy rehabilitálása után, mikor az *Új Tükör* szerkesztője, főszerkesztő-helyettese, 1986-tól főszerkesztője lett, Fekete a lap külső munkatársai közé fogadjon.

Együttműködésünk kezdetére nem emlékszem, most csak a nyakamba szakadt, vagyis másodsor megúszott Fekete Sándor-kapcsolat, az 1981 januárjától követni tudott közléseim apropóján gondolkodom el a szerencse útjain. És persze nosztalgiazom. Keresve a poros példányokban saját írásaimat, és egy korszak magyar művelődéstörténetének ma már kétségtelenül izgalmas, természetesen nem az én szövegeim okán figyelemre méltó lenyomatát. Minthogy a romeltakarítást is el kell kezdenem, a lapozással párhuzamosan a kukába kerülő polci maradék ezután már nem áll rendelkezésemre; bármennyire sajnálom, be kell látnom, hogy muszáj

szelektálnom, a nagy lakás, pince-padlás ellenére nem lehet mindent megőrizni. (Remélem, valahol megőriztek egy teljes *Új Tükör*-kollekciót, jövőbeli figyelmes sajtó- és irodalomtörténész rendelkezésére.) Szerencsére éppen az 1981-es utolsó, karácsonyi lapszám megúsza a rendcsinálást, így az első fényképpoldalról, a jókívánsággal („Karácsonyi számunk szerzői kellemes ünnepeket kívánnak az Új Tükör olvasóinak!”), idézhetek az Aczél Györgytől Weöres Sándorig terjedő nevek-ből. De előbb utalnom kell rá, hogy a névsor nem véletlenül kezdődik Aczéllal: az '56-os Fekete Sándor (aki '81-ben még csak helyettese Benjámín Lászlónak, korábban pedig Csanádi Imre volt a képeslap főnöke, névleg legalábbis) a már szelídebbnek számító diktatúra okos, ravasz kultúrpolitikusára figyelve szerkeszthette „népfrontosra” az *Új Tükört*, ugyanakkor figyelhetett a minőségre. Íme a karácsonyi tabló (a számomra már kevésbé emlékezetes neveket átugrom): Bajomi Lázár Endre, Baka István, Benjámín László, Bereményi Géza, Csoóri Sándor, Fekete Sándor, Fodor András, Gáll István, Gergely Ágnes, Horgas Béla, Horváth Imre, Illés Endre, Illyés Gyula, Kaján Tibor, Karinthy Ferenc, Kazimir Károly, Kántor Lajos, Kányádi Sándor, Kiss Anna, Koppány Zsolt, Köröspataki Kiss Sándor, Moldova György, Petróczi Éva, Rab Zsuzsa, R. Székely Julianna, Spiró György, Szeberényi Lehel, Takáts Gyula. (És nyilván: Aczél meg Weöres.)

A nevek többsége – gondolom ma, 2014 augusztusában – önmagáért beszél, ám ha gyakoriságuk, főként pedig a szövegek (mindenekelőtt az irodalmiak, de a színháziak, a modern képzőművészeti törekvéseket népszerűsítők) jelentős részére figyelünk, hozzájuk véve a további lapszámok szerzőit, a verseket és prózákat: letagadhatatlanná válik, hogy az *Új Tükör* nem egyszerűen az igényesen szórakoztató sajtótermék funkcióját töltötte be (hozzá fogható azóta sem sikerült létrehozni, pénzügyi-népszerűségi, 21. századi körülmények közt a mai vállalkozók, szerkesztők talán nem is akarnák), hanem a kultúrpolitika, a „minőségi termelés” fóruma lett. Aczél György engedte (támogatta?), Fekete Sándor megvalósította. Beszédesebb tény, hogy Illyés Gyula a nyolcvanas évek elején alighanem a legtöbbet közlő *Új Tükör*-szerzőnek tekinthető, mármint a költők közül. (Fekete 1983 áprilisában Illyést mint „az utolsó fejedelmet” búcsúztatta.) Illyés Gyula „táviratai” mellett pedig Kányádi Sándor felnőttekhez és gyerekekhez szóló verseivel találkozhatunk a legsűrűbben. Nyilván Sütő András sem hiányzott a lapból.

Amit külön is kiemelek (a házi égzengés napjait követően): szembetűnő figyelem erdélyi alkotókra, írókra, művészekre, publicistákra. Az egyik 1986. februári lapszámában – Arthur Koestler testamentuma előtt – Szilágyi István prózáját látom. Másutt Páskándi Géza versét. Ebbe a programba (?) illesztették be, gondolom, a tőlem kért, az általam küldött írásokat. Elsőnek, az 1981. január 25-i számban, *Bukarest* című esszémmel találkozom (gyanúm szerint volt már korábbi is az *Új Tükör*-ben, csak máshol raktározódott nálam el); eredetileg az 1979-es *Szárny és gyökér* kötetben látott nyomdafestéket – így a hazai fórumok nem kifogásolhatták a külföldi közlést. Sőt, akár javamra írhatta volna a cenzúra és párt néhány kortárs román író népszerűsítését; a prózaíró Augustin Buzura (1981 novemberében s a vele készített interjú 1982 augusztusában), Ana Blandiana (1982. július), Fănuș Neagu (1983. január 23.), Nichita Stănescu (1984. március 4.). Ezek a szövegek családi koprodukcióban készültek, a fordításokat Erzsike készítette. Meglepetésemre

rátalálok Laci fiam színes fotóriportjára is, 1984 szeptemberéből – még nem töltötte be a húszat; gyanítom, hogy a pársoros kísérszöveget én fogalmaztam, a feketetői vásár képei viszont egyértelműen az övéi. Egy másik „vonulatba” sorolhatók azok a hosszabb-rövidebb írások, amelyekben apám első világháborús emlékeit-dokumentumait (1983. október 30.), grafikus barátom, Cseh Gusztáv emlékét (1985. július 7.), majd a „Szabédi-színhelyeket” idéztem (1987. január 25.), de a fő vonulat – és immár tervezetten – az erdélyi magyar képzőművészek munkáinak bemutatásából állt össze. Három évtized távolából visszatekintve magyarázatot igényel a válogatás. A már 1973-tól működő kiállításaink, az egyre népszerűbb Korunk Galéria eseményeit tükrözik a rövid ismertetések és a színes reprók, Szabó Tamástól. (Rózsa András 1983. augusztus 21-én *Korunk Galéria 200* című cikkét így kezdi: „Fejet hajtani tisztelettel”). A sort – legalábbis így mutatják a polcra lehullott *Új Tükör*-évfolyamok – a fiatal Simon Sándorral kezdtem (*Dali – Sármáson?* – 1981. május 2.); „klasszicizálódott” a prezentálás Miklóssy Gáborral (1982. március 14.), Buday Györggyel (1982. október 24.), a szintén kiváló könyvgrafikus, illusztrátor Deák Ferencsel (1982. december 26.), Dési Huber Istvánnal (1983. május 1.), Mohy Sándorral (1983. december 25.). Majdnem kifelejtettem, hogy a karácsonyi erdélyi ajándék – Fekete Sándor határozott kérésének eleget téve – már 1981-ben elkezdődött, Györkös Mányi Albert volt az első „kedvezményezett” (*A lélek békéje*), majd újra reflektorfénybe került 1984. december 23-án, Szilágyi Domokos és Nichita Stănescu portréjával. A felfedezni érdemesek közt rátalálok az erdővidéki Bodosi Dánielre (1984. április 1.), Nagy Enikő rekeszszománcaira (1984. szeptember 9.), Kádár (F.) Tibor kalotaszegi festményeire (bocsánat az időrend megzavarásáért, ez még 1981. október 4-i közlés) és az ugyancsak ifjú grafikusra, Bencsik Jánosra (1985. december 22.). 1986 karácsonyán a korondi Páll Lajosra került sor. Azóta ki meghalt, ki még Kolozsvárt, ki Veszprémben vagy Budapesten él – és időnként hazajár kiállítani.

(Be kell vallanom: a dátumokat főképp a magam számára jegyeztem ide, nehogy még egy földindulás-égszakadás kelljen a kivágatok újra kézbe vevéséhez. Most visszagondolva, biztosan nem teljes a bibliográfia, hiszen például Fülöp Antal Andorról meg Balázs Péterről is írtam valamikor az *Új Tükör*nek, bizonyára Nagy Albertről, a *Fehér kakas* páratlan festőjéről is. Ennek talán a pincében kellene utánanézniem vagy valamelyik fenti fiókban.)

Ha ajándéknak számított a nyolcvanas években az erdélyi festőknek, grafikusoknak, szobrászoknak (?) a pesti sajtóbemutakozás lehetősége – s netán az olvasóközönségnek az erdélyi képes találkozás –, biztosan kései örömet szerzett nekem az égből lehulló *Új Tükör*-csomag. Azért megkímélném magam a jövőben az így érkezett ajándékoktól...

Hangok egy fiókból

Ahogy leírom ezeket a szavakat, egy másik összetételben tolnak fel a hangok: *Más hangok, más szobák*. Ez valami cím, könyvcím, elég régről. De kié, ki írta? Keresem egy hajdani kitűnő világirodalmi sorozat, a Modern Könyvtár polcain, nem találok. Hát van a *Magyar Nagylexikon* – tudatlanok és feledékenyek szá-

mára hasznos – záróköteteként kiadott *Művek Lexikona*, itt talán megtalálom. Nincs nyoma. És egyszerre előbukkan egy név, még nem nyomtatásban, csupán az agyamban. Mert arra eleve gyanakodtam, hogy a 20. századi amerikai írók közt kellene keresgélnem. Megvan: Truman Capote. Most már csak igazolja feltevésemet a *Világirodalmi Lexikon*. És íme: T. C. első, 1948-ban megjelent regénye, *Other Voices, Other Rooms*, Örkény István fordította magyarrá, 1964-ben, *Más hangok, más szobák*. (Ha tovább akarnék kalandozni, hirtelen Szigligeten volnék, az Alkotóházban, ahol Bajomi Lázár Endre aktív közreműködésével folyt esténként a barkochbázás. Kapcsolnám a korabeli emlékekhez a balatoni beúszást, véletlenül épp Örkény mellett, aki a víz közepén érdeklődött tőlem az erdélyi dolgokról.)

Más hangok, más szobák. Ez így igaz, Capote-nak igaza van. Abból a konyha melletti kicsi szobából, Erzsike nyaranta itt szeretett dolgozni, a barna íróasztalán, és amolyan duzzogószobaként is szolgált, szóval a ma is itt, a sarokban szerénykedő kis fekete asztal fiókjából más hangok kerülnek elő. Hallgatva őket, egyetemista koromból megőrzött levelek formájában, bő alkalom nyílik a nosztalgiázásra. Volt évfolyamtársak, már-már barátnők, kezdődő szerelmek is előbukkannak. Vajon melyikkel mi lett? Regényt kerekíteni ebből nem volna érdemes, végigmenni a rövidebb-hosszabb történeteken azonban, nem utolsósorban lélektanilag, hogy melyik kapcsolat miért szakadt meg, vagy ki sem bontakozott: ez már jelentene valamit. Főként Trumannak, azaz Capote-nak, az ő óceánon túli tehetségével. Túl az Óperencián, túl a tengeren... Nosztalgia, nosztalgia, nosztalgia. Égzengés is? Hellyel-közzel. Talán. Türelmetlenül várt levelek, 1955 nyarán, Rîmnicul Vilceán, az országos ifjúsági kosárlabdataborban. Postabélyegző Máramarosszigetről; aztán Belényesre, „Elevul Kántor Ludovic” részére érkező levél Kutylfalváról, a katonai egységünkhöz. Bejön a képbe Szárazajta, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Bukarest, Marosvásárhely, Halmi, Gyergyószentmiklós. Óh, ez már szindbádi történet, hogy ne mondjuk Casanovát. Azért ez erős túlzás. Az a szelíd, szolid, szorgalmas, jó tanuló fiú, akit középiskolás társai megtréfáltak találkára hívó állevéllel? Jött Búza, illetve Kerelószentpál, Tordaszentlászló, udvarló látogatások, tartós szerelem – a biztonság. Erzsike. A család.

Mi elő nem kerül a kinti fiókból... Kicsengetési kártya, a mi 11. B osztályunké, József Attila-idézettel („*Mi vagyunk az élet fiai, / A küzdelemre fölként daliák*”). Padtársamtól, Szabó Sándortól, a válogatott pólóstól kaptam, ezzel a hátlapra írt ajánlással. Aligha gondolta volna Sanyi, hogy épp hatvan év múltán ilyen fiókku-tatásból kerül elő gyöngybetűkkel ideörökíthető idézete:

*Ne nézz a múltba soha vissza,
Mert a múlt mindig mostoha.
Bátran nézz mindig előre,
Mert a bátraknak van jövője.*

Kedves Sanyi, sem Te, sem én nem állíthatom, hogy a múltunk (mindig) mostoha volt. A visszanezést pedig nem lehet elkerülni, ebben az életkorban különösen nem. A kimeríthetetlen fiók nem engedi a felejtést. A távoli múltba süllyedt szerelmi levelezés ugyanis mindenféle „bátor” dologgal egészül ki. 1957-es küldött-

kártya a romániai Diákszövetség országos konferenciájára. Hivatalos válaszlevelek (szintén az ötvenes évektől) az *Ifjúmunkás*, az *Előre* szerkesztőségétől. Az Irodalmi Könyvkiadótól, Bukarestből. Sőt Institut d’Histoire Littéraire fejlécű boríték, Kántor Lajos írónak címezve; Varga Jóska értesít a budapesti Irodalomtörténeti Intézetből, hogy „Béládi és Szabolcsi egyformán azt mondják, hogy kéziratodat elfogadták. B-nak ugyan voltak aggályai a kinti engedélyt illetően, én azonban megnyugtattam.” Ez már 1963-as augusztusi levél, az Akadémiai Kiadónál lévő Madách-könyvemre utal, és szívemet melengetően dicséri előszóként megjelent Kosztolányi- és Móricz-tanulmányomat.

Hát ne nosztalgiázzon az ember?

Előkerül egy színes karikatúra is az ifjú *Korunk*-szerkesztőről. Ennél szomorúbb a románul, ceruzával írt folyamodvány, édesapám nevében én írtam, a Kolozsvár városi milícia útlevélosztályának szól, korára és szívbetegségére hivatkozva kéri, hogy fia, mármint az én kíséretemben utazhasson Pestre, meglátogatni öccsét, Kántor Antalt. Valójában én beszéltem rá, hogy így próbálkozzunk, mert nekem már 1962 után sorozatosan elutasították az útlevélkérésemet. Apám utoljára 1944-ben járt Budapesten. Az orvosi igazolvánnyal ellátott kérvényt nyilván visszautasították. Anti bácsival édesapám csak Kolozsvárt találkozhatott, 1966-ban bekövetkezett halála előtt.

És még egy, idézni érdemes fióktermék. A *Korunk* számára készült fordítás gépírata (Miess G. János aláírásával), angolból, Kingsley Amistől: *A Hatalom Hangja* (alatta: „Nyelvi játék”). Az első két versszakot idézem:

*Tedd ezt. Megállj! O’Grady mondja: tedd ezt.
Sietsz, de vigyázz, tedd azt, amit mondok.
Ne vess, ha mondom, hogy O’Grady mondja.*

*Mondd ezt. Hallgass! O’Grady mondja: mondd ezt.
Gyorsan beszélj, és nem ügyelsz, mit is mondsz.
Fő, amit mondtam: hogy O’Grady mondja.*

Nem terveztem, hogy szépen lekerekítsem másodszor is a hangok történetét. De egy kicsi piros könyv, 2012-es fordítás kerül váratlanul a kezembe. Nemrég vásároltam. A jeles Claudio Magris a szerzője. *Hangok*. Sajátos telefonos játék. Ismeretlen nő hangja ébreszt vágymonológokat Magris hősében. Nekem a párbeszéd hangjai a fontosabbak, egyre fontosabbak. Az viszont igaz, hogy „mindent a maga idejében. Attól, hogy csak hangokról van szó, a körülményeket és a megfelelő időzítést még tiszteletben kell tartanunk.” Abban is egyetértünk, tisztelt Magris úr, hogy „Csak a rögzített hang igazi, tudatos és szükségszerű, mint ahogy a szó is csak akkor igaz, ha a szobája magányában, nyugodt körülmények között veti papírra az ember”. És Magris tovább: „odakint, az ablakon túl az ég, akár egy fokozatosan elsápadó arc, hirtelen üres és fakó lesz – a nap eltűnik, mintha minden vér kifolyt volna belőle az utolsó cseppig –, s a magasban, a házak közé zárt udvar fölött mintha egy márványarc lenne ég helyett. A papírlap is fehér, és a szavak ott sorakoznak rajta, fekete és kék betűk, szépen megformázva – az igazi, halk szavak, szépen rendbe szedve, nem úgy, mint az a fecsegés, ami az emberek és a tárgyak kavalkádjából kiszűrődik.”

Őn, azaz elbeszélésének hőse üzenetrögzítőre felvett, ismeretlen hangokat idéz. Az én telefonomon – a városi „fixen” – az üzenetrögzítő elromlott, évek óta nem működik. Valami viszont igen. Ami az arccal, az alakkal együtt őrzi az egykor jól ismert hangot.

Az évek múlásával egyre élesebben.

VII. Bejárom Erdélyt

Belvárosi gyerek voltam, annyira, hogy Kolozsvár külterületeire is viszonylag későn jutottam el. Kivételnek a Hóstátot, pontosabban a Méhes utcát mondhatom, nővérem osztálytársának, Zágoni Szabó Zsuzsinak, azaz a szüleinek volt ott gazdagsága, friss zöldséget hoztunk tőlük. (A Dermata környéke később jött be „világképembe”.) A korai évekből, amire máig visszaemlékszem, mármint szülővárosomon kívül, a Besztercéhez közeli Kolibica neve maradt meg, tulajdonképpen azért, mert a nyaralásból hazajövet a részben még száz városban vettek nekem egy kakukkos órát, a kedvencemet – a Mikes Kelemen 15.-ben most is a szobafalon díszel, csak már nem kakukkol. Dávid unokám a minap is kinyitotta a kakukkfészek ajtaját, hogy legalább a madarat láthassa.

Közelebbi, hétvégi kiruccanásainkból változatlanul él a Szentjánoskút, így egyben fogalom ő, a leglátogatottabb Kolozsvár környéki kirándulólhely volt – azóta folyamatosan bekebelezte a Monostor-negyed, felemészte a Bükknek ezt a részét. Szamosfalva már nem önálló falu, a nagyváros egyik negyede; mi még Darkó bácsival és velünk egykorú gyerekeivel gyalog mentünk ki a sós- és iszapfürdőbe, meg is jártam, a kánikulában ugyanis, azon az egyetlen nyáron kopaszra nyírva (pedig még erősíteni sem kellett a hajszálaimat), napszúrást kaptam, a szemem kétfelé állt, napokig tartó szobafogságra ítélt Kappel bácsi, a holokausztot túlélte kedves öreg házi orvosunk. És még egy régi faluemlék: az 1944. júniusi kolozsvári bombázást követően a szüleim pár hétre kibéreltek egy gyalui házat, oda menekítettek minket, gyerekeket, a nagyanyám felügyelete alatt, az udvarról nyíló másik szobában velünk volt Ilona néni, a Fehérhajú Tündér, a család barátja, cserkészbotjával.

Hát innen tárgult a kör, érdemben fiatal Korunk-éveimtől számítva. Találkozás az olvasókkal, főként terjesztési megfontolásokból, ritkábban riportutak, később színházi bemutatók, kiállításmegnyitók – és ami ezzel jár.

Székelység térképe

Viszonylag későn fedeztem föl – noha már 1937 augusztusában, anyakönyvi bejegyeztetésem évében, hónapjában így volt (persze nem ennyire) –, hogy „konglomerátba” születtem. Természetesen úgy tudtam, hogy szülővárosom magyar város. Családunkban a „székelyezés” sem pró, sem kontra nem volt divat, noha nyilván éltek, dolgoztak a körünkben Székelyföldről származók. (Nem szólva arról, hogy nagyanyám, az anyai, a Mikes Kelemenről elnevezett utcában lakott, és még nyolc sem voltam, amikor mi is ideköltöztünk.) Évfolyamtársaim közül többen is különböző „székekből” jöttek, a nyelvjárási sajátosságokat –

például az „ázást”, „ázást” sosem vetették le, mint ahogy a 19. századi magyar irodalmat mély átéléssel előadó tanárunk, Antal Árpád sem próbálta leszokni, tagadni Kézdivásárhelyhez közeli, nyújtódi beszédmódját. Aztán a gyerekeink mellé – a sorozatban érkezett székely szünetében – került egy kápolnási lány, így kezdtük megismerni, mit jelent a székely rend, precizitás, tisztaság. A „rendtartást” mint társadalomtörténeti fogalmat, hagyományt már a történész Imreh Istvántól hallottam, olvastam; őt is, Venczel Józsefet (a Csíkszeredából Kolozsvárra elszármazott szociológust) is idéztem *A mennyei kapuban* (Budapest, 2006): *„A székelyeknek a Csabák ködébe vesző őstörténete nem izgat. De nem is érdekelhet, mert azt látom, hogy a mai praktikus embert inkább érdeklí a megfogható, konkrét lét, mint a hadak útja vagy a lét előtti misztikus világ.”*

A székelység térképére, tudom, sokan felrajzolhatók (ismertem, ismerem pesti kemény székelyeket, sőt észak- és dél-amerikaiakat) – én mindenekelőtt Orbán Balázshoz és *A Székelyföld leírásához* térnék vissza; emlékszem, milyen örömet jelentett, amikor odaáti barátaink titokban eljuttatták hozzánk az újrakiadás első példányait. Viszont tudom, hogy a 19. századi állapothoz képest mekkora a változás; az Aranyosszék valójában csak történelmileg tárgyalható ebben az etnikai keretben. (Annyira így van, hogy még az újonnan alakult Székely Nemzeti Tanács sem veszi be autonómiatervei közé az Aranyos mentét.)

Így aztán én sem kezdem Tordával – ahová még gyerekként eljutottam – az én Székelység-térképemet. Megjegyzem, a tévékben szereplő meteorológusokkal nem értek, végképp nem értek egyet, mármint azzal, hogy külön jósolják az időt Erdélyre és külön a Székelyföldre. Külön beszélni a döntő többségében magyar Székelyföldről persze lehetséges, akár természetes is, de úgy tenni (úgy tudni?), mintha a Székelyföld nem volna Erdély része, a tudatlanságnak – vagy a többi erdélyi magyar agresszív leválasztásának? – a része. Mondom hát, nem a fölfedezésem időrendjében, hanem a mai térképre nézve, a hosszabb-rövidebb időre meglátogatott székelyföldi (Erdélyhez tartozó!) helységeket, ezekhez ugyanis személyes emlékek kapcsolnak. Tehát: Marosvásárhely, Szováta, Székelykeresztúr, Korond, Farkaslaka, Székelyudvarhely, Gyergyószárhegy, Gyergyóremete, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Csíkszentmárton, Tusnádfürdő, Kézdivásárhely, Kovászna, Sepsiszentgyörgy, Mikóújfalu, Árkos, Barót, Vargyas. A Marosvásárhely vonzáskörébe tartozó Kerelószentpált, Radnótot, úgy gondolom, nem kell ide sorolnom, én egyikben sem tapasztaltam székely hagyományt, akár nosztalgiát. Szabédon viszont, Szabédi László fogadott szülőfalujában (ősei, ott élt rokonai révén választotta az írói, majd hivatalossá tett nevet) ünnepségeken, Szabédi-napon székely ruhában táncolnak a lányok, fiúk, jóllehet a Mezőség közelsége érezteti hatását.

Ezzel a székely helységnévsorral kellene hát most elindulnom a múltidézésben, természetesen Erdélybe, párhuzamosan néhány, nekem nagyon fontos személyiség emlékét, művét idézve fel. Az élre nyilván Szabédi kerül, a „Konglomerát” kimondója. Ismétlem, lehet, már az unalomig teszem. Erdély és Kismagyar. Erdély: a Konglomerát. Az 1929. február 13-i naplófeljegyzésében találtam rá ezekre a mondataira: *„Most csupán a magyarság szempontjából beszélek, nem az emberiségéből. Nyilvánvaló, hogy az emberiség szempontjából más a konglomerát Erdély, mint az aránylag*

homogén lakosságú Kismagyar.” Addig forgattam ezeket a mondatokat, amíg 2012-ben megszületett a könyv: *Konglomerát (Erdély)*. És egy ugyancsak mástól tanult, illetve látott „szövegezés”: a festő Nagy Alberté. Ő Tordán született, az ősök közt székely felmenők találhatók. Emlékezetem szerint nem kifejezetten gyakorolta a székelységet. A magyarságát igen. Miközben izgatták a modernnek, mindenekelőtt Picasso. Meg is festette a nyugtalan, nagy kortársat. És megfestette, 1956 körül, a nyakukat nyújtó *Ludakat*. És később megfestette a *Fehér kakast*. Az esőben fejét feltartó, kukorékoló, ázott tollait büszkén viselő kakast. (Ennek a könyvnek a cím-adóját. Vele társul a vörösbor. Hogy miért, ebből a fejezetből majd megtudható.)

Marosvásárhely, Bolyaival

Farkassal és Jánossal. A matematikusok révén méltón megszolgált hírnévvel. De nem tehetek róla – Sziszt okoljam érte? –, több mint fél évszázada, egész pontosan 1963 novemberétől, amikor a *Korunkban* közöltük az emlékezetes Szilágyi Domokos-verset, a *Bolyai János Vásárhelyütt* címűt, mindig ezek a sorok jutnak eszembe:

*Kis szarka város, lábam nyomát
csókolni érdemtelen:
fojttó köldöksinóroddal végre
hagyj békét nekem!*

A „*Szűk utcák, léptem szorítók*” s a többi, főképp a várossal, polgáraival, de az apjával, „a plánétás papagájjal” is perelő Bolyai János (mellesleg Kolozsvár szülöttje, ám ezt már nem Szisz írja, én teszem hozzá elfogult Szamos-partiként – holott a Maros azért, elismerem, tekintélyesebb folyó) – agyamból kiszoríthatatlan, az utolsó két verssorral együtt:

*Mi több – nem emelek kalapot
a sarki mészáros előtt.*

Bevallom, a „sarki mészárosnál” korábbi tapasztalatok, rájuk épülő továbbiak – még 1989 decembere előttiék – alakították bennem a hosszan élő idegenség-, idegenkedésérzést, amely egy névhez kapcsolódott. Érzékelem, igen, le sem szabadna írnom a nevét Hajdu Győzőnek, az *Igaz Szó* gyakorlatilag örökös főszerkesztőjének, és éppen a Bolyaiak közelében. De hát a „sarki mészáros”... Honnan tudná azonban a fiatalabb olvasó, hogy ki uralta – nem a teljesítmény okán! – a vásárhelyi irodalmi életet 1953 óta (ahol egy Székely János meg Sütő András élt), egészen H. Gy. érthető bujkálásáig, minthogy Ceaușescu utolsó csatlósainak egyikévé sikerült avanzsálnia, az utolsó pártkongresszuson, ’89 októberében, bekerülve a Központi Bizottság póttagjai közé. (Vissza nem fojtható asszociáció: furcsa volt az az október, Rác Győző abban a hónapban halt meg; biztos lévén városi, kolozsvári pártbizottsági tagsága folytán a neki járó kedvezményezettségben, várta a hivatalos eljárást, hogy rátegyék a két vagy három létező kórházi gép egyikére, dialízisre – aztán már késő lett, belehalt a veseelégtelenségbe.) Hajdu pályájáról érdemes volna elemzőben írni, már csak azért is, mert a kommunista propagandaszöveget, legalábbis itt, Erdélyben, ő vegyítette a legügyesebben a (magyar) nemzeti retorikával, és ez a

szerkesztői-politikai gyakorlat sokakat sokáig elbódított, olyanokat például, mint Balogh Edgár. Sőt, az irodalomtörténész Czine Mihály.

A kérdés annál is érdekesebb, mert a *Korunk* és az *Igaz Szó* kapcsolata nem volt igazán felhőtlen, Edgárral ebben a vonatkozásban (is) eleget vitatkoztunk; és állíthatom, hogy Gáll Ernőnek nem tartozott a kedvencei, illetve a megbízható főszerkesztő partnerei közé H. Gy. Edgár nagyon későn jutott el a felismeréshez – amikor már, nyugdíjas korában, őt is láthatóan ejtette Hajdu –, hogy túlzott bizalmat szavazott a marosvásárhelyi irodalmi vezérnek. Persze Balogh Edgár értékítéletében sokat nyomott a latban, hogy Hajdu Győző a népiek elkötelezettjének mutatta magát. Innen hogyan lehetett eljutni a megbonthatatlan barátsághoz Adrian Păunescuval? Aki H. Gy. biztos támasza lett hosszú bukaresti emigrációja, támogatottsága éveiben, 1990-től számítva, Păunescu haláláig.

(Legalább zárójelben, röviden, egy Edgár-történet. Láng Guszti, felkérésünkre, kritikát írt Hajdu kötetéről. Kétségtelenül éles, de igaz kritikát. Balogh Edgár ezt levonatban elküldte Hajdu Győzőnek – aki megyei pártbiztonsági szinten megpróbálta letiltatni, átszólva a másik megyébe, a közlést. Szerencsére sikerült végül megvédenünk Láng szövegét, megjelent a lapban.)

Nagyon igazságtalan vagyok Marosvásárhellyel, amikor az ő nyakába varrom Hajdu Győzőt. Az *Igaz Szó* természetesen nem írható le miatta. A főszerkesztőt – helyettesi minőségében – nemegyszer „pacifikálta” Gálfalvi Zsolt, nem utolsósorban a fiatalok, a Forrás első nemzedékének a támogatásával, ezt a korai időkben magam is érezhettem. Sőt, még a Forrás-sorozat megindulása előtt jóval közöl(het)tem az *Igaz Szó*-ban, 1956-ban egy hosszabb tanulmányt, a régi *Korunk*-ban megjelent prózai műfordításokról; és ha közlésig nem is jutottam vele, a vásárhelyi (országos) novellapályázatuk 1958. decemberi eredményhirdetésében a dicséretre érdemesítettek között említették a nevemet – többek közt a Varró Jánoséval együtt... Jóval később, amikor Bukarestből, az *Ifjúmunkás* szerkesztőségéből hazakerült Vásárhelyre Gálfalvi Gyurka, a hosszú időre Bukarestbe távozott Zsolt öccse, szerkesztőnek az *Igaz Szó*-hoz, sokat rágta a fületem, próbált meggyőzni róla, hogy az *Igaz Szó* nem azonosítható H. Gy.-vel. Néha hallgattam rá.

Csöppet sem csodálkoztam azon, hogy a változáskor nem őrizték meg a folyóirat címét. Mint ahogy én ragaszkodtam a *Korunk* név megőrzéséhez. (Jóllehet régóta ismertem az első folyamban elkövetett bűnöket a „polgári” irodalommal folytatott harcban, és közeli szemlélője – remélem, csak kevésbé részese – voltam a *Korunk* leromlásának a Ceausescu-korszak utolsó éveiben. A Dienes- és Gaál Gábor szerkesztette lap értékei ugyanakkor máig kétségbevonhatatlanok; a második, Gáll Ernő és Balogh Edgár indította új folyam pedig a lehetőségekhez képest szintén értékelt volt, egészen addig, amikor az „élre” került szerencsétlen Rácz teljesíteni akarta a diktatúrabeli elvárásokat.) Szóval Markó Béla, Gálfalvi György, Székely János, az idősebb és ifjabb munkatársak új lappal indultak, a régi helyén, és a *Látó* nem csupán borítólapjával változtatott, lényegesen, elődjéhez képest. A Kovács András Ferencsel és Láng Zsolttal kiegészült csapat már nem a „szomszédvárat” jelentette – de tegyem hozzá mindjárt, hogy egy évtizeddel korábban is egy táborban érezhettem magam az *Igaz Szó*-munkatársak némelyikével; szolidaritási vagy tiltakozó akciókban számítani lehetett Sütő Andrára, Markóra, Gálfalvi Gyurira.

És ne felejtsem: még egy marosvásárhelyi csapathoz lehetett, tudtam felzárkózni. A nagyjából velem kortárs festőművészekkel, az *Új Élet*nél, Sütő lapjánál dolgozó – és ott galériát szervező – Balázs Imrével meg a maga útját járó Szécsi Bandival baráti kapcsolatunk hosszan kitartott, ezt festményeikkel lakásunk falain is igazolhatom. Emellett a színházi körökben is épültek rokonszenven, kölcsönös megbecsülésen alapuló jó találkozások. A Köteles Sámuel utcai jeles udvarban két rendező lakott, a Székely Színház egykori igazgatója, Tompa Miklós – s az ő igényes realista színházát másképpen folytató, megújító Harag György. A kolozsvári folytatás pedig mindkettőjük révén adott: Gábor, a Tompa Miklós fia ideszereződése idején amolyan fogadott fiunk lett egy időre a Mikes Kelemen utcában, Harag Gyuri pedig a szatmári és vásárhelyi kezdetet a sétatéri színházban tetőzte be, és itt már elkerülhetlenné vált elég gyakori, érdemi találkozásunk. (Többek közt a Héjja Sunci-Sebők Klári pár Déva utcai házában.)

Marosvásárhellyel tehát megbékéltem. Persze nem azzal a nehezen minősíthetővel, amilyenné 1990 márciusában torzult, a beszállított falusi, lerészegített és lefizetett botos román „harcosokkal”, akik Bolyait keresték – és Sütő Andrást találták meg. Ez az „új” Vásárhely sajnos nem tűnt el, legfeljebb a módszereiben változott. A város főterén sétálva, ma sajnos nemigen érzékelem, hogy a Székelyföld fővárosában járok.

Mit tud(ott) Udvarhely?

A kisvárosok vetélkedése a megüresedett (?) székely fővárosi címért-rangért évtizedekre vezethető vissza. Külső emberként, távolabbi szemlélőként mondhatom magam semlegesnek, jóllehet elfogultságot is bejelenthetnék régi, ifjúkori emlékek és újabb tapasztalatok alapján. Volt idő, amikor Székelyudvarhelyre szavaztam volna, aztán Sepsiszentgyörgy kezdett vonzani, a vidékiségből kiemelkedő színházával és jó képzőművészeivel, közben pedig Csíkszereda hívott, ugyancsak műtermeivel, újabban Hajdú Áron Alutus Nyomdájával (ahol jó ideje a *Korunk* és sok könyvünk készül el) – és itt vehettem át (a nyomdaigazgató és Kriterion Alapítvány elnökének kezéből) 2013-ban a Kriterion-koszorút.

Maradjunk most Udvarhelynél. Évek óta, valamelyik októberi hétvégén, a város díszes tanácstermében, az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány soros ünnepségein, díjkiosztóin mindig megcsodálom a címereket, zászlókat és a feliratokat, amelyek együttesen tudatosítják, hogy a székely anyavárosban vagyok. Lőrincz Gyurka gondos szervezésében a Spanyol-ház vendégszobája, a Gondúzó megszkott ételkínálata és a Palló Imre névre hallgató helyi zeneiskola növendékeinek hangszerjátéka teszi otthonossá ezeket az őszi napjainkat.

A székelyudvarhelyi vonzás azonban sokkal előbb kezdődött. *Korunk*-közelből. Ha volna bennem hajlandóság a keresztényi megbocsátásra, a nekem alapjában véve, a besúgóí jelentéseitől függetlenül, rossz emlékéü szerkesztőségi titkárnak, László Bélának akár megköszönhetném, hogy annyira szorgalmazta a szülővárosába tett autós útjainkat. (Sofőrünk, Gyulai bácsi számított a vezérnek, a „Moszkoviccsal”.) Adminisztrátorunk, Kassay Miklós szintén szívesen jött haza, Udvarhelyre. Így aztán különféle helyi javakban részesültünk terjesztői vagy

olvasótalálkozói útjainkon, például a Ferenczi-féle híres bárányflekkenben. László Béla vitt el a humorista Tomcsa Sándor lakásába. Nagy sikert nem arattunk nála, hatalmas füstfelhőben preferanszparti zajlott elkötelezett udvarhelyi zsuksásokkal, érthetően nem hagyták magukat megzavarni, legfeljebb Tomcsa nézett föl a szemüvege mögül, és kellő iróniával eresztette ki e szavakat, cigarettája mellől, nekem címezve a kérdést: – Ja, a szerkesztő? (Később gondolkodtam el rajta, hogy vajon igaza van-e Bajor Andornak, amikor Tomcsa Sándort mint igen jelentős prózaíró és színhátszerzőt igyekezett elfogadtatni az irodalmi közvéleménnyel.) A másik székelyudvarhelyi híres emberhez emlékezetem szerint Balogh Edgárral jutottam el; Tompa Lászlót öreg és mogorva, keveset szóló költőként ismertem meg (újságíró múltjából nem sokat árult el) – verseit persze, legalábbis a *Magányos fenyőt* és a *Lófűrösztést* még egyetemi tananyagként számon tartottam. (Bár a két világháború közti erdélyi irodalmat nekünk előadó Sóni Pál nemigen emelt ki, pozitívan, ilyen transzszilván elkötelezettségű „írományokat”.) ...„Szorítsad, Imre!”, „Ne hagyj magad, Áron!”

A székely anyavárosi, régi emlékek kiegészülnek az anyaszékhez tartozó, egyik fiúszéknek nevet adó Székelykeresztúr 1960-as felkeresésével. (Nehogy valaki csúfolódásnak vegye, a fogalomhasználatot ellenőrzöm a Kós–Filep-féle kézikönyvben, *A magyar nép táji-történeti tagolódása* címűben.) Előfizetés-gyűjtő útból lett a riportút, *Korunk*-beli, ráadásul a címével címlapra rákerült első riportom (viszonylagos) sikerével. „Akik most döntenek pályájukról”: így hoztam hírt a keresztúri középiskolából, tehetséges diákokról és jó tanárokról, köztük a magyar irodalmat tanító Farkas Jenő tanár úrról. A szerény kisvárosi, még erdélyi viszonylatban is inkább falusi külső, az ehhez igazodó szálloda már az ismerkedés óráiban eltörpült az iskola szellemiségéhez mérten; a népdalgyűjtő unitárius püspök, Kriza János és a prózaíró Szabó Gyula utódai, azt gondolom, azóta is jól vizsgáznak.

És ez mondható el a kisebb vagy egészen kicsi falvakban látottakról-hallottakról. Egyszer jártam Nagygalambfalván, Kányádi Sándorral. Édesapját ment meglátogatni. Sándor mellett én is szóhoz jutottam (ritka szerencse!), és az a rövid idő Galambfalván meggyőzött arról, honnan hozta a tehetségét a fiú. Később is emlegettem, kötekedve, Sándornak: – Az igazi tehetség az édesapád. – Az ifjabb Kányádi ebben nem mert ellentmondani.

Eljutottam, Lőrincz Gyurkáék révén, az elhanyagolt mellékúton elérhető Kirulyfürdőbe; nem fürdeni (bár az is összejött), hanem az Ildi apjának birtokára. Birtokot mondok, bár nem tudom, mekkora is volt, de arra emlékszem, hogy a kertjük végében csörgedező patakra az öreg „villanytelepet” szerkesztett magának. Gyurkát ott tanítottuk – lámpafénynél? – preferanszozni. (Ehhez a kitérőhöz tartozik még egy mellékág, a nagyszüleimnek köszönhetően a Mikes Kelemen 15.-ben kitűnő állapotban megőrzött Pallas lexikon újabb dicsérete, a 16., illetve a 10. kötet – Kacs-Közellátás – alapján. Kiruly neve ugyanis nem jutott eszembe, elkezdtem keresni térképeken, majd a biztosnak vélt „K” szerint a *Földrajzi nevek etimológiai szótárában*, ez segíteni szokott, most viszont nem jött be. Hát ott a jó öreg *Pallas*. Udvarhely vármegye térképe. Természetesen rajta van, nagyon apró betűvel ugyan, de kivehető: Kiruly-fürdő. Keressük akkor a szövegoldalon, a „K”-nál. Ott van, az 575. lapon – igaz, átirányít: *Kiruly, fürdő*, 1. Kérulj. És akkor *Kérulj* – 475. lap: „Lövété

közelében fekvő primitív borvizesfürdő, Udvarhely vmegye homoródi j.-ban, szép fenyveserdők közepette.” Minden talál. A primitív jelző is, egy évszázaddal, pontosabban jó másféllel a Pallas-címszó után. – Oh, ha a *Pallas* „primitivizmusát” követni tudná egy újkori magyar lexikon...)

Kerüljünk valamivel közelebb a 20. század közepi Udvarhelyhez. 1961-ben „Ki mit tud?” versenyt szerveztünk, a *Korunk*, középiskolások számára, Kolozsvárt, Székelykeresztúron és Székelyudvarhelyen. A kérdések összeállításában (gondolom, a műveltségre vonatkozóknak, mert a politika nyilván kollégámat, az ideológiarovat szerkesztőjét illette) ifjú irodalmi szerkesztőként vettem részt, jelen voltam mindhárom helyszínen, zsűriztem, Keresztúron kérdeztem is – az eredmény meglepően pozitívnak mutatkozott, a nyertesemből ugyanis lett „valaki”. Horváth Andorból például *A Hét*-szerkesztő, miniszterhelyettes, egyetemi tanár, a *Korunk* főszerkesztő-helyettese. Udvarhelyi győztesünk neve: Balázs András: Ő a csíkszeredai *Hargita* újságírója lett, 1978-ban hunyt el. A történetnek nem itt a vége. Negyvenhárom évvel a „Ki mit tud” megnyerése után, vagyis idén, 2014-ben a *Korunk* kiadója, a Komp-Press megjelentette Balázs András első verskötetét (*Tetők magasából*), unokaöccse, a székelyudvarhelyi középiskolából a Babeş-Bolyaira és onnan a *Korunkhoz* irodalmi szerkesztőnek került, főszerkesztővé (majd helyettesé) kinevezett Balázs Imre József gondozásában. A szálak összenövéséhez nem volt szükség rokonni engedékenységre. Tanúsíthatom, az utószót író Molnos Lajos valós tényeket elevenít fel: iskolatársak voltak a ma Tamási Áron nevét viselő gimnáziumban, Balázs Andrással, Farkas Árpáddal, Magyar Lajossal „együtt faragták a verset”, a kolozsvári egyetemen és a Gaál Gábor Körben folytatódott a „versfaragás”, csatlakozott hozzájuk a sóváradi Király László. „*Szilágyi Domokost olvastuk lelkesen és Lászlóffy Aladárt, Jancsik Pált, Veress Zoltánt – az akkor indult Forrás-sorozat »zászlóvivőit«*” – írja Molnos. A 2014-ig csak antológiákban szerepelt Balázs András most csatlakozik hetvenéves társaihoz, szülővárosát köszöntve a kötetnyitó sorokkal:

*Akkor mentem
szép Udvarhelyre,
s amikor jöttem
szép Udvarhelyről,
ablakok nyíltak
és csillagok gyúltak
szép Udvarhelyen.*

Farkas Árpádot bővebben idézhetném, indulása idejéből, szerkesztője lehettem első verskéziratainak, de hát ő nem szorul rá a népszerűsítésemre. Az a szinte páratlan értelmiségi kör Székelyudvarhelyen, amely a Művelődési Ház emeletén évtizedekkel ezelőtt vasárnap délelőttönként összegyűlt (lehetek vagy húszan, tanárok, mérnökök, orvosok), úgy tűnik, feledésbe merült; a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szócikkének két szerzője (Székelyudvarhely magyar irodalmi és művelődési élete) a maga tizenegy (!) nyomtatott oldalán nem említi ezt az igazi civil fórumot. Ahol szokatlan őszinteséggel kérdeztek, mondtak véleményt, tartottak (tarthattunk) előadást. A hatvanas vagy a hetvenes években volt? Nem tudok

róla, hogy valaki feljelentést írt az odalátogatóról. Ha még élne, megkérdezhethetném a művház hajdani igazgatóját, a jó emlékű Finta Bélát. De talán egy-két túlélőt is: hogyan is volt? Albert Dáviddal találkozva 2014 októberében Udvarhely főterén, jó volt felidézni a közös emléket.

Áron, Berci – és a vörösbor

Szép Udvarhely és Kincses Kolozsvár. Székelyföld és Belső-Erdély. Hány szálon vannak összevarrva? Csak a magam dolgai közt kutakodva, erről könyvet írhatnék. (Írhattam volna, ha a gondolat korábban megfogamzik.) Itt van mindjárt Áron és Berci. Hivatalosan, irodalom- és művészettörténetileg, illendően: Tamási Áron és Nagy Albert. Hogy merre és milyen céllal kalandoztak a nagyvilágban (budapesti éveik előtt és után: Amerikában vagy Olaszországban), az külön történet, és aligha független a két város – egyébként nagyon különböző – 20. századi történetétől. Egy-egy villanás a különbözőségekből. Az egyik kép közeledik a százéves múlthoz: Tamási Áron villantotta fel a kolozsvári utcáról, *Czímeresek* (1931) című regényében. Két fiatal orvos sétál a klinika előtt, két román parasztember megy el mellettük.

- Hány óra van, uram? – szólalt meg románul az egyik falusi.
- Hat óra – felelt az erdélyi fiú. – Hát maga nem tud magyarul?
- Tudunk, hogyne tudnánk – mondta a román.
- S akkor mért nem beszél úgy?
- Eleget beszéltünk már magyarul, uram. Ezután immár a magunk nyelvén szeretnénk élni, ha lehetne – szólt komolyan, és továbbment a járdán.

A jelenetet *Fellegek a város felett* címmel a budapesti Nemzeti Tankönyvkiadó által megjelentetett kis könyvből (2004) másolom át ezekre a lapokra. Társíthatok hozzá egy állítólag székelyudvarhelyi anekdotikus epizódot. Fiatal szülők sétálnak városuk főterén, négy-ötéves kislányukkal. Előttük gyerekkocsit tol egy másik pár, csittíják a maguk kicsinyét. A mögöttük menő kislány csodálkozva szól a szüleihez: – Milyen kicsi, és már román...

Természetesen nem fogom átugrani az évtizedeket, egyenlőségjelet pedig éppenséggel nem tehetek (szerencsére) a két gyorsfénykép közé, hiszen a 2011-es népszámlálási adatok szerint Székelyudvarhely ma is a legnagyobb százalékbán magyar lakosú erdélyi város, 94,8% (pontosabban: két százalékkal lemaradva Székelykeresztúr mögött), miközben Kolozsvárt már csak 16 százaléknyi magyarral jegyzik – noha abszolút számokban mi, megmaradt kolozsvári magyarok, Marosvásárhely mögött és Nagyvárad előtt a közel 50 000-rel (49 375) másodikak vagyunk a listán. Szomorú ezüstérem, a fiatal Tamási Áron által megélt itteni helyzethez viszonyítva.

Vissza Tamásihoz, akit nekem persze nincs jogom „áronozni”. Valahol már megírtam a három elszalasztott személyes találkozás lehetőségét, az elsőt 1956 őszén, amikor a Marianum hajdani épületében találkozott velünk, bolyais bölcsészekkel (ott voltam az erkélyen); a második alkalom 1962-ben, Budapesten, az írószövetségi kongresszuson lett volna, de ő a szünetben távozott, így Illyés Gyula már nem vihetett el hozzá (mint tette Veres Péterrel, Szabó Pállal). A harmadik lehetőség

elszalasztásáért egyértelműen magamat hibáztatom: nagybátyámék utcájában, a Kékgolyó vendéglőjében ebédeltem (ez is még '62?), Tamási Áron tölem a második-harmadik asztalnál ült, egymagában, mintha unatkozna. Megvolt bennem a késztetés, hogy odamenjek, megszólítsam, de visszafogtam magam. Nem illik tolakodni. Mit mondtam volna neki? Hogy majd egyszer az ő életművéhez (is) kapcsolódva írom meg doktori értekezésemet, líra és novella összefüggéséről, *A súlyom-elmélettől a Tamási-modellig* alcím alatt? Vagy tanáromat, a már halott Szabédi Lászlót idéztem volna emlékezetébe, akivel ismerték egymást, és aki az egyik legjobb elemzést írta a Tamási-novellákról?

De hol jön be a képbe Berci, Nagy Albert? Ők Szabédi révén ismerhették volna egymást, ám ez inkább a negyvenes évek második felétől lett volna lehetséges, amikor Tamási Áron már budapesti lakos lett, Nagy Albert pedig előbb élt Pesten. És különben sem tudok Tamási erős vonzódásáról a képzőművészethez – bár a zsögödi festővel, Nagy Imrével baráti kapcsolatban állt. Így aztán csak feltételezhetem, mit szólt volna Nagy Albert *Fehér kakas*hoz. A hétköznapiok, a küzdelem, a kiáltás, a fel-nem-adás képi megszemélyesítéséhez.

És a vörösborhoz? Mert most már ideje, hogy a *Fehér kakas* és a vörösbor összejöjjen az olvasó számára is, úgy, ahogy ez a Mikes Kelemen 15. földszintjén megtörtént, 1972 szeptemberében. Sem Tamási Áron, sem Nagy Albert nem volt (nem is lehetett) jelen, pedig tulajdonképp köztünk voltak a baráti társaságban, a messziről érkezettek között. Történt ugyanis, hogy Tamási születésének 75. évfordulóján nagy ünnepség készült a szülőfaluban, Farkaslakán, a Szervátiuszok, apa és fia, Jenő bácsi és Tibor kőbe faragott emlékművének felavatásával. Barátaink közül többen is ideutaztak Erdélybe, az avatás előtti este népes társaság gyűlt össze nálunk, „népiek” és „urbánusok” – ez már így szokott lenni, mi nem osztottuk két részre sem az irodalmat, sem a barátságot. Bori Imre a feleségével Újvidékről, azaz a modernség, a neoavantgárd városából érkezett, Kiss Feri pedig a tizennyolc éves fiával (jeles népzeneész lett). Feri az ellenzékinek számító, küzdelmét a pesti hivatalossággal folytató népiek amolyan vezérének számított. A frontvonalak a népi és urbánus tábor közt nem számítottak éppen átjárhatatlanoknak, hiszen Kiss Ferenc Szabadkáról érkezve igazi budapestivé vált Kosztolányiról írt monográfiát, Bori Imre pedig felkutatta a vajdasági (bácskai) néphagyományt, ő is írt könyvet Kosztolányi Dezsőről meg Móricz Zsigmond prózájáról. Persze Bori joggal lehetett büszke a magyar avantgárdot (újra)értelmező tanulmányaira. (1970-ben, Újvidéken így dedikálta *A szecessziótól a dadáig* című kötetét: „Kántor Lajoséknak szeretettel és avantgárd lelkesedéssel”.)

Egy darabig békésen folyt a pálinkázás a fehérasztal mellett, vacsora, borozgatás nyilván, valószínűleg a másnapi utazás, Farkaslaka is napirendre került; Bori Imre azonban egyszerre rátért Kiss Ferinek a *Kortársban* megjelent vitacikkére – és akkor elszabadultak az indulatok. Imre támadott, Feri védekezett, magyarázkodott – utóvégre becsülték egymást; Boriné, Marcsa igyekezett csitítani a férjét, Ferit pedig mind jobban zavarta, hogy a fia előtt zajlik a veszekedés. Felborította poharát, az először használt fehér damasztabroszra kifolyt a vörösbor.

Arra már nem emlékszem, hogy a vendégek közül ki aludt aztán a másik szobában, a *Fehér kakas* alatti díványon. Viszont állítom, hogy Bori Imre szépséges

jegyzetet írt valamelyik vajdasági lapba Nagy Albert festményéről. Ugyanis a békésebb, de akár vitázó beszélgetések többsége, a vitapartnerek különböző összetételében, évtizedek során e kép alatt zajlott.

Másnap valamennyien Farkaslakán voltunk, ünnepeltük Tamási Áront.

Szatmár (fiatal) színháza

A fiatal szatmári színészeket és első rendezőjüket, Harag Györgyöt akkor ismer-tem meg, amikor már beléptek „középkorukba”, a maig (szakmai körökben) élő legenda azonban még elevenen hatott, hiszen ott játszott – több éven át igazgatta is az intézményt – Csíky András; ezt tette az ősidőkben református kollégiumi diák (mikor én első gimnazista, ő nyolcadikos volt), a nekem tehát iskolatárs Ács Alajos. Még többeket kellene sorolnom a kolozsvári Művészeti Intézet odaszerződött, híres évfolyamából. Székelyek és nem székelyek, belső-erdélyiek, talán (bizonyá-ra) partiumiak – hogy a Bánságból jöttek is, azt nem ellenőriztem. Szóval igazi, mai értelemben használatos erdélyi (összserdélyi) színház, Elekes Emmával, Köllő Bécivel, Kovács Ferencsel, később Paulovics Lászlóval – a színészek mellett iro-dalmi titkárral, rendezővel, díszlettervezővel. 1960-tól a társulat fontos tagja Boér Ferenc. Többen közülük barátaim. Amikor Kolozsvárról Szatmárnémetibe men-tem, bemutatókra, dönthettem, Paulovics Laciéknál vagy Boér Feriéknél szállok meg, kinek a pálinkáját kóstolom meg, kinél részesülök az alkalomra, a vendégek számára beszerzett krémesből. De legfőképpen jó előadásokból, éjszakába nyúló beszélgetésekből. Ahol szerzők is jelen vannak, például a házi drámaírónak vállalt Kocsis István. És persze a vele rendezőként debütáló Gyöngyösi Gábor, akit még bolyaista, történészhallgató és fakultási diákszövetségi elnök korából ismertem.

Emlékezetfrissítőnek lapozok bele *A megtalált színház* című kötetembe (Dacia Könyvkiadó, 1976), és a lelkes, a szerző meg a színészek mellett kiálló Kocsis-bemutatók kritikája mellett (*Bolyai János estéje, Megszámláltatott fák, Magellán*) rátalál-ok a már elfelejtett, pedig ma is meggondolkodtató szatmári összefoglalásomra (*A legenda szétfoszlása*), a hetvenes évek közepéről. (Most, utólag, érdekesnek tartom, hogy amikor a Harag György nevét felvett társulat egyik kerek évfordulóját ünne-pelte, a mai vezetők elfelejtettek meghívni az eseményre, legalábbis csak nézőnek-hallgatónak láttak volna szívesen. Igaz, az én „szatmári évadjaim” rég lejártak, kap-csolataink máshová költöztek: Kolozsvárra, Budapestre, Szentendrére, az átszer-ződött, átköltözött barátokkal együtt.) Két mondat erejéig a színház történetinek szánt elemzésből átmásolok egy idézetet, a „Fehér kakasba”-ba, abból a részből, amelyben a nosztalgia meszesgödreből esedékes kilábalást elemzem: „Számunkra a téma nyilóán a maga konkrétumában, kortársi színház történetünk szempontjából fontos, de általánosabb jelentése, művészetszociológiai, színház-szociológiai érdekessége is van. Ritka ugyanis az ilyen alkalom, hogy egy, lényegében huszonkét éven át együtt maradt, annak idején homogénnek látszó színházi társulat fejlődését kísérhessük figyelemmel, az egyéni és közösségi érdekek viszonyának módosulásait, a változatlan környezet hatását a művészi kon-cepcióra és művészi teljesítményre, az egymás közötti kapcsolatokra.” Az említett, emlé-kezetesekként megmaradt szatmári előadások, a *Nézz vissza haraggal* (Osborne), az *Elvesztett paradicsom* (Sarkadi Imre), a *Bolyai János estéje* (a Kocsis-monodrámát

Zsoldos Árpád, majd Boér Ferenc játszotta el), a *Szókratész védőbeszéde* (Platón) felidézése (Boér nagy alakításával) megérdemelné a kísérletet, a színészi teljesítményeké mindenekelőtt, de ugyanígy a díszletek többségét tervező Paulovics Lászlóé.

Könnyebb persze a grafikus és festőművész Paulovics Laci munkáira emlékezni (ő készítette *A megtalált színház* találó borítóját is), minthogy ezek közül többet is itthon naponta láthatok – reprodukcióban a *Korunk*-évfolyamokban lapozhatok fel –, nem utolsósorban pedig a műtermében (pár éve még a németországi Bahrendorfban, ma Szentendrén) szembesülhetek velük. Filmet is készítettünk a Paulovics-életműből, a Duna TV-nek. Telnek az évek, változnak a helyszínek – a műalkotások élnek. A színpadra álmódottak csak emlékezetünkben. Hasonló a sorsa a pódiumra kerültekének is. Noha nagy élmény volt Boér Ferivel járni Erdélyt, a *Korunk*ban megjelent versekből, prózai szövegekből összeállított előadói műsorával, ebben az esetben is a „tárgyasulás” segíthet a felidezésben: Electrecord-lemeze ugyanis meghallgatható, igazolja a kellemes emlékeket.

Kiosztva: Sepsiszentgyörgy

Két, egymástól időben nagyon távoli „kiosztás” jutott osztályrészemül szentgyörgyileg, erdélyi magyar kultúra közelben. Az első már halványulóban – a második folyamatos (ki)hívás, 2014-ben is tart. Szatmárral is összefügg a régebbi, Olt-parti jelenés, hiszen Zsoldos Árpád végül ott talált állandó otthonra. Tőle származik az akkori Sepsiszentgyörgyre oly jellemző, zseniális anekdota; este kiállt lakása ajtajába és elkiáltotta magát: – Kisváros, a levegőt elzárni.

A levegőelvételel ellen hol kevés sikerrel, hol sikeresebben küzdött (meg) a hatvanas-hetvenes évek helybeli színháza. Az esszéíró, az irodalmi titkár Veress Dániel volna ennek a megmondhatója – és tulajdonképpen a megszenvedője. Végtelen hosszúságú leveleiből, a *Korunk* irodalmi szerkesztőjének, vagyis nekem címzett panaszáradataiból idézhetnék itt, ha kedvem volna összerakni őket. Hozzátehetném történelmi drámáinak (például a *Mikesnek*, a *Véres farsangnak* vagy a *Wesselényinek*) bemutatóin megélt hangulatokat. Őrzök azonban jobb emlékeket is abból az időből, amikor az *Utunk* szerkesztőjének, Marosi Péternek a megbízásából én írtam a kritikákat a kolozsvári hetilapnak a szentgyörgyiekről. Emlékszem egy meglepetésszámba menő *Komámasszony, hol a stukkerre* (Görgey Gábor), illetve az Erdélyben úttörőnek – a romániai cenzurális gátakat áttörőnek – számító Németh László-bemutatóra, az Dani érdeme volt (a *Papucshős* főszerepét Köllő Béla játszotta), és egy átlag fölötti *Bánk bán*ra. Leginkább azonban – művészetileg értve – a Baász Imre grafikai műhelyében látottakra, beszélgetéseinkre emlékezem. Ez viszont már átvezet a nyolcvanas évekbe, noha a *Korunk* Galériában már 1974 októberében megrendeztük Imre kiállítását. Bodor Ádám írta a katalógusszöveget. Ilyen mondatokkal: „A tárgyak mintha kiszakadtak volna főnnyhatóságunk alól, tulajdon csendéleti magányukból, s most rendeltetésüket messze meghaladva, adottságaikból eredő törvények alapján kísértének.” Egy korai színes Baász-metszetet – amely „adottságaikból eredő törvények alapján” ma is kísért szobám falán – ott és akkor vettem meg, Baász állítása szerint ez volt az első eladott munkája. Elvágott drótkerítés, falétra, rajta madárijesztő (ruha).

Innen akár levezethetném a második „kiosztást”. És ez megtisztelőbb, mint volt ama első, az alkalmi színikritikus. (Ha ma jönne ilyen megajánlás a Bocsárdi László vezette, Tamási Áron nevét felvett magyar társulat munkájának rendszeres követésére, valószínűleg szívesen vállalnám, mármint lélekben – csak ne kellene utazni érte.) A képzőművészet területére való ki/átrándulásoknak hosszú sorát kellene most kiegészítőleg magyaráznom – ebben az 1973-ban útjára indított Korunk Galéria biztosan szerepet játszott –, a jelen sepsiszentgyörgyi keretben azonban nem tehetem. Az EMÚK és az előzmények ugyanis jóval hosszabb történet – remélem, egy ideig még az is marad: a Székely Nemzeti Múzeum épületében körvonalazódó álom, az Erdélyi Művészeti Központ, kuratóriumi megbeszéléseink, a helybeli hivatalosságok (a város, illetve Kovászna megye) aktív jelenléte 2014 őszéig vezetnek. Most csupán ennyit: Sepsiszentgyörgy kiérdemelte, kiérdemli a bizalmat. Már nem kell elkiáltanunk: – Kisváros, este van, a levegőt elzárni; ami ma történik itt, a Zsoldos Árpádtól és a tragikus véget ért színésztárs Visky Árpádtól, de még inkább az erdélyi magyar képzőművészeti életbe új szellemet hozó Baász Imrétől vezethető át az intézményteremtésig.

Az utódok, részben a tanítványok (a galériavezetésben) kinyit(hat)ják, tágra nyithatják a ablakokat.

A jó levegőre mindenütt, Erdélyben is vágynak az emberek.

Nagyvárad (két) évadja

Egymással közvetlenül össze nem hozható, a közösségi, Erdély- (és Partium-) történetben meg az én életemben elkülönítendő „évadokról” van szó, amelyeknek dokumentumait elő lehetne keresni – a másodiknak a tapasztalatai önálló emlékeztést, akár tanulmányt igényelnének. Ismételten a színházról, illetve az újságíróképzésről van szó.

Be kell vallanom, elég sokáig a kedélyes felületesség képzete társult tudatomban Nagyvárad nevéhez. Nem Ady ifjúsága és a Holnap, hanem egy-két-három, Váradról érkezett egyetemi kollégánóm ismeretében. Aztán Ady Endre publicisztikájának alaposabb tanulmányozása s egy Holnap-évfordulón a nagyváradi színházba történt meghívásom, ünnepi előadásra készülésem adott alkalmat, hogy felülbíráljam a városhoz kapcsolt előítéletemet. (Én voltam a magyar szónok, a művelt esztéta, Radu Enescu, szintén kolozsvári írószövetségi meghívottként, beszélt románul.)

„Évaddá” először az 1973/74-es színházi előadások okán állt össze bennem Nagyvárad. Erre ugyancsak *A megtalált színház* kötet emlékeztet, egész pontosan a *Nagyvárad évadja* című eszme-futtatás, eredetileg bizonyára az *Utunknak* írtam. Négy bemutatót emeltem ki játékkrendjükből, korántsem egyszínűeket, hiszen a (kelet)német Ulrich Plenzdorf darabja (*Az ifjú W. újabb szenvedései*) zenés történetként került színre, Arthur Miller *Az alkuj*a mai társadalmi dráma, bekerült a műsortervükbe magyar kortárs szerző történelmi parabolája (Maróti Lajos: *Az utolsó utáni éjszaka*), és előadták *Az ember tragédiáját*, színpadi oratórium formájában. A maga módján mind a négy előadást átlag fölötti művészi teljesítménynek láttam, az érdekes azonban, hogy közülük kettőre negyven év múltán is emlékszem – és mind a

kettőt Szabó József rendezte. A Plenzdorf-művel a nagyváradi (a budapesti visszhangjának tekinthető) operetthagyomány kapott korszerűbb, kortársi életerésre hangolt, fiatalokhoz szóló formát, egy pályakezdő színész, Zalányi Gyula berobbanásával. Madách filozófiai költeményét a szakmában Ózdsaként ismert rendező úgy álmodta színpadra, hogy az ifjú színikritikustól – akinek hittem magam harminchat évesen – a „színháztörténeti jelentőségű” minősítést kapta. És ma is úgy gondolom, nem volt túlzás ez az állítás, hiszen a legnehezebb feladathoz talált (Paulovics László nagyszerű, funkcionális díszletében) újszerű megoldást: látvány és gondolat színpadi összehangolásához jutott közel. Önkéntes évadértékelőként most fedeztem föl igazán magamnak Czikéli Lászlót, és megerősödtem abban a korábbi felismerésemben, hogy Szabó Lajos kiváló színész, aki epizód szerepben is nagyot képes alkotni. Mindketten már halottak. Szerencsére néhány magyar film-ben megőrződött arcuk, mint például a Csíki Andrásé is (Csíki egy jó román film, *Az akasztottak erdeje* egyik főszereplője is lehetett) meg a Szabó Lajosé, főként pedig a Libaé, vagyis a zseniálisan egyedi és eredeti Bencze Ferencé. Libáról sajnos mindmáig nem született könyv, pedig Erdélyben játszott (majd Budapesten készült filmekben nemzetközi figyelmet is kapott) színészeink egyik legnagyobbja volt. 1968 szeptemberének utolsó napján láthattam Kolozsvárt Mrožek abszurdját (szerintem inkább abszurd, mint „csak” groteszk), a *Strip-tease*-t, Benczével és Szabó Lajival a kettős játékban; nem állom meg, hogy a Kötő Józseffel társszerzőségben írt *Magyar színház Erdélyben 1919–1992* lapjairól ide ne másoljak néhány mondatot a magam szövegéből – ha már színházi élményeim föllevenítéséhez jutottam. (Épp húszéves a gondolatfutam, legalábbis a kötet megjelenési dátuma 1994.) Szóval: „*Bencze Ferenc és Szabó Lajos hátborzongató komédiázással szuggerálta nagyszínházi közönségébe a kisemberi kiszolgáltatottság elviselhetetlenségét; a színpad oldaláról minduntalan benyúló hatalmas kéz magát a nézőt fojtogatta, kényszerítette engedelmességre, mindenfajta ellenállási kísérlet teljes feladására. Ez a színházi előadás viszont nem kísérlet volt, hanem két zseniális színész telitalálata (minden idegszálukkal, minden izomrostjukkal élték, félték a reménytelennek bizonyuló helyzetet); a nagyváradi A bosszúálló kapus és a temesvári Gondnok mellett a kolozsvári Strip-tease szöveg és játék legmodernebb összhangjában egy máig sem kiaknázott, páratlan lehetőséget éreztetett meg!*” (Páskándi Géza úttörő abszurdját, *A bosszúálló kapust* ugyancsak Szabó József rendezte meg, 1971 kora tavaszán, Pinter darabjának, két évvel előbb, Taub János volt a rendezője.)

Liba alakításaira visszagondolva nem hagyhatom ki, amit ő a mi fászpincénkben, a Mikes Kelemen 15. alkalmilag pingpongjátéktérré kitisztított alagsori helyiségében mutatott be. Mint egykori ifjúsági bajnok asztaliteniszben, természetesen mindegyikünket nagyon (agyon)vert, így aztán áttért az ütő élével való játékra. Persze így is legyőzhetetlen maradt...

Visszatérve Váradra, valójában nem csupán egyetlen színházi évadra kellene emlékezni, hiszen Kelemen István után Bölöni Sándor irodalmi titkári működése 1977-től (őt követően a Nagy Béláé) a Körös-partra vonzotta az embert. Bölöni élete és halála, az általa vezetett Irodalmi Kerekasztal története, a lehető-lehetetlen ellenállás és kiszolgáltatottság, szomorú, végzetes következményével, már külön fejezet lehet(ne) – úgy is mondhatnám, a *Strip-tease*-ben megjelenített sors nagyváradi (erdélyi, romániai) valósága.

A „második” váradi évad viszont, 1990 után, vidámabb emlék; intézmény-névbe is kerülve: Ady Endre Sajtókollégium – a huszadik század elejét idézi fel, noha nyilván anélkül, hogy Ady és Juhász Gyula méretű személyiségek megfordulhattak, kinőhettek volna a kilencvenes évek közepén megnyitott iskolánkban. A főbűnös elcsábításomban, újságíró-szervezésben és -okításban vállalt átmeneti szerepem alakításában Stanik István, minthogy ő volt az, aki néhányadmagával odajött hozzám a Brassóban tartott RMDSZ-kongresszus egyik szünetében, és győzködni kezdett: legyek a MÚRE, a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének elnöke. (Akkor még fordítva mondták, írták, előbbre tették a Romániait, aztán a Magyarat. Visszafordítottuk.) Engedtem a váratlanul jött kérésnek, 1993-tól 1997-ig igyekeztem helytállni, nemegyszer kellemetlen (személyi-személyzeti) helyzetekben. Aztán Kelemen Hunort, a *Korunknál* ifjú szerkesztőkollégámat ajánlottam (Markó Béla RMDSZ-elnöknek is szólna) magam helyett, amire Markó államtitkárt csinált Hunorból a Múvelődési Minisztériumban, Bukarestben, a Marosvásárhely központú MÚRE háza táján pedig másképp alakultak a dolgok.

Nyilván az elnökségemmel is összekapcsolódott, hogy a nagyváradi Sajtókollégium tanszékvezetője lettem, szintén a Stanik ösztönzésére. Így hol Váradra (gyakrabban), hol MÚRE-ügyekben Marosvásárhelyre utazhattam, úgymond „új” szakmai alapon – lévén a publicisztika más terület, az régebben sem állt távol tőlem. Sajtótörténeti előadásokat tartani még belefért elképzeléseimbe, a vitás – személyi – kérdésekben dönteni viszont nem volt kedvemre való foglalkozás. Persze ilyen kötelességek ebben az időben már a *Korunknál* is rám tartoztak, 1989 legvégétől, illetve 1990-től kezdve. A három vezetői beosztás, az „álláshalmazás” annál is terhesebbnek számított, hogy amolyan társadalmi munkában egyéb meg-tiszteltetéseknek is eleget kellett tenni, ami szintén utazásokkal (nem csak helyi gyűlésekkel) járt. (Anyanyelvi Konferencia társelnöke – Budapest, Romániai Írók Szövetsége országos tanácsában tagság – Bukarestben, 1990 májusától; de ez utóbbi hamarabb lejárt.)

Egyszóval az a bizonyos második váradi évad nem bizonyult zavartalannak. Mégis maradtak jó emlékeim, jó tárgyalásokról, hasznos szervező utakról (egyszer, Stanik István jóvoltából, Szegedre menve, a Szócs Géza volt autóját is vezethettem, sebességváltó nélkül!), nem utolsósorban pedig megismertem néhány értelmes, hozzánk betanító pesti újságírót, no meg jövődóbeli (ifjú, tanítvány) szerkesztőt, publicistát, író. Hogy aztán kiből mi lett, merre ment el, annak taglalása meghaladja ennek a fejezetnek a kereteit.

Mint ahogy a másik „stanikos” történetem, a *Keleti Újság* néven tervezett, végül *Krónika* címmel ismertté vált kolozsvári napilap alapítása, szerkesztőbizottsági elnöklése – és minden, ami közben történt...

Figurák (Temesvártól Gyergyóig)

Temesvár messze van, mondtuk és mondjuk. Mitől? Biztosan nem az európai civilizációtól. Erdély fővárosától, Kolozsvártól számítva természetesen. A Székelyföldtől meg éppenséggel. A temesvári magyar színháznak is messze

van Kolozsvár, régebben – amikor még a turnézásra inkább volt pénz – ugyan-csak ritkán kerültek el hozzánk. Szerencsére olyan előadásokkal, mint a Taub János rendezte Pinter-darab, *A gondnok* (1969-ben) vagy Csehov *Ivanovja* (1973-ban), eljutottak ide, legjobb színészeikkel – Fábíán Ferencet, Sinka Károlyt, Szabó Lajost láthattuk így a sétatéri színpadon. (Szabó Laji azelőtt, a hatvanas években már a mienk, kolozsváriaké volt, sőt egyenesen a mi „Weimarunkban”, a Donát-negyedben lakott; neki és Bencze Ferencnek, azaz Libának köszönhetjük, nem tudom elégszer ismételni azt a kétszemélyes Mrožek-abszurdot, a *Strip-tease* színházi élményét.)

Szóval Temesvár távol volt-van, ritka alkalmakkor küzdhattuk le a több száz kilométeres akadályt. (Felködlő emlék: Laci fiunk meghívása a Bega-partra, filmes-ként egy Molière-vígjátékot rendezhetett – természetesen ott voltunk családilag a bemutatón.) Szerkesztőségi, kiadói (Kriterion-) találkozói, képzőművészeti vonatkozású látogatás (a Kolozsvár Társaság által kezdeményezett és megvalósított 1956-os emlékművünk előkészítéskor megbeszélés a szobrász Szakács Bélával) – néhány kivételes temesvári út emléke még, évtizedek során. (Szekus besúgóí jelentés is megörökített egyet!)

Ahogy most fellapozom a *Magyar színház Erdélyben 1919–1992* Temesvár-fejezetét, elcsodálkozom: mégis több lett volna a közvetlen élmény, vagy csupán a korabeli kritikákból sikerült úgy felépíteni a történetet, hogy viszonylag teljesnek tűnjék? Jellemző ugyanakkor, hogy a temesváriak játékrendje a könyvünkben 1978 nyarán megszakad, nem tudtuk az ottaniaktól a szükséges információkat megkapni. De talán az sem merő véletlen, hogy az újkori színháztörténeti kötet zárófejezete, az időrendben második kolozsvári összefoglalás, a „Klasszikus értékek – modern formanyelv” elé került egy bekezdésnyi utalás „a temesvári főiskolások már-már színházként értékelhető színjátszó csoportjának, a Thaliának” a tevékenységére. „A diákszínjátszóknak – írom a Temesvár-fejezet végén – fontos szerep jutott – és nem csupán Temesvárt, hanem Kolozsvárt és Marosvásárhelyen is – olyan szerzők színpadi elismertetésében, mint Páskándi Géza, Kocsis István, Kincses Elemér, Sigmond István; nemkülönben figyelemre méltó az, amit egy modern színpadi nyelv kikísérletezéséért tettek, a kortársi világirodalom akkoriban itt még alig ismert, főként pedig nem játszott drámaíróinak (Arrabal, Mrožek, Rózewicz) színpadi megszólaltatásával. A XX. századi abszurd először ezeken a diákszínpadokon, stúdiókban nyert polgárjogot.”

Csak írói nevek szerepelnek az 1992-ig eljutó könyvből átemelt idézetben, tulajdonképp menthetően, minthogy a temesvári műszaki-színjátszói körből érkezett két mai jelentős színházi emberünk, Visky András és Bocsárdi László (mindketten marosvásárhelyi születésűek, 1957, illetve 1958 a születési évük) 1982-től és 1984-től 1990-ig főiskolai végzettségüknek megfelelően maradtak a műszaki pályán – Visky Szatmárnémetiben, Bocsárdi Gyergyószentmiklóson; a színházi tér, immár professzionálisan, a '89-es változás után nyílt meg előttük, noha más-más körülmények között. Minthogy pedig a „Bejárom Erdélyt” stációi közé Kolozsvárt természetesen nem sorolom – nekem itt az origó (az alfa egyértelműen, de remélem, az ómega is) –, adódik lehetőség, hogy (Viskyt későbbre hagyva) most Bocsárdi Lászlót kövessem, Gyergyóba.

Persze Gyergyószentmiklóstól is van út Kolozsvárra, akár Bocsárdi vendégrendezése vagy még a Műszaki Főiskolára következett vásárhelyi Színművészeti Főiskolán a vele majdnem egykorú tanára, Tompa Gábor révén; ám a műszakiak és a művészet más szálon szövődött kapcsolata tárulhat fel egy új név, a mérnök Márton László említésével. Már csak azért is, mert Márton Laci és Bocsárdi pályája a nyolcvanas évek közepétől összefüggésbe hozható.

Csak bele kell lapozni könyvekbe, lexikonokba, s a gyarló emlékezet máris burjánozni (virágozni?) kezd. Melyikükkel volt tulajdonképpen előbb találkozásom? A *Korunk*nak köszönhetően bizonyára előbb Márton Lacival. A galaci egyetem, a iasi-i Műegyetem gépészmérnöki szakának végzettjével, a gyergyószentmiklósi Fémöntöde, pontosabban az akkor több ezer munkást dolgoztató (azóta megszűnt) Mechanikai Vállalat tekintélyes igazgatójával. Jelentős számú *Korunk*-előfizetéshez juttatott az igazgató úr, és a jó emlékű gyári megismerkedés a következő években több szálon folytatódott. Munkatársa lett folyóiratunknak, tribológiai (súrlódástani) szaktanulmányát közöltük, utolsó évkönyvünkben pedig (1989-ben) a Gyilkos-tó vízrendszerének hasznosításáról értekezett. 2013 decemberében pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület kolozsvári rendezvényén már számomra is olvasható-érthető könyvet kaptam tőle, a címe: *Kós Károly, a művészi kovácsoltvas formatervezője*.

Apropó, Gyilkos-tó meg az oda vezető út. Felrémlik – a buta, naiv cipekedés miatt valóságosan rémlik – első ismerkedésem, gyaloglásom a tótól a Békás-szoros felé. Talán kilencedikes voltam, gyógyszerész unokabátyáméknál nyaraltam Csíkszentmártonban (1952 nyarán lehetett), tőlük vonatoztam, autóztam fel a híres kirándulóhelyre, egy jókora zöld vászonbőrönddel. Mentem, amíg bírtam, csodáltam a tájat kis darabig, elég hamar megpihentem egy kanyarban, aztán visszafordultam. Az igazi visszafordulás jó három évtized múltán következett be, Erzsikével, Lacival, Istvánnal a piros Ladán érkeztünk már – és az autós út a viszonylag kezdő vezetőnek sokkal-sokkal kellemesebb emlék maradt (bár a rendőr megbüntetett egy elhagyott vasúti átjárónál), mint az a bőröndös gyaloglás. Aztán, Márton Lacinak köszönhetően, 1988 júliusában vagy augusztusában, szép napokat tölthettünk egy jól felszerelt faházban, a Magosbükkpataka mentén, kevéssel a Rezpataka alatt. És itt bejön egy váratlan színházi, legalábbis drámairodalmi mozzanat. A gyergyói nyaralásra magammal vittem Cs. Szabó László Shakespeare-könyvét. Kora reggel, amíg a társaság még aludt, a Rezpatakában megejtett mosdás után felkapaszkodtam a hegyoldalra, a nap már süttött, nem fáztam, olvastam Cs. Szabó esszéit, azaz Shakespeare-t. Ha emlékezetem nem csal, a tökéletes hegyi csendben történő olvasás materializálódott valamelyik magyarországi lapnak (a *Tiszatáj*nak?) írt kritikában. (Természetesen szégyen a gyergyói táj, Cs. Szabó és Shakespeare közelében „materializálódást” emlegetni.)

És akkor Bocsárdi László – via: Márton László. Vagyis fordítva. Ha jól emlékszem, Márton Lacival még a gépgyárban beszélgettem Bocsárdiról. A náluk dolgozó fiatal mérnökről meg több társáról, akiket már nem igazán a műszaki kérdések foglalkoztatnak, hanem a színházcsinálás. Gyergyószentmiklóson. Ahol megalapították a Figura együttest, ez az életük – és az igazgató úr igyekszik elnéző lenni, hogy több ideje jusson a színész uraknak és hölgyeknek művészi szenvedélyük kiélésére. Nem

tudom, Bocsárdiék ezt így élték-e meg, azt viszont a nagyhírű Jarry-darab, az *Übü király* meglepően jó, sőt főként a rendezésben kitűnő előadásán, a helyi művelődési házban megtapasztaltam, hogy jó helyre ment a gyárigazgatói segítség.

Ma Bocsárdi László a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház igazgatója, országosan elismert, Bukarestbe és Budapestre is többször meghívott rendező. (Sajnos a Figura gyergyói továbbélésének művészi hozamáról személyes emlékek alapján már nem tudok beszámolni. De jelentős tartozásaim vannak a Bocsárdi jegyezte szentgyörgyi vagy másutt színpadra került alkotások tekintetében is.)

VIII. Őszi versenyek

Elmúltak az őszi versenyek – mondom magamnak, reménykedve és mégsem, a szeptember közepétől október legvégéig elhúzódott, két országot átfogó maratonom végéhez érkeve. Az elcsapott zsokéhoz, Benhez persze nincs közöm, a lóversenyekhez sosem is volt (ismeretségi, egykori baráti körömből egyedül Csurka Pista fogadói megszállottságáról tudtam), én legfeljebb a kiöregedő amatőr teniszezők nevében szólhatnék, bár még van pár évem (lehetne?) Senkálzsky Bandinak a pályán, mármint a salakon töltött végidejéig, a nyolcvankettő-nyolcvannegyig. Akkoriban már nemcsak a közelben zajongó teniszezőpalánták idegesítették, hanem azon is csendesen méltatlankodott, ha nem kezére érkezett a retúr. Pedig korábban nem ismert elveszett labdát, ő volt a fair play mozgó szobra. Erre is emlékezhettem egy köztes októberi, még meleg kolozsvári napon, a Szamosparti tenisztelepen, a háló túlsó felén Tompa Gabival. (Bandi bácsival együtt is szoktuk emlegetni, mind a két pályája, de elsősorban a színpadi kapcsán.) Hosszú, kényszerű kihagyás után – amiben a főbűnös a nem Senkálzsky-korú régi partner, Peti barátom, pontosabban az ő orvosi eltiltatása – egy-két sikerült ütésem most már-már boldoggá tett.

De vissza Krúdyhoz (és Erdélyhez), noha nem a vörös postakocsiról szálltam le 2014. október 28-án este, Kolozsvárt, csupán egy mikrobuszról. Keresem, megtalálom, hogy Rezeda Kázmérral és Alvinczi Eduárddal legutóbb 1976-ban volt közeli találkozásom, a Kriterion Krúdy-kötetéhez akkor írtam utószót, talán nem is rosszat, nyugtatam magam, élet és irodalom, élet és álom, valóság és képzelt mesevilág, múlt és jelen lebegtetéséről, egy elmúló és születő világ korhangulatáról. Krúdy Gyula mindezt fiatalon, már a harmincas éveiben kezdte. Nekem jóval túl a hetvenen jut eszembe az őszi utazás? És hol vagyok én a szindbádi élményektől? (Hogy a stílust ne emlegessük...)

Alig pár nappal az „Optimus” nevet viselő kisbusz elhagyása után, és éppen halottak napján próbálom összerakni a szeptember-októberi útirányt, a befutott maratoni pályát. Valahogy így: Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy–Budapest–Szeged–Budapest–Kolozsvár–Borzont–Kolozsvár–Székelyudvarhely–Kolozsvár–Budapest–Hévíz–Budapest–Kolozsvár–Torda–Kolozsvár–Budapest–Kolozsvár. Hát ez a maratoni távnak többszöröse. Igaz, a váltott vonatok, személygépkocsik és buszok közé beékelődtek itthoni alvások (sőt, az említett, váratlan teniszparti), családi körben töltött órák és különféle szállodák.

A fő, hogy túléltem. De hol is?

Gondúzó és Drakula

A hivatalos elszámoláshoz szükséges, fegyelmezetten időrendi szállodasorozat ez volna: Sugás (azaz a legendás szentgyörgyi vendéglő udvarán megnyitott, ilyen-olyan képzőművészeti alkotásokkal díszített kellemes szálláshely), a Tudás Háza (a Szegeci dóm mögött álló exkluzív-elegáns akadémikus befogadó hely), borzonti faház (Gyergyóalfalu határában); és csak utánuk az udvarhelyi Gondúzó, majd sok száz (ezer?) kilométerre tőle, nyugatra, a korábbi hévízi polgármester és gyermekei által felépített, már működő Piroska Panzió; aztán a feledhetetlen tordai Drakula, a Kolozsvár közeli kisváros, történelmi nevezetességű régi magyar település, évtizedekkel ezelőtt még ipari központ főterétől pár lépésnyire. (A pihenés és szédülettől szabadulás napjaiban-óraiban a Mikes Kelemen 15. meg a budai Dónáti 59., éjszaka és nappal.)

Valójában „gondúzónek” bizonyult a szűkös, emeletes ágyakkal berendezett, de fürdőszobával (és folyóvízzel) ellátott borzonti faházunk is, amelyet két alvászni időre Láng Gusztival osztottunk meg. Maga a hatalmas kinti tér, a gyergyói hegyek közé álmódott turisztikai komplexum, egyszerre kelet- és nyugat-európai látvány, a potenciális (vagy itt-ott már létező?) székely gazdagságot jeleníti meg. Nyáron lehet igazán kihasználható, bár az előkelőbb vendégeket és családokat befogadó, tágas földszinti, nappali térben Molnár Guszti szilvapálinkáját Szilágyi Pistáékkal együtt kortyolgatva feledtük a borzonti hideget. A hamisítatlan Gondúzó városi környezetben épült, nem messze a ma Tamási Áron nevét viselő líceumtól. Egyelőre nem olyan híres, mint az udvarhelyi iskolák (köztük a Benedek Elek Tanítóképző), jóllehet kényelmével, tisztaságával, konyhájával a helyi idegenforgalom központja lehet. Mint ahogy természetesen idegenforgalmi meg gondolások vezették Vérteséket Hévízen, a kellemes Piroskával, ahol a családító, a Csokonai Társaságot hosszú időn át támogató Árpád borával kocinthatunk, itt elszállásolt csokonaizók, élén a 60. évét ünneplő költővel, Zalán Tiborral.

Külön téma Drakula. Hát ide apait-anyait, „összüleit” beledtak a román építkezők. A szálloda előterében kicsiben látható „Drakula vára”, kőből kifaragva; valljuk be, egy kevéssé elmarad híres eredetijétől, a Dracula-múzeumként működtetett, 14. században épült, egykor Brassó tulajdonát képezett, romantikusra átépített törzsvári várkastélytól. (Román neve: Bran.) A tordai építetők fantáziáját nehéz követni; van itt minden, ami régiségnek vélhető, óriási medvebőrtől (naná, hogy fejestül) kisebb vadállatok bőréig, népi eszközöktől, szerszámoktól indiánromantikát idéző képi megjelenítésig, ami csak elképzelhető. Csak éppen a földszinti konyha és az emeleti nagy ebédlő közti csigalépcsőn a vendégek az egyébként szorgos pincérekkel ütköznek folyamatosan. A román konyhát híressé tevő savanyú leves, a parasztsorba viszont a Drakulában kétségbevonhatatlanul fenomenális.

A szellem napvilága

Felezőidő. Erdélyi magyar művészet 1965–1975. Az EMŰK hatodik kiállítására voltam hivatalos meg a másnapi kuratóriumi ülésre, Sepsiszentgyörgyön. A helyszín tette különlegesen érdekessé a legfelső és az alsó szinten megnyílt, gazdag tárlatot: a volt postaépületben, itt legfelül volt a Szekuritáté szentgyörgyi

lehallgatóközpontja. Szóval a Zsoldos Árpi-féle esti kiállítás („Kisváros, a levegőt elzárni”) óta nagyot változott a világ. A kiállított munkák közt sok az ismerős, hiszen Nagy Albert Picassójától Tóth Laci új irányt jelző méretes festményéig, Cseh Guszti és Baász Imre grafikáigi számos emlékezetes alkotás sorakozott a tágassá tett térben, a személyes érintettség pedig, a régi barátságok s a Korunk Galéria révén (amely 1973-mal indult), letagadhatatlan. Ha történetesen én rendezem ezt a gyűjteményes bemutatkozást, (részben) valószínűleg másként válogatok, az összkép azonban meggyőző, a népes közönség pedig kifejezetten biztató volt.

Borzont más világ. Az irodalomé most, két-három napig, velünk, öregekkel (szörnyű ezt leírni!) és fiatalokkal. Mindkét, mind a három (középső) nemzedékből akadnak, akik inkább a hidegben fogyasztják kitartóan az italt (és a saját programjukat is lekésik), a többség viszont, helyel-közzel, valóban a szellem napvilágánál próbál jelen lenni. Hol van az író hazája? – kérdezik és várják a választ az Erdélyből határokon túlra távozott szerzőktől a szervezők, a *Székelyföld* folyóirat főszerkesztője, Lövetei László László és társai. A válaszok sokfélék. Láng Guszti most nem ismétli meg híressé vált mondását, hogy Csonka-Magyarországon csonka magyarok élnek, szövege azonban ezúttal is higgadt, irodalomtörténetileg végiggondolt. Hajdú Farkas-Zoltán Heidelbergből jöve (szülővárosát, Csikszeredát és a Bookart Kiadót változatlanul a magáénak tudva) azt vélelmezi, hogy az írónak nincs hazája. A meghívott Szócs Géza véleményét nem hallhatjuk, ő ugyanis az utolsó pillanatban, a keleti nyitás szellemében, éppen Kirgizisztánba utazott, állítólag.

Székelyudvarhelyen ez nem probléma, az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány idei kitüntetettjei, a hetven- és nyolcvanévesek vállalják Erdélyt. Köztük van Farkas Árpi, végre hosszabban beszélgetünk, fehérasztalnál. Pomogáts Béla egyenesen azt nyilatkozta Lőrincz Gyurkának, hogy Erdély az ő hazája is. Nem csupán a nyilatkozatok szintjén – ezt tudjuk, folyamatosan megtapasztaljuk.

És Hévíz? Csokonaival – meg most újra velünk, erdélyiekkel is (Gálfalvi Gyurkával képviseljük Kolozsvárt és Marosvásárhelyt). Én ráadásul épp a *Fehér kakas, vörösbőr* című előadás megtartására kértem fel, az egyébként családtemára meghirdetett Csokonai-napokon. Igazuk van a meghívóknak, utóvégre a családról – és a nagy családról, a barátokkal a közösség(ek)ről – beszélnek.

Ha pedig Hévíz, 2014, s a program része a megújult *Hévíz* című folyóirat is, ráadásul Borzont után vagyok a tóparton: gondolom, itt a helye egy húsz évvel korábbi előzménynek, amelynek nemrég kezembe került dokumentumát évfordulós ajándékként küldtem el a történész Tar Ferencnek, illetve a főszerkesztő Szálinger Balázsnak. A neves szerzőket is mozgósítani tudó, külső formájában vonzóvá vált *Hévíz* idei 4–5. számából másolhatom át ide a Major-Zala Lajoshoz fűződő történetet. (De hogy ne feledjem: első, még a Csokonai Társaság előtti időkre rögzíthető hévízi, a Hunyadi János utca 9.-be, Lajosék házába vezető autózásunkon ugyanaz volt a sofőrünk – Szigligetről átrándulva –, mint a 2014. októberi udvarhelyi utazás alkalmával: Pomogáts Béla.)

Akkor hát a jól dolgozó Szekuritáténak köszönhetően az „ajándék”, amely Hévízt a svájci Pensier-val (Fribourggal tulajdonképpen) köti össze, a múlt század negyvenes éveinek végén disszidált, de már hazalátogató költőt magyar barátaival (sokak közt velem is). Korai-kései válasz a kérdésre: Hol van az író hazája?

Évfordulós ajándék (Pensier – Hévíz, 1984–2014)

Ajándéknak semmiképpen nem nevezném – sem részleteiben, sem összességében – titkosszolgálati (szekus) megfigyeltetésem dokumentumait; mégis azt kell mondanom, amikor bele-belelapozok az eddig kézhez kapott dossziémba (mert a 2000 oldalnyi, 1961 és 1989 közt készült besúgói jelentések és belső összefoglalások teljes anyagát mindmáig nemhogy feldolgozni, de tüzetesen végigolvasni sem voltam képes), a meglepetések sorozatát néha megszakítja egy-egy ajándékszámba menő fölfedezés. Természetesen ezek közé számítom az amerikai irodalomtudós, René Wellek nekem írt angol nyelvű levelét, amelyet nem kézbesített a román posta, merthogy fennakadt az ellenőrzésen, és bekerült a Szekuritáté iratai közé, egész pontosan az én bűnlajstromomat őrző dossziék egyikébe.

Tökéletesen kiesett az emlékezetemből, hogy a *Korunk* (még ifjú) irodalmi szerkesztőjeként engedélyt akartam kérni a *Theory of Literature* társszerzőjétől a Warrennel együtt írt irodalomtörténeti alpmű egyik fejezetének magyarra fordítására és a folyóiratban való közlésére – amire ő készségesen igent mondott, azaz írt. Hát erről a mégiscsak világirodalmi kapcsolatról a gondosan felvigyázó, a postahivatalokban külön irodát fenntartó Szekuritáté nélkül semmit nem tudnék. (Annyit átmásolok az irodalomtudományi szakmában kevésbé járatosak kedvéért az Akadémiai Kiadó *Világirodalmi Lexikon*ából, hogy az 1903 és 1995 között élt René Wellek és az Austin Warren munkája „*alighanem a leghíresebb irodalomtudományi mű az utóbbi negyedszázadban megjelentek közül*”. És Wellek volt a fajsúlyosabb, híresebb a két szerző közül.)

Ami az „ajándékokat” illeti, mármint az ilyenszerű utólagosakat, régi történetek és személyes kapcsolatok, találkozások dátumszerű rögzítésében ugyancsak segíthetnek a buzgó megfigyelők feljegyzései. Szintén a postán dolgozók ébersége folytán egy közelebbi, ma már azt hiszem, irodalomtörténetinek mondható kezdet megvilágításában lehet érdekes kolozsvári címemre a svájci Pensier-ban 1984. december 9-én feladott, kézzel írott levél másolata s a nyilván ugyanabban a borítékban érkezett (hozzám is elért? vagyis továbbított, de gépelt másolatban a hivatalban is megőrzött), többeket megszólító felhívás, azaz tervezet. Major-Zala Lajos volt a levélíró és a „tervázlat” készítője, a „Kedves Barátaim” megszólítás pedig többünkhöz szólt, például Czine Mihályhoz, Csengey Déneshez, Csoóri Sándorhoz, Csurka Istvánhoz, Erdélyi Zsuzsannához, Jancsó Adrienne-hez, Pomogáts Bélához, Sinkovits Imréhez, Takáts Gyulához, Vas Istvánhoz, Weöres Sándorhoz – némelyikükkel aztán a Csokonai Társaság hévízi és keszthelyi rendezvényein találkozhattam.

Ugyanis a korábban kezdődött és kellemesen megtapasztalt Lajos-napi estekből – amint ez legalább helyileg köztudott – nőtt ki a hévízi Csokonai Társaság. A nálam most előkerült (a kolozsvári és bukaresti titkosszolgálati hivatalokat megjárt) dokumentum ebben a „világlátott” formában akkor sem érdektelen, gondolom, ha a „Lajos-napi Irodalmi Találkozó” tervét történetesen mások is megőrizték. (Hogy valaki már közölte volna, arról nincs tudomásom.)

A kézírásos kísérőlevél pedig így szól:

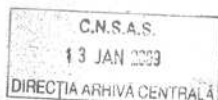
Aranyos Druszámék,
nagyon óhajtjuk és szívből kívánjuk,
hogy érjete el hozzánk a nyáron Hévízre. Addig is boldog ünnepeket és ünne-
pentes alkotó köznapokat kívánunk az egész családnak,
baráti öleléssel

Lajos

A dátum nyolc nappal későbbi, mint ami a gépelt mellékleten szerepel. A foly-
tatás, Lajos barátunkkal, aztán pedig már nélküle, ismertebb.

A 2014-es Csokonai-találkozóra szívesen küldöm, sőt remélhetőleg hozom a
most fakszimilében közlésre kerülő szöveget.

L. MAJOR-ZALA
"Les Sandres"
1783 PENSIER
Tél. (037) 26 47 62

Lajos-napi Irodalmi Találkozó

2014

Kedves Barátain,

bolhát ültettetek a fülembé a legutolsó
Lajos-napi találkozó: hogy ízesítsük, tartalmazsuk a névnap
összejövetelek grill-menüit szellemi fűszerekkel is. Persze, jo-
gos a kérdés, hogy fűszer-e még a szellem, íz-e tartalom? E
nyelv alól szökő, ínyről lekopott, sorvadó inger: az irodalom.
Ez a létízesítő fűszer a kultúra gyomrtalanjainak századában.
A proccos korban, ahol még a sírköveken is a láthatatlan jel-
szó virít: üdvözlülj a Teljesítményben.

De vissza javaslataitokhoz.

1. A Lajos-napi találkozók a jövő évtől kezdve, vagyis
1985 nyaratól, óhajtok szerint, új színűn telítődnek: irodalmi
felolvasásokkal, vitákkal. Javasoljátok, hogy mevezük az össze-
jövetelet: Lajos-napi Irodalmi Találkozónak, ami minden évben meg-
tartandó augusztus 20-a körül, mégpedig Hévízen. De a körülmé-
nyekhez hangolva lehet előbb vagy később is.

2. Szellemi előkészítője Laczkó András, a Somogy fűszerkesz-
tője. Ő hívja meg az írókat és költőket, legalább hat hónappal
előtte a felolvasásra, ő készíti elő a találkozót. Az esti szerep-
lés rövidebb művel értendő, tíz percnél nem hosszabb időtartalom-
mal. Egyszerű kritériuma, hogy a meghívottak mindig új írást ol-
vassanak fel, amit András esetleg a "Somogy" nevű irodalmi lapban
közölni fog.

3. Az összejövetel kezdete d.e. 10 óra, Keszthelyen vagy Hévízen
az erre a célra kijelölt helyiségben. En ajánlanám a Balatoni Múzeumot
eddig is kedves házigazdának bizonyultak. Megszervezésére bizzuk meg
Simán Mariát és Péntek Imrét. Lara barátunktól inkább ragyogó ötlete-
ket várunk.

4. A felolvasás anyagát hangszallagra vesszük, s átadjuk a
Balatoni Múzeumnak megőrzés céljából.

5. Alapítsunk egy szerény - inkább szimbolikus - irodalmi
díjat - Batsányi Díj? -, hogy azzal az est folyamán egyik felolvasott

212

művet kftüntessük. Megkérhetnénk Szabolcs Pétert, hogy készítsen évente néhány plakettet, amit szavazással, vagy zsűrizéssel a résztvevőknek kiosztanánk.

6. Az esti találkozó színhelye, a tradíciónak megfelelően a Vajor-Zala villa, Hunyadi János u. 9, Hévíz. Hogy az esti közönség ne csak szakmabeli költ tevődjön össze, kérem, hogy meghívassam arra, mint eddig is, környékbeli kedves ismerőseimet és barátaimat.

7. Az összejövétel zártkörű, teljesen magánjellegű. Egyetlen célja: a külföldi és az otthoni magyar írók baráti találkozása.

8. A fent vázolt pontok kidolgozására megbizzuk Laczkó Andrást, Simán Mariát, Csengey Dénest és Péntek Imrét. Kérjük, a javaslatokhoz hozzászólni szíveskedjete.

Bizva tervünk sikerében, zalai köszöntéssel és göcseji barátsággal

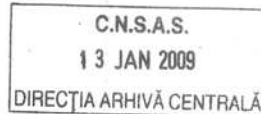

Pensier, 1984. dec. 1.

Vajor-Zala Lajos

A terv vázlatát elküldtem a következőknek:

Bertha Bulcsu, Czine Mihály, Csengey Dénes, Csöbri Sándor, Csurka István, Dedinszky Erika, Erdélyi Zsuzsanna, Ferdinandy György, Fodor András, Filöp Gábor, Gryllus Dániel, Haldimann Éva, Hegyi Béla, Jancsó Adrienne, Jankeovics Marcel, Kántor Lajos, Károly Amy, Laczkó András, Péntek Imre, Pethő Bertalan, Pomogáts Béla, Szabolcs Péter, Szakály Ferenc, Szántó Piroska, Simán Maria, Sinkovits Imre, Takáts Gyula, Tatay Sándor, Tuskás Tibor, Vas István, Weörös Sándor, Vitéz György

Torda, Szeged, Kolozsvár, Budapest

Tordára nem hoztam, nem vittem ajándékot. Kaptam viszont, váratlanul. No nem a Drakula Hotelben, hanem az újtordai református egyházközség gyülekezeti termében és a következő nap délelőttjén, a helyi szórványmagyarok új iskolájában, a Jósika Miklósról elnevezett, szépen felújított épületben meg a közeli papilakban. Október közepi hidegben lehet melegítő egy séta. Alighanem így érezték, így élték meg az EPMSZ, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Erdélyi Köre konferenciáján részt vevő idősebbek és fiatalabbak. (Utóbbiakból van sajnos kevés.)

A meghirdetett téma (*Recepta religio – 1568 – Erdélyi türelem*) körüljárása szakmai-történelmi érdekességekkel, józanító tanulságokkal járt; erre következett a 21. századi tordai világgal való ismerkedés. Távolról közelítve, a világszínvonalú turistalátványossággá varázsolt sóbánya az érdekes ma Tordán; én már jártam a modern köztérre tett bányában, de talán ettől függetlenül is egy másfajta megújítási – mondjuk szerényebben: megmaradási – kísérlet ragad meg jobban: az ötezres szám alatti tordai magyarság összefogása, vitákon keresztül érvényesülő szerveződése lélekmentésben, a környék fiataljainak megőrzésében.

Az őszi maraton főlemelő pillanatai közül nem maradhat ki a szegedi állomás. Jó ráhangolódás az Ilia-köszöntésre a Dónáti 59.-ből szervezett, az Ilia-tanítványbarát Zalán Tiborral és velem megpakolt autóban folyó beszélgetés, Gyarmati Gyuri volánvezérsége alatt; és persze a Szeged határában elfogyasztott halászlé. A Bölcsészkar tanácstermében már csak a nyolcvanéves Ilia Miskára koncentrálnunk, próbáljuk szavakba foglalni, különböző irányokból érkezett köszöntők, hogy mit jelent egy igazi, önzetlen „nemzetegyesítő” élet – életmű. A tanár, a szerkesztő, a nagy levelező, az újkori Kazinczy életműve.

A harmadik hazautazás, a Kolozsvár Társaság Októberi Napjai előtt lesz még egy hivatalos és egy magán budapesti program. Az Örkény Könyvesboltban (és mellette-utána a Nyitott Műhelyben) folytatódik az Ilia-köszöntés, ezúttal a távolból, de a *Kedves Miska!* felmutatása mellett ezúttal más kolozsvári könyvek kerülnek a beszélgetés középpontjába: *Domokos Géza kockázatai* az elsődleges téma, meg egy fontos irodalomtörténeti-politikatörténeti előzmény, Szabédi László sorsának, fontos örökségének a körüljárása. Eredeti a felállítás: Kapeje (Kőrössi P. Jóska) a házigazda, hárman mondjuk a magunkét, Csapody Miklóssal és György Péterrel. Ha felsorolnám a minket hallgatókat, mind a negyvenet, még érdekesebbnek mutatkozna a társaság (író, filozófus, történész, fizikus, tanár, újságíró) világszemléletileg is.

A Borzonttól Budapestig megtett kilométerek tulajdonképpeni záróakkordja: kényszerű rádöbbenés az idő hihetetlen múlására. Mert azt még elviseli az ember, netán büszke is rá, hogy egy nagy ívűnek elképzelt irodalmi tanácskozáson, szerzőtársával, Láng Gusztival egy műsorban, rangidősnek számít, és ennek megfelelő helyezést kap a program-összeállításokban (a kis faház köbméter mutatóit nem számítva). De az, hogy nagyobbik fiam, Laci az ötvenéves születésnapját ünnepelje, illetve hogy az István sportkarrierjét folytató, az amerikai futballban (Budapesten) kitűnő legnagyobb unoka, a húszéves Bálint nagy sikerű mérkőzésük után tévéin-terjút adjon egy sportadón – az még egy amatőr teniszezőnek (a hajdaninak) is sok.

Borsodi L. László

A dialógusként felfogott, érdekmentes hagyomány elmozdulásai

Baka István *Szturnusz gyermekei* című versciklusáról¹

A *Szturnusz gyermekei* című ciklus versei bár korántsem alkotnak olyan poétikai egységet, mint a ciklust megelőző *Trisztán sebe* vagy a ciklust követő *Sztyepan Pehotnij testamentuma* darabjai, a cím és a címadó vers létrehozta azt a metaforikus-szerepjátszó játéktérrel, amelyben a versek egymáshoz való viszonya kitapinthatóvá válik. A görög mitológiai történetet² és Francisco Goya *Szturnusz felfalja gyermekét* című festményét megidéző cím metafora, amely egyrészt úgy értelmezhető, hogy Szturnusz gyermekei a versek egy-egy beszélője, akik különböző nézőpontból látják és láttatják irracionális-végzetes sorsukat, létszorongásukat és rettenetüket; másrészt azt a lehetőséget is felveti, hogy maguk a szövegek Szturnusz gyermekei, amelyek mint nyelvi képződmények rámutatnak alkotójukra, aki megszólítottasága, az ellene való lázadás (a mítoszi előzmények) révén maga is nyelvi képződmény. A szó, a megalkotott én(ek), gyermek(ek) perel(nek) tehát a textussal és a nyelvben megragadható alkotóval. Ebben az olvasatban a perlekedés, a lázadás tétje: átlátni az „Írás szövetén”, átjutni a tű fokán, megváltódní az/egy isteni nyelvben. Erre utaló fenyegetésként és/vagy törekvésként is olvasható az *Egy József Attila-sorra* című vers befejezése: „*De fellázadnak egyszer a szavak, / és ha a dallam nem fog szövegén, / a szöveg változtat majd dallamán.*”

Az isteni nyelvbe való beavatódás vágya szólal meg a ciklus valamennyi versében, amelyekben közös motívumok a zuhanás, a lázadás, a várakozás, az üldözöttség és a halálban való egyesülés képzete. Az intertextuális utalásokban megragadható jelentésképződés, a lírai történetekre és hagyománybeli előzményekre épülő, a versenként más-más arcot és világot jelentő költemények mind ugyanarra a végpontra futnak ki: megtapasztalni a kegyelem pillanatát és részévé válni egy olyan (nyelv)univerzumnak, amelynek (nyelvbéli) ura (el)ismeri a költői szó értékét, és alkotója számára – aki maga is a nyelv, a hagyomány által meghatározott – fellelhetővé teszi az üdvözülést jelentő harmóniát, a (nyelvi) tökéletességet. Ez a megközelítés természetesen olyan nyelv- és kultúrafelfogást is jelent(ene), amelyben a nyelv, a hagyomány az atya, amelytől *megszabadulva*, és ame-

Húsz éve hunyt el Baka István. Egykori szerzőnkre, barátunkra az írás közlésével emlékezünk. (A Szerk.)

1 A tanulmány Baka István *Tájkép fohással* (Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996) című gyűjteményes kötete mint újraértett költői testamentum recepcióesztétikai alapú interpretációjának egy részlete.

2 Vö. Szabó György: *Mitológiai kislexikon*, 179.

lyet mégis soha nem volt módon újraöltöztetve a szavak, a versek visznek tovább úgy, hogy megtalálják önálló hangú gyermekeként az utat egy olyan új univerzumba, amely immár csak általuk, belőlük épül. A ciklus versei azonban arról tanúskodnak, hogy ez az elképzelés nem valósulhat meg maradéktalanul, hiszen a szó, a vers, a szerep átértelmeztéként, a nyelvi emlékezet által meghatározott. Így minden vers őriz Szaturnusz kettős szerepét, ahogyan Szaturnusz (mint szöveghagyomány, kultúra) is őriz minden verset: a felzabálásnak mint az istenivel való egyesülésnek (a mitológiai földművelésnek, azaz az isteni tudás megszerzésének) és a felszámolódásnak (a pusztításnak) a lehetőségét. Marad tehát minden kísérlet: a lehetetlen megkísértése a költői mesterség lehető legmagasabb fokán.

A *Változatok egy gyerekversre* című költemény mind a címével, mind a szöveg felépítésével kifejezi a végtelen iránti vágy ars poeticáját, ami a gyermekperspektíva révén beavatás a gyerekek naivításába és az ezt létrehozó gyermekvers által a gyermekversek világába („*Lyukas az ég bársonytakarója, / kirágták a csillag-egerek.*»³). Ezeknek a versikéknek a „naiv szövegvilága segít elfogadni a vers alapmetaforáját, a macska–Isten viszonyítást”, teszi lehetővé az Istenhez való odafordulást, illetve szintén ezáltal „súlytalanodik, válik bocsánatos bűnné a blaszfémia”:⁴ „*Macska-isten, telihold-pofájú: / fény-bajúsz és kráter-szajúreg...*”; „*a Galaktika / tekerődő bél-spirálisából / ürüléked rotytan: éjszaka.*” A gyermeki perspektíva felvett szerepként védelmet nyújthat Isten haragja ellen, de mindvégig érzékelhető, hogy a beszélő nem gyerek, hanem Szaturnusz gyermeke, a létfenyegetettségben élő ember. Ezzel magyarázható, hogy a vers végére a groteszk apokaliptikus vízió részévé válik a gyermekvers hangja. A gyermeki perspektíva torzulását jelzi, hogy a nyitányban még idézőjelben van a gyermekvers, a költemény végén dőlt betűvel van szedve ugyan, de az idézőjel eltűnik: „*foszlik az ég lyukas takarója, / szétrágjuk mi, csillag-egerek.*” Az átértelmezés nyilvánvaló jele, hogy a vers felütését képező gyermekversből vett idézet a költemény befejezésében átírt formában, annak variációjaként tér vissza.⁵ A gyermeki fantáziát megjelenítő kép létértelmező metaforává válik, és a felnőtt tragikus felismeréseként artikulálódik.⁶

Ahogyan a létértelmező költői hagyomány dialógust kezdeményez a gyermekvers hagyományával, az *Egy József Attila-sorra* című vers is a hagyománnyal kezdeményez párbeszédet. Szinekdochészerűen arra mutat rá, hogy milyen hagyományszemlélet érvényesül Baka István költészetében: „*egyszerre létesít párbeszédet a történeti hagyománnyal és a kortárs alkotásokkal (...) – a kontinuitás és egyfajta nyitott műalkotáselv jegyében. (...) »A dallam nem változtat szövegén« sor módosulásai, funkcióváltásai így egy soktényezős lírai alkotástechnika alapját képezik, mely az intertextualitás egyirányúsága helyett az esztétikai közlemény történetileg változó komponenseit hangsúlyozza.*”⁷

A *Változatok egy gyerekversre* címhez hasonlóan az *Egy József Attila-sorra* is a versvilág szövetségességére hívja fel a figyelmet, arra, hogy a vers intertextuális, interkulturális viszonylataiban válik értelmezhetővé, hogy a kontinuitásként értett hagyományt a múlt-

3 A kötetben a vers végén olvashatjuk: „Az idézett két sort Svetics Ildikó, egy akkor 13–14 éves, előszállási kislány írta az 1977. évi Kincskereső-táborban.”

4 Nagy Gábor: „...*legyek versedben asszonánc*”, 61.

5 Vö. i. m. 62.

6 Vö. i. m. 118.

7 H. Nagy Péter: *A tradíció szinkronitása*, 77. Szigeti Lajos Sándor *A törvényként működő érdek* és Nagy Márta „*Hallottatok, hogy megmondatott a régieknek...*” című tanulmánya azt látta, hogy miként érvényesül Baka költészetében a kontinuitásként elgondolt hagyomány, hogy a vers, a poétika hogyan követeli meg a többirányú interpretációt, amely reflexiók jellegénél fogva maga is a kontinuitásként felfogott hagyomány részévé válik.

tal és a jelennel folytatott dialógusban értelmezi és írja tovább.⁸ Bakánál „a szöveg egésze József Attila szonettjét értelmezi, arra reflektál. Ezt a feltételezést erősíti, hogy első sorként az említett József Attila-sor szerepel, így értelmezhető a vers premisszájaként. Ebből adódik a kérdés: pontosan mit értelmez, mire reflektál a szonett.”⁹ Anélkül hogy részletesen belemennék annak a polémiának a vázolásába, amely a József Attila-versről szóló diskurzust illeti¹⁰, illetve megismételném azt a sokirányú, intertextuális-interkulturális összefüggéseket láttató, filozófiai, valláskritikai és pszichológiai aspektusokat felsorakoztató versértelmezést, amelyet Nagy Márta készített Baka István verséről¹¹, a tanulmány szerző összegzésére hivatkozva megállapítom, hogy „Baka István a József Attila-vers központi metaforáját továbbgondolva a »szöveg« jelentéskörén belül mozdult el, így eljutott az Írás fogalmához, azon keresztül pedig (...) az Újszövetséghez. Ezzel az európai kultúra (egyik) gyökerét jelentő hagyomány felé nyílt ki a vers, ami azt eredményezi, hogy a József Attila-szonett társadalmi problémájának gyökerei tárulnak fel”:¹² „Kétezer éves már a régi nóta: / a tű fokán jutsz a paradicsomba”. A vers kérdésfeltevése azonban a második szakaszban a hagyományon túla irányul, az foglalkoztatja, hogy mi teremtette a hagyományt, de az ironikus attitűd, amellyel megidézi, vissza is vonja a hagyományt:¹³ „A kín a hóhért üdvözíti csak: / átbújtak Krisztus lábán-tenyerén / a vasszögek – tevék a tű fokán.” A szonett első három versszaka tehát úgy értelmezhető, mint az Újszövetség Baka István általi olvasata, amely Jézushoz hasonló hagyományértelmező magatartást képvisel, a Törvény igaz szellemét igyekszik feltárni¹⁴, de amit a Törvény mögött talál, az csalóka, elfödi a lényegét, hiszen az „Írás szövege” Maya fátyla, vagyis az érdek „a világ »metafizikai« lényege, mely isteni kinyilatkoztatás köntösében jelenik meg”.¹⁵ Így ami a feltárás eredményeképpen megmutatkozik, az nem kiteljesíti a törvényt, hanem eltörli azt. Az utolsó szakaszban pedig a vers visszatér a kiindulópontához: „ha a dallam nem fog szövegén, / a szöveg változtat majd dallamán.” A szavak lázadásának lehetünk a tanúi: a vers önreflexív módon önmagát értelmezi, kimondva, hogy egy destruktív olvasat (Baka István *Egy József Attila-sorra* című verse) érvénytelenítheti a hagyományt. Ezt az önértelmező szándékot fejezi ki a szakasz első sora, utal a Máté-idézetek megjelenési módjára, és értelmezi azokat, „az ironikus attitűd miatt az idézetek mintegy önmaguk ellen fordulnak, és önmagukat semmisítik meg”, akárcsak az első tercinában, amelyben „Jézus személyes sorsa és tanítása különválnak, (...) a tanítás közvetlenül, szinte cselekvő módon fordul a tanító ellen (...), megsemmisítve őt, de ezzel önmagát is”.¹⁶ Miután a destruktív olvasat megszüntette a hagyományt, hiszen a Törvény szelleme az érdek volt, szükségszerűvé és/vagy lehetővé válik egy olyan hagyomány megalkotása, amely mögött nem az érdek áll. Nagy Márta megközelítésében ez a vers egységét szervező ironia lesz, mert az ironikus az, aki törvényt lát, hiszen ő az, aki tudja, a

8 Ezt a felvetést támasztja alá a vers keletkezési körülménye. Az *Alföld* című folyóirat szerkesztősége 1992-ben költői játékra hívta szerzőit, egy szonett megírására, amelynek megkötése egy József Attila-sor beépítése volt önálló vagy torzított idézetként: „A dallam nem változtat szövegén.” (Emberek) Vö. Nagy Márta idézi: i. m. 290.

9 I. m. 291.

10 L. uo.; 293. és Szigeti Lajos Sándor: *A törvényként működő érdek*, 167–168.

11 L. Nagy Márta: i. m. 295–303.

12 I. m. 301.

13 Vö. uo.

14 Vö. uo.

15 I. m. 299.

16 I. m. 302.

jelenlegi nem felel meg az eszmének.¹⁷ Ez az irónia lehet az új elv, amelyből tovább épül Baka világa, megszüntetve a szentenciákat, rámutatva „szentenciákra építő gondolkodásunk hiábavalóságára”.¹⁸ Az irónia szüntetheti meg Maya fátylát, hogy eljusson Baka a szubsztanciáig, amelyről azt írja Fried István: „Ha beavatásról van szó, felbukkan a misztérium lehetősége; a világ-tudatlanságból a világtudásba lépés esélye; s annak reménye, hogy a gyarló megnevezési gesztus rámutathat a tárgyak ama nevére, amelyben tulajdonságuk-lényegük feltárja magát.”¹⁹

Miután „magához asszimilálja az utómodernségnek a leginkább József Attilához fűzhető gondolati-nyelvi törekvéseit (...), az írás Írásá, dallamformáló lényegé válásának”²⁰ reményében íródik tovább Baka István költői hagyománya. A kanonizált bibliai szövegek dekonstruálása által megsemmisített hagyomány helyére a *Három apokrif* című kisciklussal az apokrifot emeli be saját kánonjába, hivatalosítja az érdekmentest, és el is bizonytalanít, hiszen a három női versbeszéd (Mária Magdolna, Izolda és a mesebeli okos lányhoz hasonló, az ajánlás okán is női beszélőt idéző lírai én) nem hiteles szent szöveget feltételez. Mivel azonban nem köti a kánon érdeke, kánonon kívülségükből eredő szabadságuk lehetővé teszi, hogy maguk képezzenek kánont. Erre a Baka István korábbi verseiből visszatérő motívumok is feljogosítják, visszamenőleg is apokrif iratokként olvastatva Baka verseit.

Az apokrif evangéliumot idéző *Mária Magdolnában* a *Fredman szonettjeiből*, a *Gecsemáné* vagy az *Én itt vagyok* című versekből ismert istenkereső várakozás motívuma azt bizonyítja, amit a Rába György tanulmányával²¹ vitatkozó Nagy Gábor állít: nem lehet, és nem kell tagadni ennek a költészetnek a gnoszticizmussal vagy a manicheizmussal való rokonságát, de az sem igaz, hogy Baka kései verseiben a Gonosz hatalma alatt álló világképet rajzolna.²² Az apokaliptikus várakozásban gyötrődő Mária Magdolna Viktor Szosznora *Első ima Magdolnához* című versének Krisztus-monológiájával dialogizálva²³, kétségbeesve, de a hit hangján az Úrhoz szól, felajánlva magát neki: „Fekete szoknyás harangodat, Uram, inkább repessz meg! / Mert megreped a Föld szíve, ha én megkondulok.” Amennyiben a „megkondulok” a költői megszólalás és az alkotástól elválaszthatatlan kín metaforája, akkor a várakozás hiábavalósága, a végítélet elmaradásának rettenete az emberin túl a költői küldetés be nem teljesítésétől való félelem is, attól, hogy nem lát be Maya fátyla mögé, nem lesz a tiszta tudás birtokosa. Ezért erkölcsi kérdés visszautasítani Szosznora Krisztusának kérését („Mesét, mesét kell költened / énrolam, Mária.”), és ez már a palimpszesztben megragadható költő (mint szerep) Trisztánéhoz hasonló vergődése:²⁴ „Oly kínok zendülnek meg bennem, hangom kiveri / a holtakat a földből”.²⁵ Nem véletlen, hogy a dialógus válik hangsúlyossá a vers végén („Templomod küszöbén várok reád, Uram”), hiszen Baka dialógusai „kétségbeesésből, teljességigényből, útkeresésből adódó kérdések-válaszok – magányról, Istenről, alkotásról...”²⁶

17 Vö. i. m. 302–303.

18 Szigeti Lajos Sándor: *A törvényként működő érdek*, 168.

19 Fried István: *Van Gogh szalmaszéke*, 91.

20 I. m. 89.

21 Vö. Rába György: *Sátán és Isten foglya*, 285.

22 Vö. Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 78.

23 A Baka- és a Szosznora-vers párhuzamairól l. Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 118–119.

24 Vö. i. m. 119.

25 Trisztán és Mária Magdolna szenvedésének párhuzamáról l. Kanizsai Dávid: „Éjlik mindörökre”, 101.

26 Ekler Andrea: *A Magdolna-szüzsék és motívumaik, valamint ezek interpretációi Baka István, Viktor Szosznora és Borisz Paszternak költeményeiben*, 32.

A *Három apokrif* második darabja, az *Izolda levele a Mária Magdolnában* megkezdett apokrif versbeszéd szerves folytatása. Az alkotói kín metaforájaként értelmezett Mária Magdolna gyötrelme kerül itt új összefüggésbe. A vers „a szerelmet és a halált parafrázálja ironikusan, úgy tematizálja, hogy kozmikus távlatától, intertextuális vonásaitól fosztja meg”:²⁷ „Nem mehetek foglalt minden napom / De hidd el nekem is sajog sebed / Futok hozzád amint lesz alkalom / És akkor akkor meghalok veled”. A költemény a *Trisztán sebe* című vers újramondása, „amely a történetet, a várakozás kétségbeejtő alaphelyzetét Izolda maszkiájában mondja újra”²⁸, „ironizálva a szerelmi történeten, palindokus jelleggel visszavonva mintegy a szenvedélyt s annak hőfokát is”.²⁹ A szerelmi beteljesülés illúzió voltánál azonban többről van szó: emellett, hogy hitelteleníti az előző vers Mária Magdolnája eltökélt várakozásának értékét, megvonja a reményt a *Trisztán sebe* című vers beszélőjétől, aki halálának mondja ki. Amennyiben Trisztán és Mária Magdolna alkotói kínjáról van szó, Izolda hangja úgy is értelmezhető, mint válasz Mária Magdolna kétségbeesett dialóguskezdeményező próbálkozására; eszerint a megnyugvás, a költői szóra lelés elmarad, az alkotóra, akárcsak a száműzöttre, nem vár békés rév. Így lesznek Aeneas, Fredman, Trisztán és Mária Magdolna rokonok, a költői szó számkivetettjei.³⁰ A *Töredék* már nemcsak a teljesség hiányának a kifejezője, hanem annak is, hogy a költői nyelv is töredékes. Ezért nem következhet be a teremtés jutalmaként a beteljesülés, hiszen bár mindent megtett önmagát a mesebeli okos lányhoz, „az alkotó találmányosság és eredetiség, egyszersmind az emberfeletti küzdelmes újrateemtés”³¹ allegóriájához hasonló beszélő („már minden kérdéssedre megfelelttem / lenyújtam a malomkövet” stb.), az alkotóra és az alkotásra „Hádész birodalmának világnyi árnyéka vetül”³², akárcsak az ajánlásban megnevezett, a Baka költészetével rokon költőnők, Marina Cvetajeva és Hervay Gizella életművére. A versben a szerelem a halálba való vágyakozásként fogalmazódik meg, amely arra vonatkozó könyörgésként értelmezhető, hogy a költői nyelv által eljusson az abszolútumba, hogy így megvalósuljon az örök vágy hiposztázisa.³³ Gyanítható, hogy a könyörgés megmarad a maga monologikus szólamában, az örök vágyakozás rettenetében, ezért a gondolkodói-alkotói száműzetés, az alkotás mint (apokrif) passió újabb körei következnek.

Ami a statikusnak ható *Töredék*ben a végtelennel való egyesülésre irányuló kérés, az a dinamikus *Egy csepp méz* című (látszólag példázatos) költeményben a létet mint üldözöttséget megélt, a haláltól állandóan menekülő ember hol lemondó, hol bizakodó lélekállapotának a kifejeződése.³⁴ A vers – amely az isteni hatalmasságokhoz fohászkodó ember látomása – a 16. századi *Kazinczy-kóde*xből ismert *Szent Barlám és Jozafát legendájában* található *A verembe esett ember* című példázatnak az újrainása³⁵, „megtartva látszólag annak alaptézisét: test és lélek metafizikus oppozícióját”.³⁶ A mottó paratextusából származik

27 Fried István: *Van Gogh szalmaszéke*, 101.

28 Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 213.

29 Szigeti Lajos Sándor: „Te is megháromszorozódsz előttem”, 15.; még in: *Vendégszöveg és vendéglét*, 149.; *Az erotikus hármassok*, 60. Nagy Gábor is idézi: uo.

30 Vö. Fried István: *Van Gogh szalmaszéke*, 101.

31 Valastyán Tamás: *Apokrif alázattal és vakmerőséggel*, 110.

32 Uo.

33 Vö. i. m. 107.

34 Vö. Budai Katalin: „E vers megírja azt, aki e verset írja”, 276.

35 A legendába ágyazott *Pélida az egyszarvúróól és a verembe esett emberről* című példázatból a mottó csak az első mondatot idézi, a vers elmeséli a teljes történetet.

36 Bordás Sándor: „Lapozz föl engem és leszek” – a Baka-líra mézesmadzaga, 72.

a verembe esett ember motívuma, akinek üldöztetését csak a mottó indokolja:³⁷ „Azkik az testi gyönörösségeket kívánják, és az ű lelköket éhhez hagyják meghalnia, ezek hasonlatosak az egy embőrhöz, ki mikoron futna az unikornis vad előtt, hogy útüle meg ne marattatnék, egy nagy verőmbe el-béések...” A paratextust a beszélő egyes szám első személyben szólaltatja meg, és így „belső struktúrájában és értékrendjében átalakul, ugyanakkor a történet szintjén nem változik, egyetlen pont kivételével: a vers verembe esett embere, ellentétben a példázatával, nem izlelheti (még?) meg az egy csepp mézet, igaz, éppen a belső átstrukturálódás miatt az már nem azonos a Kazinczy-kódex »kisded mézével«”.³⁸ Az újramondás tehát nem rekonstrukciót jelent, hanem újrendezést.

A lírai én a példázatbeli verembe esett ember sorsát személyes sorsaként definiálja; szenved a gyermekeit felzabáló Szaturnusz inkarnációjaként a maszkon áttűnő maszkként értelmezhető unikornistól: „Űzőbe vett az unikornis engem”; „Dugóhuzó-csavarodásu nyársat / Szegzett reám ha feldőf rá kiránthat / Mint parafát palackjából e létnek”; „Futtam előle hát lélekszakadva / Halálom forrón fújtatott nyakamba”; „Lökött tovább iszonyba kárhozatba”. A költemény első gondolati egységéről³⁹ szólva Kun Árpád azt írja, hogy Bakánál az unikornis az üldöző, de „máshol őt is lehet vadászni, még hozzá úgy, hogy családoknak egy szüzet kell kitenni, akinek az unikornis az ölébe akarja vetni magát. A szemfüles vadásznak ilyenkor kell közbelépnie (...). Mivel pedig a példázatban és a versben az unikornis a halál is, halál és nemi erőszak véres-brutális egysége lebeg a sorok mögött. Baka unikornisa nemcsak szelíd és könyörtelen, de cinikus is, amikor »játászva üldöz«”.⁴⁰ A következő mozzanat (a második gondolati egység) már a verembe hullt embert látatja, akit az új helyzet új reménnyel táplál („Bokrocska nőtt a szélín abba végül / Beléakadtam s hittem a veszélytől / Megmenekedtem”), de kiderül, hogy a biztonság csak illúzió. Új léthelyzete ugyanis újabb fenyegetéseket tartogat, amelyeknek allegorikus kifejezői a fehér és fekete „egérke”, a négy mérges kígyó és „egy rusnya sárkány”. A megidézett példázat egyértelműségéhez képest a versben a meglévő elemek új retorikai szerkezetekbe rendeződnek, a lírai én pedig folyamatosan újraértelmezi, ezért a „veszély elől és a mardosó vadállatok elől menekülő lírai én, a verembe esett ember hite (...) egyúttal pedig a Példát... értelmező, a hagyománnyal küzdő versbeszélő hite is, mely éppen retorikailag kap hangot”,⁴¹ megalapozva a versnek a késő modern hagyományszemlélet horizontjában történő értelmezhetőségét. A mardosásra kész kígyók megjelenésével feltűnő mardosó kétely a versbeszélő értelmezői dilemmájának jelölője is: „Kétely abban, hogy amikor maga is a Példa...szövegét olvassa» és versben beszél, akkor nem ugyanolyan cselekvést végez-e, mint a nemi praxist gyakorló: folyamatosan jövőbe tekintve, állandó újraalakításban bízva csupán egy végtelen folyamat része.”⁴²

37 Vö. Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 236.

38 Kun Árpád: *Egy példázat*, 1367.

39 Kun Árpád tanulmányából kiindulva a verstagolódás alapjának a példázat cselekményét tekintem (vö. *Egy példázat*, 1368) azzal a kiegészítéssel, hogy ez a szerkezeti tagolódás elválaszthatatlan a beszédhelyzet módosulásának és a vers intertextuális-motivikus kapcsolódásainak értelmezésétől. Úgy vélem, ezen a ponton interpretációim találkozik Bordás Sándor okfejtésével is, amely szerint „a vers struktúrájában követni látszik a Példa... kettős (példa-magyarázat) szerkezetéből adódó duplikációs eljárást. Míg azonban az előszöveg ezt azonosításokkal teszi, addig a versszöveg a maga műfaji keretei között megismétli, újból felsorolja a struktúra egyes elemeit.” In: „Lapozz föl engem és leszek” – a Baka-líra mézes-madzaga, 72–73.

40 Kun Árpád: i. m. 1368. Bordás Sándor megfogalmazása tovább árnyalja Kun okfejtését. Szerinte a példázatban a halált jelentő unikornishoz képest erőteljesebb a testi vágyakhoz köthető jelentéskör. Vö. i. m. 74.

41 Bordás Sándor: i. m. 75.

42 I. m. 76.

A teljes reményvesztettség mélypontján a versvilág újabb dimenziójaként (harmadik gondolati egységként) megjelenik motivikusan a *Darázs-szonettek*re előreutaló méz motívuma.⁴³ Míg a *Kazinczy-kódex* verembe esett embere látja a mézet lecsöpögni, és „*adá ű magát tellyességgel az kisedd méznek meg-kóstolására*”⁴⁴, addig a Baka-vers lírai énje számára „*az élet értelmévé válik, megízlelése az élet maradéktalan birtoklásával lesz egyenlő*”:⁴⁵ „*Mindent feledtem és csak arra vágyom / Hogy az a csepp amely a messzi ágon / Csimpaszkodik elváljon tőle végre / S hulljék kinyújtott nyelvemnek hegyére*”. A költemény befejezése (mint utolsó gondolati egység) azonban groteszknek láttatja a mézcsepp és a verembe esett ember viszonyát:⁴⁶ „*Hadd ízleljem utolszor azt a mézet / A múlt édes evilági létet / Egy csöppbe pillanatba sűrűsödve / Aztán taszíts a legmélyebb gödörbe*”. Mintha Babits Mihály Jónás könyve cethalban kuksoló, öntudatos Jónásának frivol kérését hallanánk, a megszólított Úrnak pedig „*lehetősége van kiteljesíteni vagy csonkán hagyni az ember életét*”. A csimpaszkodó csepp lecsöppenése azonos az Úr által adható megvilágosodással, amelynek fényében a verembe, az életbe esett ember meglátja, hogy az élet valódi lényege az elmúlásában van.⁴⁷

Mivel élet, halál, Úr, lírai én és vágyakozás a vers egészének retorikai szerkezetében, intertextuális kapcsolódásaiban és a mottó által jelölt paratextushoz való viszonyában válik jelentéssé, ezért ennek a versnek a tétje is elsősorban a hagyományhoz való viszony, a költemény a ciklus többi verséhez hasonlóan az alkotói teljességre, a tökéletes nyelvre lelésre való törekvésként interpretálható: „*A verembe esett ember a szavak és tagmondatok dzsungelében tévelyegve lel rá arra a szóra – egy csepp méz –, amely megállítja ezt a rémült és révült menekülést, ajzott űzöttséget, ám csak rövid időre, mert a vágy megfogalmazásáig a számvetés, az eltelt életre való visszatekintés ziháló ritmusa veszi át újra az uralmat*.”⁴⁸ Az *Egy József Attila-sorra* című versben megfogalmazott költői program továbbírása az *Egy csepp méz*, amelyben az érdek nélküli hagyomány teremtődik tovább: az ironia által megszüntethető újabb Maya-fátyol újabb megszüntetési kísérlete a vers, útban a szubsztancia, a homály nélküli, a költészetben feltárulkozó tiszta tudás felé. A lírai én „*az egy csepp mézbe sűrűsödő esszenciális állapot, a végső értelmezés, egyszeri megértés elérésére vágyakozik*. Ami ebben meggátolja, az azonban úgy tűnik, nemcsak a lét (emberi és szövegbeli) végessége, de alapvető nyelvfilozófiai dilemma is. A nyelvi megelőzöttség problematikája, a végső jelölő elérhetetlensége, az egyetlen nagy jelentés fölfejtetlensége. (...) A végső jelentés, akárcsak az isteni szféra, elérhetetlen.”⁴⁹

A beteljesülés elérhetetlenségének tudatában folytatja az *Egy csepp méz* monológiát a *Kegyelmi záradék*, amelyben a ciklus eddigi verseiből is ismert számkivetettség léthelyzetét körvonalazó kifejtett hasonlók halmozása elsősorban a költői nyelv korlátaira hívja fel a figyelmet. A hasonlatokban megjelenített képek ugyanis nem azt fejezik ki, hogy a lírai én léte azonos a képekben megjelenített léthelyzettel, hanem azt állítják, hogy megközelítően olyan, de pontosan nem nevezhető meg, tehát a végső jelentés – akárcsak az *Egy csepp méz*ben – nem érhető el, az „*oly váratlanul ért a kegyelem*” hátravetett hasonlított a hasonlókból következően pedig egyszerre fejezi ki az egzisztencialista értelemben vett

43 A Baka-vers mézmotívumának intertextuális kapcsolatairól l. Nagy Gábor: „...*legyek versedben asszonánc*”, 236–237.

44 Kun Árpád idézi: *Egy példázat*, 1369.

45 Uo.

46 Vö. uo.

47 Uo.

48 Nagy Gábor: „...*legyek versedben asszonánc*”, 237.

49 Bordás Sándor: „*Lapozz föl engem és leszek*” – a Baka-líra mézesmadzaga, 77.

létbe vetettség tragikumát és ennek ironikus tudomásulvételét.⁵⁰ A hagyományban bízó, a hagyományt, a kultúrát átíró, továbbértelmező lírai én családottsága ez. Az *előjog*, a kiváltság, az *adomány* és a *végrendelet* fogalmával rokon *záradéknak* a pozitív jelentéskörét ezért váltja fel a második, az egy kvartettből álló⁵¹ „töredék-sonett”-ben (Nagy Gábor kifejezése) a fájdalom („egy rándulásnyira / voltam csak hogy elérjem azt az ágyat / amelyből nem kell fölkelnem soha”), világossá téve, hogy „a személyes halált egy pillanatra megélt én állapotában vagyunk (...). Az ezt követő csönd pedig az az állapot, amely nem más, mint (...) a »titoktalan«, (...), hogy a zárósonettben a »fájdalom túlpartján« található »éden« világa: a nagypapa tenyérmeleg udvara, a gyerekkor játékos-mesés világa jelenhessék meg, magyarázatot adva egyúttal a vers címének is:”⁵² „a fájdalom túlpartján várt az éden / nagypám udvara tenyérmeleg / nyárvégi nap a tornác hűvösében”. A kegyelem idillje azonban nem nyújthat menedéket („hátára vesz mindjárt a griffmadár // és visszahoz hová is Istenem / hol életfogytiglan kell élni mégis / ahova visszazár a kegyelem”. Így lesz a kegyelem a szenvedés meghosszabbítása: „A visszazár és záradék szavak szemantikai összekapcsolása révén válik nyilvánvalóvá, hogy az írásos forma, a záradék válik a költői én börtönévé, azaz (...) a záradék mint vers egyrészt az életmű záradékává válik, s így a műalkotás mintegy a földi élet meghosszabbítójaként értelmezhető, másrészt a műalkotás általában is kegyelmi záradékként olvasható: isteni adomány, egyszerismind isteni büntetés, a személyiség, az »én« örök börtöne.”⁵³

A *Menhir* mintha a *Kegyelmi záradék* töredék-sonettjét ismételné meg, álom és ébrenlét határán a lírai én halál és megnyugvás utáni vágyát artikulálva („*Pupilláimból már éjszaka szivárog / Nyugat vagyok nyugat*”), hogy a második szakaszban arról számoljon be, a tökéletes nyelv/tudás fellelése ellenében azért következik be a csend, mert cserbenhagyja a nyelvet: „*Elhagynak a szavak.*” Már csak arra alkalmasak, hogy kifejezzék a művészet kudarcát, az erről szóló *Menhir* című verset a művészet kudarcának emlékművévé avatva: ⁵⁴ „*Legyek csak néma jel // Menhir mely sok-sok ezredéve állva / Nem tudja már ki építette fel / Kőből rakott kérdés amelyre Isten / Azóta sem felel*”. Az alkotói kudarc nemcsak az alkotóé, hanem Istené is, ezért marad az isteni nyelv – az Isten megszólíthatóságának és megszólalásának esélye nélkül – a művészet, a költői nyelv.

Ez az Isten nélküli költői nyelv tombol – a *Mefisztó-keringő*höz hasonlóan – *A Jelenések könyvéből* című versben. A *-ből* eredethatározó rag utal arra, hogy a megszólaló költői nyelv kiemelés, az Újszövetség utolsó könyvének mint a szakrális apokaliptikus irodalom legismertebb művének újraírása, átértelmezése, töredék Baka István apokrif *Jelenéseinek könyvéből*. Apokaliptikus látomásvers⁵⁵, amely az apokalipszist kozmikus romlásként, a világvégét nászi lakomaként jeleníti meg:⁵⁶ „*Kiömlött vérünket beissza a / Semmi fűrészpóra s kilóg a lószőr / Istenből mint kibelezett babából*”; „*És csillagok pohárszilánkjai / Csikordulás a hold-vasú bakancsok / Alatt ahol frigyét kötött a vér / A borral s vőfélyrigmusa a halál*”. A nászt megjelenítő képekben jól megmutatkozik Baka képi látás- és beszédmódjának lényege, amelynek „*korrespondencia-feljejtése mikro- és makrokozmosz, illetve a mindennapi léthelyzet*

50 „A költői én keserű tapasztalata, hogy e kegyelmi záradék becsapja az embert: az apokalipszis prófétái által hirdetett új idők illúziójának bizonyulnak.” In: Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 119.

51 Vö. Szigeti Lajos Sándor: „Te is megháromszorozódsz előttem”, 4–5.; még in: *Vendégszöveg és vendéglét*, 133–134.

52 I. m. 5.; még in: i. m. 135.

53 Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 225.

54 Vö. i. m. 227.

55 Vö. Guszev, Jurij: *Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma*, 117.; Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 120.

56 Vö. Nagy Gábor: *uo.*

és az egyetemes törvényszerűségek között dialogizál (...) többszörös áttétellel működő kép- és történetssoraival.”⁵⁷ A versben ugyanakkor már nemcsak a képek apokaliptikus jellege, a cím töredékre való utalása, hanem a rímek hiánya is jelzi a pusztulás mindenhatóságát, hiszen a korábbi apokaliptikus látomásversekhez képest hiányzó rímek azt mutatják, hogy a lírai én egyetlen menedékére, a költői nyelvre, a teljesség megtapasztalásának a reményét fel-felvillantó alkotásra (mint folyamatra és produktumra) is kiterjed a pusztulás.⁵⁸

A pusztulás rettenetét hivatott új horizontba helyezni, de nem megszüntetni a *Fém hőmérő*tokban visszatérő gyermeki perspektíva, amely a vershez kapcsolt magyarázat alapján a költemény intertextuális értelmezését kívánja meg. A vers végén olvasható jegyzet Kormos István *Szegény Yorick*jára utal, autotextuálisan pedig *Yorick monológjaira*⁵⁹, tehát ez a vers is az alkotás, a költőszerep lehetőségeit körvonalazó szövegvilágként válik értelmezhetővé. Az első három szakasz antropomorf tája – Kormos anekdotájának motívumait mozgósítva – a teremtés allegóriája. A Kormos-szövegben az út közepén üldögélő, mondókákat gajdoló kislány a mondás és a fém hőmérőtokba való töltögetés rituáléjának misztikus mozzanata révén teremt (talán az ő hatására „*ugrándoznak a ház előtt a tehének*”), megidézve a porba írogató Krisztust⁶⁰, akinek írói tevékenysége szintén titokzatos, mert egyszer írt, akkor is a porba, és nem tudni, mit. Csak azt tudni, hogy megbocsátott a bűnös asszonynak, de hogy van-e összefüggés az írás és a megbocsátás között, titok (Jn 8, 1–9.). A „*Ki jár*”, „*ki tüdőzi le*”, „*ki gyúri*” stb. kérdő névmással kezdődő mondatok egyrészt arra kérdeznak rá, hogy ki teremt, miért, hogyan, másrészt a teremtés misztikus voltára mutatnak rá, ugyanakkor a Kormos-szöveghez, és ezen keresztül az Újszövetséghez köthető intertextuális utalások Krisztus arcát montírozzák a tájba, nem látható, pontosan nem rögzíthető jelenléte vagy éppen hiánya ellenére ott érezhető, sejthető. A folytatásban ebbe a Krisztus-arcba mint költőszerep beleolvad Kormos István, Baka István portréja, általában a költő arca, hiszen szinte a vers szimmetriatengelyében a következő olvasható: „*Homokba totyyant kétéves kölyök // ő az kinek hiánya ujjaink / közül pereg ki mégse fogy soha / ki az időt mint EKG-papírt / vers-szívritmusgörbékkal teleírta*”. Választ ad az első három szakasz kérdéseire: ahogyan a lét Istent, úgy a műalkotás az alkotót (Krisztust, Kormost, utóbb Bakát, általában az Alkotót) hiányként őrzi meg. A veszteség – amelyet a vers létrehoz, és amelyről hírt ad – nemcsak létkérdés, hanem nyelvfilozófiai dilemma: az alkotó nem férhet hozzá a nyelv révén a végső jelentéshez, az alkotás értelméhez, hiszen ő is írattik a nyelv által, ennek ellenére, még ha a veszteségről beszél is, a „*vers-szívritmusgörbékkal*” teleírt vers-idő az élhető lét, hiszen minden, ami megszűnik, az a versben időtlenedik. Nem véletlen, hogy a költemény második részében visszatér a táj és Krisztus alakja, „*Krisztus »magárahagyott«-ságába vetíti ki a vers az emberi magárahagyottság szorongató érzését*”⁶¹, amely a (mindenkori) költőé, emberé is: „*kerülgetik az ártatlant a marhák / ki fémtokjába hűvös égi ujjba / kapaszkodva oly magárahagyott*”. A Krisztus-kép, tehát a Kormos-arc előtti hódolat azonban nem csupán a szeretetvallás kifejeződése,⁶² hanem annak elismer(tet)ése (tehát kanonizációs gesztus) is, hogy Baka költészete részévé válhatott az állandó újraértelmezésként elgondolt költői hagyománynak, amely a végletekig csiszolt poétikai nyelv által szólaltatja meg a veszteségtudatot és a teljességre való vágyakozást.

57 Bombitz Attila: *Egy Testamentum részei*, 60.

58 Vö. Nagy Gábor: „...*legyek versedben asszonánc*”, 121.

59 Vö. i. m. 62.

60 A vers Krisztus-reminiscenciájáról l. i. m. 62–63.

61 I. m. 63.

62 Vö. uo.

A *Darázs-szonettek* című párvers és tükörszonett az *Egy csepp méz* központi motívumához kapcsolódó teljesség képzetét, valamint a létbe zártság és a kegyelem gondolatát viszi tovább a *Kegyelmi záradék* című versből. A konkrét vershelyeztetés a földi lét gazdagságától elcsábult darazsak („A konyhai részre nyitott bukó- / ablakomon a darazsak beszállnak / szőlőszem mézcsepp körte barnuló / harangja hívja őket”) megfélemlenek az égi szféráról. Mintha beteljesülne az *Egy csepp méz* beszélőjének vágya, de a konyhai környezet érzékelteti azt is, hogy a zabálás a felzabáltatás következményével járhat. Olyan étkeket kóstolnak ugyanis, „miket a föld az égieknek áldoz”, tehát a teljesség nem emberi léptékű, és ezért büntetés járhat.⁶³ Az első szonett tercínái szerint a darazsak az evilági lét pillanatnyi gazdagságától elbódulva a transzcendencia száműzöttjeivé is válnak („vissza- / repülne mind a transzcendenciába / de nem ereszti sóvár lelküket // útjukba áll az áttetsző üveg”). Erre reflektál a példázatos lírai történetet belső nézőpontból átértelmező második szonett, amely létértelmező verssé változtatja a teljes költeményt, élet-halál kérdéseként láttatva a darazsak léhelyzetét és a lét uraként aposztrofálva a lírai ént. Itt a darazsak sorsa az emberé, aki urának kiszolgáltatva kegyelemre vár, szabadulásra, „darázs-isten” pedig kénye-kedve szerint dönthet, hogy mit tesz. Először a darazsakat skatulyába zárja („a darázsra rá- / csapok visszatolom megint”), majd megkegyelmez nekik („a dobozt az ablakom / részébe tartva újra felnyitom”), de mivel az okok sem ismertek, mind a pusztulás, mind a megmaradás értelmetlen és érthetetlen marad.⁶⁴ Ezért marad a(z) (ön)megértésre való törekvés: a vers „a halál közelségével vívódó elme gondolati kísérlete halál és élet, ember és Isten megértésére”.⁶⁵ A ciklus egészére kiterjesztett értelmezési szempontom alapján ugyanakkor a versről, a nyelvhez való viszonyról, vagyis szintén a szöveg által létrehozott másfajta allegorikus értelmezésről is szó van. A birtokos jelzős szóösszetételként értelmezhető címből kiindulva ugyanis a *darázs* felfogható alkotóként („darázs-isten vagyok”), aki teremt, és teremtményként, akit „darázs-isten” úgy hozott létre, mint a *darázs* szót. Így a transzcendenciától elzárt darazsak a szonett genezisének metaforikus megjelenítői: a lírai én mint isten, mint alkotó által a konyhába beengedett darazsak a szonett metaforikus terében nyerneket jelentést, vagyis a szavak az általuk teremtett szonettforma rabjává válnak. Az irodalom, a művészet tehát az isteni ízbe/nyelvbe való eljutás, a színről színre való látás lehetőségével csábít (l. *Egy csepp méz*), valójában csapdába ejt, és elzár a teljességtől. Így a vers végén a darazsak elengedése az alkotói kudarc beismerése (l. *Menhir*). A „szabadon engedem a másvilágon” ebben az olvasatban nem az alkotó „darázs-isten” kegyetlen-kegyelmes játéka, hanem annak a költői-alkotói reménynek a kifejezése, hogy ami végpontra jutott a szonettben és a költészet eddig bejárt útjain, az a kultúra újabb dimenzióiban, Sztjepan Pehotnij orosz sztjeppéiként válik továbbírhatóvá.

A Goya-kép alá írt *Szaturnusz gyermekei* című vers azonban mintha kijózanítana, és megszüntetné a *Darázs-szonettek* sajátos reményét. A vers a ciklus epilógusaként a (vers)-világ nekrológja, tehát az önreflexív poétikai eljárás részeként gyászbeszédet mond a ciklus versei, a kultúra, az ember fölött és/vagy nevében. Ugyanakkor ha a ciklus szövegei Szaturnusz gyermekeiként értelmezhetők, akik alkotójukkal perelnek, hogy eljussanak az isteni nyelvbe, akkor a címadó vers úgy interpretálható, mint e törekvésnek a kudarca, kimondva, hogy a lírai én nem a vers világán kívül álló szubjektum, hanem „elfogyasztott, felzabált, a verskondérban bennfoglalt szubjektum, aki része a költői képnek”⁶⁶, és így az evés

63 Az apokaliptikus felzabáltatás motívumáról l. Vajna Gyöngyi: *Mindenhol jelen lévő teremtő vagy közönyös koldus?*, 77.

64 A vers végkicsengésével kapcsolatban l. még: Lengyel András: „Az apokalipszis realizmusa”, 197.

65 Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 227.

66 Bazsányi Sándor: „Vadat és halat, s mi jó falat / szem-szájnak ingere...”, 63.

összekapcsolódik a teremtés aktusával. Az elaggott atya „csillapíthatatlan éhe” kettős értelmű:⁶⁷ „Mozgatja még: a nemzés és evés / Bűkörebe zárt, fuldokló kínja-kéje.” Ez az a pont, hogy bár a vers szarkasztikus képet fest a vers(világ) végéről („Hová veszett az óra-számlap-serpenyő, / Amibe rég napok tojásait ütötte; / (...) / Bendője mélyén éjlik mindörökre.”), Baka egyéni mítoszkezelésének köszönhetően, elfedve a mítosz valamely elemét, a totális apokalipszis egy kedvező fordulat révén pozitív végkifejletbe íródhat át.⁶⁸ Akár a görög mitológiát vesszük alapul, amely szerint Kronosz visszaöklendezi gyermekeit, akár azt, hogy Szaturnusz a római mitológia szerint civilizátorként megtanítja az embereket a földművelésre, van remény: előbbi szerint a földi világ megteremtésére, utóbbi szerint a művelődésre. Teremtés és műveltség, nyelv és kultúra olyan kulcsfogalmak, amelyek transzcendens rést jelentenek Baka István költői világának továbbteremtésére. Ez az új világ Sztjepan Pehotnij, az alteregó versvilága, az érdekmentessé váltott, az apokrifot kánonná emelő (vers)hagyomány új vidéke.

Szakirodalom

- Bazsányi Sándor: „Vadat és halat, s mi jó falat / szem-szájnak ingere...”. A felzabáltatás metaforája Baka István költészetében, in: Bombitz Attila (szerk.): „Égtájak célkeresztjén”. Tanulmányok Baka István műveiről, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 57–67.
- Bombitz Attila: Egy Testamentum részei, in: Szegedtől Szegedig. Tisza hangja antológia, 1998, 59–64.
- Bordás Sándor: „Lapozz föl engem és leszek” – a Baka-líra mézesmadzaga, Vár Ucca Műhely, 2003/1., 72–80.
- Budai Katalin: „E vers megírja azt, aki e verset írja”. Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma, Jelenkor, 1995/3., 276–279.
- Ekler Andrea: A Magdolna-szüzsék és motívumaik, valamint ezek interpretációi Baka István, Viktor Szoszora és Borisz Paszternak költeményeiben, in: uő: Létra az örökléthez, Magyar Napló, Budapest, 2004, 24–42.; még in: Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitas Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominata. Slavica, 29. 1999, 207–226.
- Fried István: Van Gogh szalmaszéke. Baka István új verseskötete, in: uő: Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999, 81–109.
- Guszev, Jurij: Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma, Tiszatáj, 1996/9., 115–119., Szőke Katalin ford.
- H. Nagy Péter: A tradíció szinkronitása. Baka István Sztjepan Pehotnij testamentuma című verseskötetéről és recepciójáról, Iskolakultúra, 1995/22., 76–78.
- Kanizsai Dávid: „Éjlik mindörökre”. Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma, Kortárs, 1995/2., 99–103.
- Kun Árpád: Egy példázat. Baka István: Egy csepp méz a Sztjepan Pehotnij testamentuma című kötetből, Holmi, 1994/9., 1365–1369.
- Lengyel András: „Az apokalipszis realizmusa”. Baka István új kötetéről, in: Füzi László (szerk.): Búcsú barátaitól. Baka István emlékezete, Nap Kiadó, h. n., 2000, 194–198.
- Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”. Baka István költészete, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001

67 Vö. Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”, 121.

68 Vö. i. m. 121–122.

- Nagy Márta: „Hallottatok, hogy megmondattok a régieknek...”. (Baka István: *Egy József Attila-sorra*), Irodalomtörténet, 2003/2., 290–305.
- Rába György: *Sátán és Isten foglya*. Baka István: *Tájkép fohással*, Holmi, 1997/2., 284–289.
- Szabó György: *Mitológiai kislexikon*, Könyvkuckó Kiadó, Budapest, 1998
- Szigeti Lajos Sándor: „Te is megháromszorozódsz előttem” (Tükörszonettek és triptichonok Baka István lírájában), *Tiszatáj*, 1998/4., A *Tiszatáj* Diákmelléklete, 52. szám, 1–19.; még in: *Vendégszöveg és vendéglét*, in: uő: *Verssor(s)ok*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2005, 129–156.; a 6–19. oldal *Az erotikus hármassok*. Baka István szerelmi triptichonjairól címmel újraközölve: *Új Dunatáj*, 2000. június, 48–67.; a 6–11. oldalt l. a „Nem süllyed az emberiség!” ... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára* című tanulmány (in: MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007, 789–802.) 791–798. oldalán
- Szigeti Lajos Sándor: *A törvényként működő érdek*, in: uő: *Verssor(s)ok*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2005, 165–175.
- Vajna Gyöngyi: *Mindenhol jelen levő teremtő vagy közönyös koldus? Baka István összetett istenképe*, *Tiszatáj*, 2010/12., 72–82.
- Valastyán Tamás: *Apokrif alázattal és vakmerőséggel*, in: Bombitz Attila (szerk.): „Égtájak célkeresztjén”. *Tanulmányok Baka István műveiről*, *Tiszatáj Könyvek*, Szeged, 2006, 99–111.

„...szeretet meg egy látcső”

Gerold Lászlóval beszélget Ménesi Gábor

Beszélgőtársam elsősorban a vajdasági magyar színház és irodalom kutatójaként ismert, tanulmányait, kritikáit, esszéit legalább tucatnyi kötetben adta közre. Dolgozott a *Magyar Szó*, majd a *Híd* szerkesztőségében, évtizedeket töltött tanárként az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén.

– *Vezetéknévéhez először franciás hangzást társítanék, de akár germán eredetűnek is gondolhatnám. Honnan származnak a Geroldok? Mit tud családja történetéről?*

– Ha családfát kellene készíteni, bajban lennék. Csupán annyi bizonyos, hogy a Geroldokat Elzász-Lotaringiából Mária Terézia kolonizációs telepítése sodorta valamikor a 18. század vége felé a Bánságba, többek között éppen Tiszaszentmiklósa is, ahol nagyapám született. Mivel nemrég Aradon élő rokonokra bukkantam, ez arra utalhat, hogy talán azonos nevű nagyobb családgyűttes érkezett erre a vidékre, nyilván új és szebb élet reményében, amiből a Geroldok nem éppen fényes anyagi helyzetére is következtetni lehet. Az már kevésbé bizonyos, hogy német vagy francia származásúak lennének. Kideríthetetlen, hogy franciára hajazó Zseroldok, ahogy gimnáziumi matektanárom meg festő barátaim, Maurits Feri és Kapitány Laci szólítanak, vagy német eredetűek lennének. Ez utóbbira utal a németeknél vezeték- és utónévként is igen elterjedt, Géroldnak ejtett változat, továbbá hogy létezik egy délnémet Gerold nevű falu, ahol több ilyen nevű család él, s van egy Gerold-tó is. Ugyancsak ezt mutatja, hogy a családi kommunikációban is a német dívott, s hogy nagymama tulajdonomban levő, 1895-ös kiadású imádságos könyve gót betűs. Lényegében mindegy, hogy nagyapám francia vagy német volt-e, tény viszont, hogy igencsak keverék család lettünk. Apai nagyanyám, Simala, lengyel származású, anyai nagyanyám, Bíró, magyar, másik nagyapám, Szvétity, pedig elmagyarosodott szerb volt. Ebből a nációvegyületből, hasonlóan másokhoz, akik ezen a huzatos síkságon éltek és élnek, házasodtak, gyerekeket nemzettek, lettünk magyarok.

– *Hogyan határozta meg tájékozódását, gondolkodásmódját az a családi milió, amelyben felnvelkedett, illetve szülővárosa, Újvidék szellemi közege?*

– Amint már utaltam rá, a család igencsak szerény körülmények között élt. Gerold nagyapám Nagybecskereken volt szállodai portás, másik nagyapám pedig Újvidéken szobafestő. A Gerold nagymama kilenc gyerekkel hamar megözvegyült, Újvidéken kifőzdét tartott. Édesanyám korán árvaságra jutott. Apámnak egészen fiatalon, nyolcadik gyerekként, elsősorban pénzt kellett keresnie, a moziban vizet, a gyakorlótéren a katonáknak cukorkát meg süteményt árult. Az elemi után a textilszakmában lett kereskedőségéd. Anya polgárit végzett, majd mielőtt férjhez ment, tisztviselő volt. Míg apa műkedvelősködött, visszahúzódo természetű anyám olvasni szeretett. Éjjeliszekrényén mindig volt könyv, és örömmel vette, ha felolvastam neki, miközben ebédet főzött. Amióta az eszemet tudom, mindennap volt újság a házban, s már kisiskolás koromban könyveket vásároltak nekem.

Ma is őrzöm azt az 1922-ben, „a hangsúly és hanghosszúság pontos megjelölésével” készült Disalov-féle magyar–szerb szótárt, melyet 150 dinárért (jó lenne tudni ennek akkori reális értékét!), anya bejegyzése szerint László-napra kaptam 1951. június 27-én. Az viszont, hogy a szótár, írja, „Gerold László tulajdona”, már a könyv iránti megbecsülésre is figyelmeztetni kívánt. S nem is hiába, mert az állomány a magyar nyelvű könyvkiadás és -terjesztés megszervezésével Arany *Toldijával*, Móricz Rózsa Sándor-dilógiájával, Mikszáth-könyvekkel, sőt József Attila- és Ady-összessel szépen gyarapodott. Alig néhány év után már száznál több könyv gazdája lettem, ahogy ezt a krumpliból készült, tulajdont igazoló pecsétlenyomatok és a kiadványok sorszámozása tanúsítja. De említhetném a közelben levő kis közkönyvtárat vagy a gimnáziumi iskolakönyvtárat, melyek állandó olvasója voltam, vagy az ötvenes évek végén indult magyarországi könyvbehozatalt is, melyből bőségesen válogattam. Ilyképpen vált és maradt életem meghatározójává az újság és a könyv. Ezzel párhuzamosan volt jelentős szerepe Újvidék gazdagodó szellemi miliójének, melyből előbb az Újvidéki Rádió indulásának napján, 1949-ben (ekkor apa örömeire Ady-tól éppen „Az én apám reggeltől estig / izzadva lót-fut, robotol, / Az én apámnál nincs jobb ember, / Nincs, nincs sehol” szakasszal indított *Proletár fiú versét* szavaltam élőben, amit a család egy villanypóznán levő hangszóró alatt hallgatott), majd később kis rádiós színészként kaptam ízelítőt. Jelentőségét azonban csak a Magyar Tanszék 1959-es indulása – ahol az első nemzedék hallgatója lehettem –, illetve az Ifjúsági Tribünön levő vitafórum és az *Ifjúság* mellékleteként megjelenő *Symposion* s ennek folytatása, az *Új Symposion* (mindkettő alapítói között voltam) indulása tudatosította bennem. S amiben immár hivatásból előbb a *Magyar Szó* művelődési rovatának irodalmi és színházi munkatársaként, illetve nyugdíjazásomig a Magyar Tanszék asszisztenseként, tanáraként, tanszékvezetőjeként, folyóirat-szerkesztőjeként próbáltam képességeim szerint részt venni. Szemléletem családon belüli alakulását döntően befolyásolta, hogy miközben önálló gondolkodásra neveltek (mondván, saját hibájából tanuljon a gyerek), módot találtak arra is, hogy levezek, szerintük mikor mit kellene tenni. (Ezt az elvet próbálom saját fiammal kapcsolatban én is érvényesíteni.) Szüleim mindig közölték saját véleményüket, de anélkül, hogy ezt kötelezővé tették volna. S bár önfejlésem folytán több kudarcban volt részem, az elmondottak legszebb példája viszont az volt, amikor harmadikos gimnazistaként párttagnak invitáltak, s apám, akihez tanácsért fordultam, mindössze ennyit mondott: te dönts el, mit teszel, azt azonban tudnod kell, párttagként önálló véleményed nem lehet. Ennyi egy életre elég volt ahhoz, hogy – apához hasonlóan – soha egyetlen pártnak se legyek a katonája. Igaz, 1991-ben, amikor megalakult a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, engem is megkísértett a betagosodás vágya, de mivel természetemnél fogva kiváráo típus vagyok, egy ideig gondolkodtam. Szerencsémre, mert rövidesen kiderült, a VMDK nem érdekvédelmi közösségként, hanem pártként fog működni, ezért független értelmiségi státusom érdekében lemondtam a tagságról. Az önálló gondolkodásra való nevelés mellett szüleimnek köszönhetem a mások megértését tanúsító szemléletemet is, amit emberként, tanárként, de kritikusként is igyekszem betartani, bár tudom, nem mindig sikerül(t).

– *A kisebbségi léthelyzet, az abból adódó körülmények hogyan hatottak eszmélkedésére?*

– Vártam az utóbbi negyedszázad körülményeinek ismeretében jogos kérdést. Szülőhelyem esetében Újvidék két arcáról beszélhetünk. A kilencvenes évek előttről és utániról. A kettő merőben más. Azt nyugalom, biztonság jellemezte, ez viszont szinte teljes ellenképe az előbbinek. A város, születésemkor és utána néhány évtizedig, olyan többnyelvű közösség volt, amilyennek talán Mária Terézia képzelte, amikor alapítólevelében az itt élő magyarokra, németekre és szerbekre gondolván elrendelte, hogy Újvidéknek, Neusatznak, illetve Novi Sadnak neveztessek. Idővel a három szinte azonos létszámú

nemzeti közösséghez jelentős lélekszámú zsidó entitás is kapcsolódott. Gyerekkoromban, néhány esetet leszámítva, nem tapasztaltam a nemzeti türelmetlenség jeleit. Jellemző, hogy apám, ahogy a vegyes lakosú belvárosban tanulta, ahol gyerekként élt, Noviszádot mondott és írt (egybeírva, sz-szel és á-val!), igaz, szülőutcaját Andrassyként s nem Njegoszevaként emlegette. Anyám pedig, aki a város magyar, zömmel református részében nevelkedett, Újvidéket mondott. Érthető, hogy én sokáig mind a két változatot használtam, mivel abban a városrészben, ahol éltem, zömmel magyarok laktak, de a szerbek, szlovákok, bunyevácok, németek is beszéltek vagy értettek magyarul, ahogy mi is tudtunk szerbül, kölcsönös tisztelet és tolerancia volt jellemző. Amikor azonban az országos cserkész táborban levő díszes zászlónkat látván a parancsnok közölte, hogy Újvidék nincs, csak Novi Sad van, ettől kezdve – köszönöm parancsnok elvtárs! – én csak Újvidéket mondtam. Természetesen nem áltatom magam, hiszen tudom, hogy – kivált hatalomváltáskor, amiben errefelé bőven volt részünk – a nagypolitika számtalan gabszót követett el az egyes nemzetek ellen, de a kis közösségeken belül ez kevésbé mutatkozott meg. Apámat a magyarok is, a partizánok is falhoz állították, s egyszer egy német, egyszer pedig egy szerb ember kezeskedett érte. Újvidéken is, mint mindenütt, ahol több nemzet él együtt, elkerülhetetlenül voltak ellentétek, kivált, ha ezeket az épp regnáló hatalom még szította is, de egészen addig, míg a kilencvenes évektől a Szerbián kívülről érkező szerb migráció nem özönlötte el a várost, ezek a konfliktusok lényegében szórványosak és kezelhetőek maradtak. Legalábbis az én tapasztalatom szerint. A sportban, az egyetemen, az irodalmi és színházi világban, a mindennapi életben voltak s vannak kiváló szerb barátaim, jó ismerőseim. Szerencsére engem egyszer sem ért olyan atrocitás, amilyenek magyar beszéd hallatán buszban, utcán vagy bárhol másutt történtek. Tény viszont, hogy a betelepülők néhány év alatt nemcsak a városképet változtatták meg, de nem rendelkezvén kellő urbánus kultúrával, integrálódás helyett a politika által is tolerált hangos erőszakossággal a maguk képére formálják át a várost, amit mi, jámbor újvidéki polgárok, őslakos szerbek, magyarok, tehetetlenül nézünk. Immár Domonkos István gyerekversének – *Újvidék az olyan város...* – címe is módosításra szorul: ma már Újvidék *nem* olyan város, mint volt a kilencvenes évek előtt. A régi polgári jómodor még nem halt ki, de háttérbe szorult.

A kisebbségi létkérdés kapcsán ennek még egy vonatkozását kell megemlíteni, ami engem talán az előbbinél is mélyebben érint: a független értelmiségi többszörösen kisebbségbe szoruló helyzete, amit – mert magyar vonatkozású – rendkívül elszomorítóan tartok. Azzal, hogy a Vajdasági Magyar Szövetség leányvállalataként működő, az oktatás, a kultúra, a média, a nyelvhasználat tekintetében törvényes lehetőségekkel rendelkező Magyar Nemzeti Tanács a kisebbségi művelődési életet (ezen belül elsősorban az irodalmat és a színházat) meg a sajtót irányítása (és ellenőrzése, sőt rejtett /ön/cenzúrája) alá vonta, talán a néhai egypártrendszer is überelő, de felismerhetően ennek mintáját követő hegemoniát teremtett, amely lehetetlenné teszi a szabad véleménynyilvánítást, s ezzel felbecsülhetetlen károkat okoz a különben is egyre nehezebb helyzetbe sodródó kisebbségi közösségünknek. Kiírtja az önálló gondolkodás igényét, amit elsősorban épp a kultúra minél mélyebb és szélesebb körökben történő elsajátítása biztosítana. Amit talán csak rosszat sejtve írtam évekkal ezelőtt egy fiamnak ajánlott esszében (Híd, 1994/1–4.), miszerint saját nemzetiségi portánkon tojástáncot járnunk vagyunk kénytelenek, azt az évek folyamán kisebbségi létformaként kényszerítette ránk saját, magát „érdekvédelmi” közösségnek vélő, pártfüggő kulturális parlamentünk. Aki másként gondolkodik, annak egy magánvállalkozásban működő hírportál (ezen nekem is van egy Portéka című rovatom), s az újvidéki tévé meg rádió néhány műsora ellenére igencsak szűk a szellemi mozgástere. Ezért hoztuk létre barátaimmal a miloševići korszakban létezett privát ellenzéki hetilap, a *Napló* jelentette függetlenséget példázó szabadelvű asztaltársaságot, ami azonban,

akárcsak a mostanság példamutatóan aktív Második nyilvánosság nevű Facebook-portál, fölöttébb irritálja a politikai hatalmat.

– Az említett gyermekkori élmények következtében gondolom, egyértelmű lehetett, hogy az Újvidéki Egyetem bölcsészkarán folytatja tanulmányait. Hogyan emlékszik vissza azokra az évekre? Miképpen formálódott az ottani hatások következtében irodalom- és művészetszemlélete?

– Nem is volt annyira egyértelmű. Családi elképzelés szerint ugyanis orvos lettem volna, de a belgrádi tanuláshoz nem volt pénzünk, húgom még elemista volt, rá is kellett gondolni. Szerencsére épp abban az évben, amikor érettségiztem, nyílt meg Újvidéken a Magyar Tanszék. Így valóban nem volt kétséges, hová fogok iratkozni. S ez nagyon jó választásnak bizonyult: érdeklődő közösség voltunk, élveztük, hogy azzal foglalkozhatunk, amit szeretünk, és elsősorban a tanszékvezető, Sinkó Ervin előadásait hallgatva tapasztaltuk, milyen tág lehetőségeket kínál az irodalomról való gondolkodás sinkói horizontja. Ma is, hosszú egyetemi tanári pálya után vallom, hogy Sinkó Csokonai-könyve, akárcsak tanulmányai Kazinczyról, Bessenyeiről, Batsányiról, Kármánról, új irodalomtörténeti távlatokat nyitottak, amit sajnós a hivatalos, túlságosan is akadémikus irodalomtudomány sokkal kevésbé méltányol(t), mint ahogy azt Sinkó művei megérdemelnék. Emellett, de ettől semmiképpen sem függetlenül, a tanszék szabad gondolkodásra, nyitott szemléletre nevelt, amire követendő példa volt s maradt Bori Imre tanári munkássága és hatalmas életműve. Ezt a szellemet igyekeztünk életben tartani nemzedéktársaimmal, elsősorban Bányai Jánossal és Utasi Csabával, s hogy talán nem is sikertelenül, azt a tanszék fiatalabb munkatársainak (Thomka Beáta, Juhász Erzsébet, Harkai Vass Éva, Faragó Kornélia, Hász-Fehér Katalin) munkássága tanúsíthatja. Örömmel nyugtázom, hogy jókor voltam s maradtam jó helyen, s ezen a tanszéki kapcsolat mellett a stúdiumok alatt, majd később is folytatott, a *Symposion* című melléklethez és az ebből kinövő *Új Symposion*hoz való kötődésemet is értem. A tanszék és a „Sympó” együttes hatására formálódott irodalom- és általában művészetszemléletem, -felfogásom, tanulmányírói és kritikus, sőt publicisztikai munkásságom.

– *Ma visszatekintve hogyan értékeli a mozgalom hatását, jelentőségét? Változott-e az elmúlt évtizedekben kötődése az Új Symposion szellemiségéhez, s ha igen, milyen tekintetben?*

– Amikor 1961-ben, közvetlenül karácsony előtt az akkori *Ifjúság* című hetilapban megjelent a *Symposion* című irodalmi-kritikai melléklet első száma, akkor a két éve létező Magyar Tanszék hallgatója voltam. A melléklet szerkesztőivel, Tolnai Ottóval, Bányai Jánossal, Domonkos Istvánnal együtt, akikkel napi kapcsolatban, barátságban voltam, éppen úgy, mint Utasi Csaba, Bosnyák István, Végel László, Gion Nándor. Rövid időn belül mindannyian a melléklet munkatársai lettünk. Ilyetén akár nemzedéki jellegűnek is nevezhetnénk a Symposion-mozgalmat, melybe a nálunk valamivel idősebb és fiatalabb, s nem csak magyar szakosok is tartoztak, mindenekelőtt a jogász Fehér Kálmán, Koncz István, Várady Tibor, illetve a banktisztviselő Ladik Katalin, az akkor érettségizett Brasnyó István, Gobby Fehér Gyula, Vicsek Károly, a még középiskolás képzőművész Maurits Ferenc. Összetartozásunk alapja azonban nem a lazán vett nemzedéki, hanem igen határozott szemléletbeli kapcsolat volt s maradt, amire egyrészt a Sinkó Ervin vezette tanszéken, másrészt pedig az akkori szerb és horvát irodalmi lapokban (Vidici, Danas, Polja stb.) találtunk követendő példát. A tanszéken újfajta irodalomszemlélettel ismerkedtünk meg, a lapokból pedig a modern európai irodalomról, színházról, filmről értesültünk. De nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy Újvidéken Ifjúsági Tribün néven remek vitafórum működött, melynek magyar szerkesztősége is létezett, illetve hogy akkor a Vajdaságban érdeklődő irodalmi közvélemény volt (már régóta nincs!), amit a lapok iro-

dalmi rovatai, mellékletei, köztük a *Magyar Szó* alig néhány hónappal előbb indított Kilátó című melléklete, valamint az Újvidéki Rádió gazdag választékot kínáló műsorai, kivált a hetente sugárzott Szemle, alakítottak ki. Mindezek hatására, illetve ellenében formálódott az a szemlélet, amely a „sympósoknak” a szellemi bezárkózás, a tópartiság, a templomtorony-perspektíva elleni egyértelmű és igen határozott elutasításában mutatkozott meg, ami azonban nem a semmiből nőtt ki, nem volt előzménytelen, de amit a *Symposion*, majd ennek folyóiratváltozata, az *Új Symposion* képviselt legmarkánsabban.

A *Symposion* hirdette modernség hajszálgökörei a *Híd* 1950. áprilisi számáig vezetnek vissza, melyben az akkor fiatal írók (Bori Imre, Fehér Ferenc, Németh István, Major Nándor, Tomán László stb.) megpróbálták részt ütni a politika hátszelét élvező szocreálon, amit az irodalmi önelvűség jogát a politikától visszaperelő író-szerkesztők, Majtényi Mihály és Herceg János tovább tágitottak, s amit 1957-től a Major szerkesztette *Híd* a modernség jegyében folytatott. Az irodalomban, de általában a művészetekben megnyilvánuló provincializmus elleni szemlélet hozott tehát össze bennünket. Ez a vérünkben van, bármennyire is szétváltak útjaink, továbbra is olyan evidencia, amiről lemondani nem tudunk. Az említett körülmények szerencsés találkozása kovácsolta nemzedékké a symposionistákat, s ez lehet, az idők során már legendává vált, szépült mozgalom példaértékű hatása, intenzitása, tartósságának titka. Azóta is barátok vagyunk, jóllehet voltak évtizedek, amikor távol kerültünk egymástól, aminek munkahelyi s egyéb privát okai voltak, de ahogy idősödünk, újra felfedezzük egymást, barátságunk felerősödik.

Külön fontos fejezete lehetne ennek a visszatekintésnek (a(z) *Új Symposion* vajdasági és magyarországi fogadtatása, amiről itt csak azt említeném meg, hogy itthon, míg el nem fogadtak bennünket, nagy felháborodást keltettünk, számos cikk, sőt vicc született, Magyarországon pedig a lap számait a könyvtári állományokban zárlat alá helyezték (bennünket évekig kitiltottak!), miközben jelentős magyar írók és kritikusok (Mészöly Miklós, Konrád György, Esterházy Péter, Koltai Tamás, Nánay István) a mai napig vallják, hogy fontos irodalmi, filozófiai, színházi információkat épp az *Új Symposion*ból szereztek.

– *A diploma megszerzése és az egyéves katonai szolgálat után újságíró lett, és a Magyar Szóhoz került, a vajdasági magyarság egyetlen napilapjához. Milyen légkör fogadta a szerkesztőségben? Hogyan teltek az ottani tanulóévek?*

– A művelődési rovat munkatársaként az irodalom és a színház eseményeinek követezésével bíztak meg. Ahogy szerencsém volt, amikor érettségizésem évében az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán megnyílt a Magyar Tanszék, illetve amikor a *Symposion* indulásakor rátaláltam azokra, akikkel egy hullámhosszon gondolkodtunk az irodalomról, ugyanúgy szerencsém volt, amikor a *Symposion* megjelenését támogató *Iffjúság* főszerkesztője, Varga László felvett a *Magyar Szóba*, amely, ahogy mondták, akkor a legjobb magyar nyelvű napilap volt széles e világon. Valóban jó, az idősebbek és a friss egyetemi diplomások közössége volt a szerkesztőség. A művelődési rovatot Vukovics Géza, minden idők legprofibb vajdasági magyar újságírója szerkesztette, aki észrevétel nélkül ismertetett meg bennünket a szakma titkaival, de ugyancsak a rovatnál dolgozott az író Burány Nándor, a filmes Ládi István, a képzőművészeti levelező iskolát vezető festő Ács József, a költő Szűcs Imre. Jobb közösséget álmodni se lehet. Ez volt a *Magyar Szó* aranykora, amikor a hétfégi szám százezer példányban jelent meg. (Ma egy-két hét összpéldányszáma kisebb!) Külön rovatot kaptam, *Halló, Népszínház* címmel, ahová interjúkat készítettem írókkal (Sinkó Ervin, Bori Imre, Szeli István, Gál László, Fehér Ferenc, Németh István, Tolnai Ottó, Brasnyó István, Utasi Mária stb.) új könyveik kapcsán, a Forum Kiadóba látogató szerb (Miloš Crnjanski) és magyar íróval (Vas István), nálunk vendégszereplő pesti színészekkel (Latabár Kálmán, Latinovits Zoltán, Sinkovits Imre,

Major Tamás, Kiss Manyi, Psota Irén stb.). Rendszeresen írtam színházi kritikát, könyvbírálatokat publikáltam a *Kilátó*ban, amelyben akkor volt könyv- és folyóirat-kritika, kommentár. Szerettem az újságírást, ha tehetem, azóta is beleártom magam. Volt rovatom a *Magyar Szóban* (Olvastam, eszembe jutott), a *Családi Kör* című hetilapban (Oktatás, kultúra), s évek óta jelen vagyok a *VajdaságMA* hírportálon a *Portéka* című rovattal. *Ős-Magyar Szó*-s vagyok, ma is naponta megveszem az újságot, melyből a politika sugallatára, mert független értelmiségiként nem álltam be a sorba, kitiltottak.

– A Magyar Szónak köszönheti azt is, hogy próbálkozott a szociográfiával is?

– Részben igen, mert amellet, hogy olykor a vidékjáró újságírók (Németh István, Matuska Márton és Csorba István) magukkal vittek, szorgalmas olvasója és *Kilátó*-beli recenzense voltam a Magyarország felfedezése című sorozat köteteinek is. Amikor a *Híd* 1968-ban szociográfiai pályázatot hirdetett, megírtam *Hatvan magyar tanár* című művelődés-szociográfiai dolgozatot, melyben „a művészetek és a közönség – lazuló – kapcsolatának oksági vizsgálatát”-ra vállalkoztam, ahogy első, *Rólunk is vallanak* (1970) című könyvemben írtam. Ezt folytattam a Sartre-idézettel („Az ember az, amivé önmagát teszi.”) felvezetett könyv két további, értelmiségi szociográfiájában. Az egyikben arra kerestem választ, hogyan gondolkodnak az újonnan nyílt topolyai gimnázium első magyar érettségiző nemzedékének tagjai az őket körülvevő világról, milyenek szellemi igényeik, mennyire korszerűek s mennyire nem, milyen mértékben vannak meg a környező falvakból származó fiatalokban az értelmiségi lét csírái. A másokban pedig a Magyar Tanszékre iratkozott tizedik nemzedék tagjaitól arra szerettem volna választ kapni, hogy milyen szellemi poggyással érkeztek. Ez a felmérés ily módon kapcsolódott a *Hatvan magyar tanár*hoz, illetőleg megmutatta, hogy milyen motívumok, emberi és intellektuális indítékok vezérelték őket egyetem- és pályaválasztásukban, vannak-e értelmiségi feladatvállalási igényeik. Úgy véltem, olyan fontos terület feltérképezésére vállalkoztam, amely az egyre izmosodó vajdasági magyar értelmiségi lét szempontjából fölöttébb fontos. Most, hogy erre a szerény akcióra emlékezem, jut eszembe, nem lenne talán érdektelen, ha a mai fiatalok közül valaki hasonlóra vállalkozna, annál is inkább, mert az a semmiképpen sem biztató helyzet, amibe a mostani vajdasági magyar értelmiség került, megérdemelne egy hasonló felmérést. Az irodalmi szociográfia számomra az újságírástól mégis eltérő folyamat, magasabb lépcsőfoka volt.

– A kritikairás kezdettől fogva vonzotta? Miért?

– Persze, a kritika! Megkerülhetetlen. Amióta úgy határoztam, hogy az életemet szorosán az irodalomhoz kötöm, az is egyértelművé vált, hogy kritikusk akarok lenni. S ez a mai napig nem változott, bár erre lett volna okom, nem utolsósorban azért, mert mind a kritika, mind pedig a művelője – annak ellenére, hogy irodalmunk nagyjai, Bessenyei György, Kölcsey Ferenc, Schöpflin Aladár (nem véletlenül említtem: volt egy barátom, aki Schöpflinnek nevezett!), Rónay György s mások szerint az irodalom érdekében „elkerülhetetlen”, ahogy a *Hymnus* költője fogalmazott, amikor a „tisza és célirányos kritika” fontosságát hangsúlyozta – bizonyos felfogás szerint felesleges és kártékony. Természetesen lehet így is tekinteni a kritikára. Ellenben, ha a kritikus tevékenységét a két jelző („tisza és célirányos”), melyek nélkül nincs kritika, tudomásulvétele és tiszteletben tartása jellemzi, akkor az efféle okvetetlenkedés enyhén szólva nevetséges.

– Az ön felfogásában mikor lehet tiszta és célirányos a kritika?

– Egészen röviden: akkor, ha a kritikus a megértés szándékával közeledik a műhöz, melynek esztétikai értékeit keresve kizárólag a mű belső természete (szerkezet, nyelv,

eszközök) érdeklí, elsősorban a hogyanra, s nem a mire összpontosítva fejtí ki szubjektív, de a leírás-értelmezés-értékelés egymásba szervesülí hármasságán alapuló szakmai véleményét. Csak így jöhet létre és működhet az a többcsatornás dialógusrendszer, melyben a kritikus önmagával, a művel, a mű szerzőjével és az olvasóval folytat diskurzust, amihez elkerülhetetlen a kritikus teljes szabadsága, illetve annak tudata és vállalása, hogy kizárólag saját lelkiismeretének tartozik felelősséggel. Természetesen ez a kritikáírást meghatározó elmélet, amit a gyakorlatban nem könnyű betartani, de amit, bár előbb, sympóbeli ún. kalapács-kritikákban kevésbé, később viszont egyre tudatosabban igyekeztem alkalmazni. Hogy mennyire sikerült, ezt ötven év kritikáíából válogatott, 2011-ben (elsí könyvkritikámat, Németh István *Lepkelánc* című csodás gyermekkötetéről Fehér Ferenc közölte az *Iffúság*ban 1961 szeptemberében) megjelent *Retro* című kötetem tanúsíthatja vagy cáfolhatja. A *Retro* számomra különben azért fontos, mert eddig egyetlen olyan kötetem, amely kizárólag vajdasági könyvekről írt kritikákat tartalmaz, s ílyetén munkásságom ezen szegmensének keresztmetszete, és egyben a vajdasági magyar irodalom, melyről évek során több tanulmányt írtam (jó lenne ezeket is kötetbe rendezni!) és lexikont állítottam össze, jöllehet szubjektív, de egy lehetséges történeti áttekintését nyújtja.

– *Kritikusi tevékenységének egyik meghatározó vonulata a színikritika lett. Mikor és hogyan köteleződött el a színház íránt?*

– Kiskorom óta a színház közelében mozogtam. Diákként szerepeltem az akkor még létező újvidéki Református Körben, voltam – Ladik Katival együtt – rádiószínész, az általánosban volt egy szerbtanárnőnk, aki rendszeresen előadásokra vitt bennünket, drámára, operára egyaránt. Megszoktam a színházba járást, ami az egyetemen sem volt titok, ahogy az sem, hogy az Egységben kosaraztam. A *Symposion* indulásakor megkérdezte Tolnai Ottó, lenne-e kedvem előadásokról írni. Elvállaltam. S úgy maradtam.

– *Miben különbözik a színházi és az irodalmi kritikus látásmódja?*

– Látszólag semmiben. Mindkét változat esetében a műből kell kiindulni, arról kell írni szakszerűen, szubjektív nézőpontból, felelősséggel. Ugyanakkor tudva azt is, hogy egy előadás, mert több művészeti ágat ölel fel, komplexebb, mint egy regény vagy vers. Bizonyos különbség azonban mégis van az irodalmi és a színházi kritika között. Ez utóbbi esetében az értelmezés mellett nézni, sőt *lát*ni kell, mert csak így lehet teljes s így továbbítható az előadás nyújtotta szellemi tartalom, élmény. De az irodalmi és színikritikát az is megkülönbözteti egymástól, hogy amíg az előbbi a könyvvel való intim kapcsolatból születik, addig az utóbbi a szubjektív tényezők mellett nem mellőzheti a kollektív befogadásból és a közönség közvetlen reagálásából következő impulzusokat sem. A színházi előadás egyszerre személyes és közösségi élményt jelent. Továbbá az sem elhanyagolható, hogy az irodalmi és képzőművészeti kritikával szemben, melyek tárgya, a kép vagy a könyv állandó, létező, bármikor megtekinthető, olvasható, a színikritika tárgya, az előadás egyszeri, és ugyanabban a formában megismételhetetlen. Színikritikát írni, Kosztolányi Dezsó találó fogalmazása szerint, árnyékkapkodás. S ha már Kosztolányit, minden színikritikus tanár urát idéztem, akkor nem mondhatok le axiómaértékű vallomásáról sem, mely szerint a színikritikus minden poggyásza „a szeretet meg egy látszó”. Szeretet nélkül nem ülhet nézőtérre a kritikus, akinek azért van szüksége a látszóre, hogy minden részletet közel hozzon és pontosan lásson. Talán nem egészen a véletlen műve, hogy van egy családi örökségként hozzám került, ereklyeként őrzött színházi gukkerem. Ha színikritikusnak lehet, s mindenképpen kell, hogy legyen ars criticája, akkor nem lehet más, mint amit Kosztolányi Dezsó adott útravalóra. Függetlenül attól, hogy éppen a kritika melyik változatát műveljük. A gyors reagálású zsurnálkritikát vagy szakfolyóírat számára készült elemzést. Netán

leíró, ún. mimografikus kritikát, amely lépésről lépésre követi s írja le esszészzerűen, de ugyanakkor kritikusan az előadás menetét, alakulását, ami számomra maga a műfaj csúcsa, de aminek művelésére igen ritkán adódik alkalom. Nekem is csak egyszer sikerült, amikor Harag György Újvidéken rendezett Csehov-trilógiájáról írhattam, s könyvvel a kezemben, több előadást követve készíthettem később esszékké összeálló jegyzeteket *Szivacstalaj, homokfutó...* címmel. Az ilyen, egész előadásra kiterjedő leíró kritikák helyett választottam az esszészzerű formát, melynek lényege, hogy a legjelentősebbnek tartott előadásrészletet kiemelve (Kosztolányi látcsövét használva!), mint cseppben a tengert, értelmezem a produkciót létrehozó koncepciót, rámutassak ennek művészi értékeire vagy elhibázottságára. Az így keletkezett szövegeim – köztük ötven, a BITEF néven ismert belgrádi nemzetközi színházi fesztiválról húsz éven keresztül rendszeresen tudósító írás, huszonegynéhány pedig különböző színházakban látott magyar, szerb és szlovén előadások alapján született –, ahogy ezeket egybegyűjtő, 1985-ben közreadott kötetem címe is utal rá, *színházesszéék*, melyeknek felfogásom és szándékom szerint a kritikus műalkotásokba való behatolásra, elmélyedésre mutató készségét kellett példázniuk.

– *Emellett több színikritika-kötete is van. Az első (Színház és kritika) a szabadkai Népszínház, két másik (Színház a nézőtérrel, Léthuzatban) pedig az Újvidéki Színház előadásairól írt bírálatait tartalmazza. Ezek a kötetek milyen lenyomatát adják a vajdasági magyar színházi életnek?*

– A *Symposion Füzetek* negyedik darabjaként megjelent *Színház és kritika* (1970) prologusaként vallomást írtam a színházról és a színikritikáról, epilógusként pedig, elsősorban a modernséget hiányolva, színjátszásunk adósságáról töprengtem, a színész és szerep egymásra találása kapcsán a színész védelméről beszéltem. A kötetben kritikákat közöltem a szabadkai Népszínház 1962 és 1969 közötti előadásairól, például *Az ember tragédiájáról*, a *Tótékről*, a *Bánk bánról*, Camus *Caligulájáról*, a *Kurázi mama és gyermekeiről*, az *Adáshibáról*, Deák Ferencnek a vajdasági magyar drámaírásban fordulatot jelentő *Légszomjáról*, de könnyű, szórakoztató darabok előadásáról megkabarékról is. Változatos, s ezért izgalmas feladatot jelentett számomra a színikritika, mind a *Symposion*ban közölt, fiatalosan hetykén ítélkező, mind pedig a *Magyar Szóban* publikált higgadtabb, elemző változatában. A műsor változatoságára nemcsak kritikus feladatként kellett utalni, hanem az akkor még egyetlen magyar nyelvű színházunk óhatatlanul vegyes műsora miatt is, amely – az említett művek bizonyítják – épp akkor jelentős struktúraváltozást mutatott. Ekkor alakult ki a színház joggal aranykorszakként számon tartott időszaka, melynek motorja Virág Mihály rendező volt. S ha már őt említettem, megérdemli, mert ma már megfeleltek róla, akkor egy fontos történetet is el kell mondani. Még a mellékletként megjelenő *Symposion* idejében nyilvános vitát szervezett a színház. Ezen mi is részt vettünk, és vehemensen támadtuk a silány műsort, amit a színházbeliek épp olyan kitartóan védtek. A pátthelyzetet Virág Misi oldotta fel, aki akkor jött vissza lengyelországi tanulmányútjáról, dicsérte az ottani, európai mércével is modern színjátszást, s ezzel javunkra döntötte el a meccset. Az új elképzelések támogatása még nagyobb felelősséget rótt a kritikusra, s ezt vállalni kellett. Igyekeztem is. Ehhez egy adalék: amikor Móricz Zsigmond *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című darabját mutatták be népszínműves dalikázó előadásban, amit megírtam, és miután számos olvasói levél jött a szerkesztőségbe, a színház megszervezte a közönség és a kritikus vitáját, ahol mintegy százötven jelenlevő ellenében kellett védeni a művészet igazát. Régi szép idők, mondhatnánk ma, amikor bizony nem kis közöny mutatkozik a színház és a kultúra iránt. De, s ezt semmiképpen sem hagyhatom ki, szinte egyedül hadakoztam a messiásként fogadott Ljubiša Ristićnek a szabadkai magyar színjátszást lenullázó működése ellen. Hogy számomra a szabadkai színjátszás kezdettől fogva fontos volt, azt műsorának rendszeres követése mellett a színház száz évét feldol-

gozó monográfiám is példázhatja. A kezdetektől, 1816-tól az első világháború befejezésével bezárt évszázad történetét kemény kutatómunkával járó doktori értekezésemként (*Száz év színház*, 1990) dolgoztam fel. Ezt előzte meg a beszédes című Kővek sorozatban megjelent dokumentumkötet, melyben neves magyar színészek, rendezők (Balog István, Déryné Széppataki Róza, Telepy György, Egressy Gábor, Molnár György, Blaha Lujza, Paulay Ede, Jászai Mari, Ditrői Mór, Rakodczay Pál, Prielle Kornélia és mások) szabadkai, zombori, nagybecskereki, zentai, nagyikindai, sőt zágrábi tartózkodásukat őrző naplók, emlékezések, levelek olvashatók, mintegy az itteni gazdag magyar színjátszás múltjának bizonyosságaként, amiről annak, aki az élő színházzal foglalkozik, kötelessége tudni. Ezt a kutatómunkát, bár folytatására gyakran gondoltam, abbahagytam, amit máig sajnálok, akárcsak azt, hogy szabadkai kritikáimból nem állítottam össze egy-két kötetet. Ezt némileg kárpótolja, hogy *Drámakalauz* (1998) című, a vajdasági magyar drámaírást a 19. század közepétől bemutató tanulmányaimat és esszéimet tartalmazó kötetemben honi szerzőink általam látott darabjairól írt kritikák között több szabadkai vonatkozású is helyet kapott, az Újvidéki Színház-beliek mellett.

– *Hogyan emlékszik vissza az Újvidéki Színház indulására? Milyen körülmények között jött létre a teátrum, és miképpen írhatók le modernnek számító törekvései? Meddig sikerült fönntartani azt a művészi színvonalat, amely főként az első évtizedet jellemezte?*

– Igen, az Újvidéki Színház egészen másik történet. Az elsők között sürgettem, szorgalmaztam, hogy Újvidéken magyar színház létesüljön, amire nagy szükség volt, mert a kiválóan működő szabadkai Népszínház már nem tudta megfelelően kielégíteni az igényeket, ugyanis műsorkínálatában háttérbe szorult a modern drámairodalom. Másrészt Újvidéken a rádió keretében nagy létszámú színészegyüttes tevékenykedett, melynek tagjai olykor színházi előadásokat tartottak a zenei stúdióban, ami ugyancsak önálló színház létrehozását indokolta. A *Magyar Szó* szerkesztősége méltányolta a kezdeményezést, s ennek nyomán nagy interjúsorozatot készítettem Vajdaság fontos funkcióiban levő ismert szerb és magyar politikusaival, akik kivétel nélkül támogatták, hogy a székvárosban magyar színház alakuljon. Ettől függetlenül elég döcögősen mentek a dolgok, míg 1973. június 2-án a városi képviselő-testület döntött a színház alapításáról, mely a következő év január 27-én Örkény István *Macskajátékának* bemutatásával kezdte meg azóta is tartó működését. Az alapítók az akkori Jugoszlávia egyik legmodernebb színházát, a belgrádi Atelje 212-t jelölték ki követendő modellként. Az Újvidéki Színház az első tíz évben Dürrenmatt-, Weiss-, von Horváth-, Mrozek-, Beckett-, Ionesco-, Kroetz-, Albee-, Brecht-, Genet-, Pinter-drámák mellett Molière-, Krleža-, Ibsen-, Strindberg-, Molnár- és mindenekelőtt Csehov-műveket játszott korszerű felfogásban, de nem utolsósorban Tolnai Ottó két darabja, valamint Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Deák Ferenc, Kopeczky László és Herceg János egy-egy szövege is színre került szép sikerrel, ami jelentős mértékben a jeles vendégrendezők (Harag György, Jancsó Miklós, Radoslav Doric, Stevo Žigon, Ljubomir Draškic, Želimir Orešković) érdeme, ahogy az is, hogy a vegyes összetételű együttest egységes csapattá formálták. A tíz év előadásairól írt kritikáim – egy összefoglaló tanulmánnyal együtt – jelentek meg *Színház a nézőtérrel* (1983) című könyvemben. Ezt folytatta a következő húsz év előadás-kritikáit tartalmazó *Léthuzatban* (2004) című kötet, mely éppen úgy tudósít a jó kezdés utáni válságról, mint az útkeresést jelentő évek hol jobb, hol kevésbé jó előadásait követő újbóli fellángolásról, melynek eredménye, hogy az utóbbi néhány évad és számos díj alapján Szerbia egyik legjobb színházának tartják az újvidékit. Örömmel vettem volna, ha az utóbbi tíz év kritikái is megjelenhetnek kötetben, de erre, sajnos, egyelőre nem került sor. Talán majd, ha felállása fél évszázados évfordulóját ünnepli a színház, eszébe jut valakinek, hogy volt egy kritikus, aki az első naptól minden előadást látott, és legtöbbről írt is.

– Már korábban is publikált a Híd folyóirat hasábjain, a nyolcvanas években pedig a szerkesztőséghez került: előbb a kritikarovatot vezette, 2005-től pedig három éven keresztül főszerkesztőként tevékenykedett. Hogyan idézné fel azt az időszakot?

– A Hídhöz való viszony legalább ötven éve minden vajdasági irodalmár számára olyan evidencia, amit nem lehet megkerülni. Etalon volt s maradt napjainkig. Érthető, hogy még symposionisták voltunk, amikor időnként a Hídban is közzeltünk írásokat, de ez semmiképpen sem jelentette a *Symposion*hoz való tartozásunk feladását. A Híd a(z Új) *Symposion*nál tágabb közeget jelentett. Ott publikáltak azok, akik a vajdasági irodalom előző nemzedékeihez tartoznak. Symposionistának lenni irodalmi vonatkozásban státuskonzisztenciát jelentett, a Híd-beli közlés pedig a szűk körű besoroláson túli szélesebb körhöz, a vajdasági magyar irodalom egészéhez való tartozást, egy kis családból egy nagyobb családba történő átlépést jelentette, anélkül, hogy irodalmi szemléletünk alapelveit feladtuk volna. Ahogy nemzedékem számára az irodalom egészébe való befogadást mutatta a Hídban való megjelenés, ugyanúgy a Híd is új színnel gazdagodott a symposionisták által. Első könyvkritikám a Pap József szerkesztette Hídban 1963-ban jelent meg, időnként közöltem Ács Károly Hídjában, majd amikor 1976-ban Bányai János lett a főszerkesztő, attól kezdve állandó színházi és irodalmi kritikusa, esszéírója voltam a folyóiratnak, Bori Imre pedig a kritikai rovat szerkesztésével bízott meg. Ezt a feladatot tizenkilenc évig láttam el, számos kezdő kritikusnak adva publikálási lehetőséget. Bori Imre halála után 2005-től 2009-ig főszerkesztőként szolgáltam az irodalmat. Ezt követően személyes okok folytán, melyekről nem kívánok beszélni, már csak ritka vendége vagyok a Hídnak. Ha a Hídról beszélünk, hangsúlyozni kell, hogy miközben irodalomtörténeti evidencia a neve jelentette hídépítés eszméje, ahogy indulásakor hirdette (hidat verni „a keserű ma és az ígéretes holnap”, a „régis és az új kultúra”, a „magyar és a délszláv nép kultúrája”, továbbá „korok, életfelfogások, nemzetek... ember és ember” között), ugyanúgy jellemző ismerve volt s maradt a változások követése, ami minden egyes főszerkesztő esetében más és más nüanszokat hozott, jelentett.

– 2001-ben tette közzé hiánypótló munkáját, a Jugoszláviai magyar irodalmi lexikont. Az előszóban megemlíti, hogy akkoriban ismét divatja lett a lexikonírásnak. Ezen túl mi ösztönözte a nyolc évtizedet áttekintő könyv létrehozására?

– A válaszom végtelenül egyszerű: lexikonírásra az előző évezred végén éppen a vajdasági magyar irodalom életkora ösztönzött. Megítélésem szerint nyolcvan év alatt ez az irodalom is végigjárta azokat az alakulási stációkat, melyek után mintegy szaldóként összefoglaló irodalomtörténet és lexikon írható. A második világháború utáni határmódosításokat követően szinte a semmiből kellett létrehozni a vajdasági magyar kultúra intézményrendszerét, ezen belül irodalmat teremteni és megszervezni az irodalmi életet. Ezt szolgálták kezdetben az újságmellékletek és az almanachok, majd a folyóiratok és az antológiák következtek, amelyek a szerzőket és próbálkozásait gyűjtötték kévébe, kalangyába, hogy egy akkori antológia és egy folyóirat címére hivatkozzak, az újabb lépés a könyvkiadás megszervezése, díjak alapítása és társaságok létrehozása volt. Ezzel olyan keret jött létre, melyben – mivel a kezdeti évekre jellemző mennyiségi tényező mellett a minőség szempontjai kerültek előtérbe – immár öntörvényűen formálódott a jugoszlávianak nevezett vajdasági magyar irodalom. A történeti áttekintést Bori Imre kezdte meg, aki 1960-tól íróportrékat írt, antológiákat állított össze, ezt követően, az évtized végén előbb az 1918 és 1945 közötti időszakot tekintette át, majd ezt folytatta szinte haláláig, immár a vajdasági irodalom teljes korpuszát bemutatva, kiadásról kiadásra bővítve, továbbírva. Ezek társa, testvére az általam írt lexikon. Ennek előzményei a kiváló textológus, Péter László által szerkesztett *Új magyar irodalmi lexikon* számára írt jugoszláviai magyar szó-

cikkek voltak. Panaszkodtam fűnek-fának, hogy itthon is kellene valamit kezdeni ezzel az anyaggal, mígnem a kiadó szólt, folytassam a munkát, amit örömmel vállaltam. Még nem is tudván, hogy olyan időszaki következik, amikor a naponta ismétlődő bombázások alatt az ember képtelen nagyobb szellemi koncentrációt igénylő munkára, az adatgyűjtés és -rendszerezés viszont pihentet is és hasznos is. Ekkor hoztam tető alá ezt a fontosnak ítélt vállalkozást, melynek folytatása hamarosan nyomdába kerül. Erre az utóbbi tizenöt év irodalmi történései (új szerzők jelentkezése, új díjak, számos kiadvány stb.) miatt mutatkozott szükség. Az új átdolgozott, javított kiadás azonban nemcsak bővül, de szűkül is azzal, hogy kimaradnak a horvátországi és a szlovéniai szócikkek s ezzel az első kiadás jugoszláviai jelzőjét vajdaságira kellett cserélni.

– *A Kalligram Kiadó Tegnap és ma című sorozatában jelentette meg Gion Nándorról szóló monográfiáját, miközben az ön szerkesztésében láttak napvilágot az életműsorozat bizonyos darabjai, mégpedig a Műfogsor az égből és a Véres patkányirtás idomított görényekkel című kötetek. Az előbbi közli a szerző valamennyi novelláját, az utóbbi pedig, a sorozat záródarabjaként, a címadó mű mellett naplót, publicisztikai írásokat és az íróval készült interjúkat tartalmaz. Milyen viszony fűzte Gionhoz, s mi készítette arra, hogy éppen az ő életművét vizsgálja meg alaposabban?*

– Sajátos története van Gion Nándor munkásságához fűződő kapcsolatunknak. Nándor évfolyamtársam és barátom volt. Első könyvéről (*Kétéltűek a barlangban*) én írtam az első kritikát, majd a *Testvérem*, *Joáb* körüli vitában is aktív védelmezője voltam Nándor regényének. Későbbi műveiről ugyancsak írtam. Kiváló elbeszélőnek tartottam, s tartom ma is. Örültem annak, amikor a Kalligram Kiadó remek sorozatának szerkesztője, Szegedy-Maszák Mihály felkért, hogy írjak egy vajdasági íróról monográfiát. Azonnal Gionra gondoltam, amit a szerkesztő is szorgalmazott. S bár a sorozat egyik kiadványában a készülő kötetek között az én monográfiámat is hirdették, a könyv évekig nem készült el. Ennek oka Gion magyarországi szereplése, interjúiban tanúsított, számomra elfogadhatatlan pálfordulása volt. Teljesen érthetetlenül igyekezett megtagadni vajdasági múltját, többek között a *Symposion*hoz való tartozását is. Nem tudom, miért tette, talán úgy vélte, jobban érvényesül, könnyebben befogadják, de engem nemcsak elszomorított, hanem el is távolított tőle. Sokáig halogattam a monográfia megírását. Több évre volt szükség, amíg sikerült túltenni magam barátom furcsa viselkedésén. Közben örültem, hogy megindult a Gion-szövegek életműkiadása, melynek negyedik és ötödik kötetét szerkesztettem. Talán ez is ösztönzött abban, hogy belekezdjek a monográfia megírásába. Úgy éreztem, most már tudom kellő távolságból, objektivitással szemlélni és vizsgálni ezt az életművet, amely mindenképpen megérdemelte, hogy monografikus alapossággal foglalkozzanak vele. Ennek annál inkább szükségét láttam, mert az életmű kötetei óhatatlanul is felvették az átfogó vizsgálódás szükségességét. Azért is, mert szerintem irodalmi értékek tekintetében az opus eléggé eltérő két szakaszról van szó, egy remek újvidékiról és egy kevésbé sikeres pestiről, amiről az irodalomtörténetnek tudomást kell vennie ahhoz, hogy az olvasói érdeklődés tekintetében továbbra is joggal figyelmet keltő életműről hiteles kép alakuljon ki. És persze azt sem hallgathatom el, hogy imponált beállni a kortárs magyar írókat bemutató neves irodalomtörténészek sorába.

– *Beszélgetésünk elején már szóba került, hogy évtizedeken át a Magyar Tanszék tanára volt. Mit jelentett önnek a tanítás?*

– Amikor életem szerencsés körülményeire utaltam, akkor otthonaim közül a tanszékre is gondoltam, nem csak megalakulására és szellemiségére, hanem az ott töltött évekre is, 1971-től 2007-es nyugdíjazásomig. Ebből mintegy három évtizedet a 19. századi magyar irodalomhoz kötődve, előbb Szeli István asszisztenseként, majd önálló tanárként, illetve

a Dramaturgia nevű választható tárgy oktatójaként, olykor, ha a körülmények úgy kívánták, tanítottam vajdasági magyar és világirodalmat is, miközben nyolc évig tanszékvezető voltam, és több éven át szerkesztettem a *Hungarológiai Közlemények* című tudományos folyóiratot. Bár én is, mint mindenki, elsősorban 20. századi irodalmat szerettem volna tanítani, de sohasem bántam meg, hogy 19. százados lettem. Bessenyeitől indulva és Mikszáthtal bezáróan csodálatos világ ez, aminek megismertetése szép és fontos tanári munka. Amit, ahogy két tanulmány- és esszékötetem (*Meglelt örökség, „Itt állok a róna-középen...”*) is tanúsítja, talán nem is sikertelenül folytattam. Hogy a 20. századi irodalommal is szorosabb kapcsolatba kerülhettem, azt elsősorban a tanszék és az MTA Irodalomtudományi Intézete közös szervezésében, 1974 óta évi rendszerességgel tartott tudományos konferenciákon való részvételemnek köszönhetem. Egyetlen vagyok, aki eddig minden konferenciára írtam dolgozatot, ezek java megjelent a *Legendák és konfliktusok*, valamint az *Ígylétiünk* című köteteimben. Ezekre a tanácskozásokra zömmel, de nem kizárólag a magyar irodalmi avantgárd (Déry Tibor) vagy a harmincas évek (Molnár Ferenc, Németh László), illetve kortárs írók (Mándy Iván, Mészöly Miklós, Esterházy Péter, Nádas Péter, Tandori Dezső, Eörsi István, Spiró György, Háy János s mások) drámáiról írtam dolgozataimat. Így ügyeskedtem ki, hogy azzal foglalkozhassak, ami az irodalomból legjobban érdekelt, drámával, színházzal, színikritikával. Ennek az érdeklődésemnek eredményeként születtek meg régi drámák mai átírásairól készült, később kötetbe is foglalt, dramaturgiai esszéim, tanulmányaim. Nagyon kedvemre volt ez a sok utánajárást igénylő, elemző jellegű munka, amely során az ismeretlen szerző Balassi Menyhárt árutatásáról írt komédiájának Hubay Miklós és Spiró György által történt átírásától Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály, Nagy Ignác, Szigligeti Ede, Katona József, Vörösmarty Mihály, Madách Imre és Jókai Mór drámáinak mai olvasataival foglalkoztam. Így kapcsolom össze a múltat a jelennel, a 19. századi irodalmat napjaink színházával. Ha már Madáchot említettem, nem hagyhatom ki, hogy régi, talán sohasem beteljesülő vágyam megírni – mintegy Németh Antalt és Koltai Tamást folytatva – a *Tragédia* színházi értelmezéseinek történetét 1969-től napjainkig, amihez egy ládányi anyagot gyűjtöttem, de koromnál fogva nem hiszem, hogy erre időm és erőm lesz. Hasonló vágyam a magyar színikritika történetének megírása, pontosabban befejezése, mivel egy színháztörténeti könyv egyik fejezeteként megjelent a Gyulai Páltól Kosztolányiig terjedő rész, illetve megírtam Schöpflin Aladár és Németh László kritikusi portréját. De vár még rám a szabadkai Népszínház működését bemutató nagydolgozat megírása, és számos napi aprómunka, színházi és irodalmi kritika, illetve kulturális tárgyú cikkek írása. Szép dolog nyugdíjasnak lenni, csak az a baj, hogy későn kezdődik.

Lengyel András

A jubiláns

Néhány sor Gerold László 75. születésnapjára

Az a nemzedék, amelyhez Gerold László is tartozik, s amely a hajdani nevezetes „jugoszláviai” magyar folyóirat, az *Új Symposion* köré szerveződött, ma a vajdasági magyar irodalom nagy nemzedékének számít. Sajnos már nem mindegyikük él, az idő jócskán megritkította soraikat. Az egykori folyóirat azonban, ahogy mondani szokták, ma már „irodalomtörténet”, a hagyomány része, már-már legenda. A „felforgató” nemzedék klasszikus lett. S hogy egyre távolabb kerülünk mindattól, ami akkor e harcos folyóirat eleven életét alkotta, mi sem mutatja jobban, minthogy már Jugoszlávia sincs, s Gerold László is 75 éves.

Őt is, mint nemzedéktársai közül még néhányat, a hetvenes évek közepén ismertem meg – pontosabb lenne úgy fogalmaznom, kerültünk érintkezésbe. Egy ideig mélyebb személyes ismeretség nélkül, felületesen és alkalmyszerűen. Én akkoriban a szegedi egyetemi könyvtárban dolgoztam, a „folyóiraton” (tudniillik a különgyűjteményi osztályon, amely a hírlap- és folyóiratanyagot is őrizte), s Szeged akkoriban már ismét a vajdasági magyarok magyarországi hídfőállása volt. Amikor „átjöttek” ezt-azt, például könyvet vásárolni, beleszorgolni a magyarországi légkörbe, esetleg kutatni, az egyetemi könyvtárba is rendszeresen eljutottak. Az egyetem már akkor is legendás oktatója, Ilia Mihály, aki egyszemélyes intézményként a magyar kultúra egységének ápolója volt, rájuk is figyelt, az ő magyarországi mozgásukat is segítette. Elhozta őket – célirányos tapintattal – az egyetemi könyvtárba is. Én pedig, mint ott dolgozó pályakezdő könyvtáros, amiben lehetett, segítségükre voltam. A vendégek, akiknek könyvtári munkáját, tájékozódását apró dolgokkal megkönnyíthettem, persze nagyon különböző emberek voltak, alkatilag is, habitusban is. Volt, aki kutatási területe miatt akkor érdekesebbnek tűnt föl számomra (például Bosnyák István, a Sinkó-kutatóba oltott pamfletíró, akinek Sztálin-ellenes kis munkája egyszer antológiadarab lesz), volt, aki kevésbé. (S volt, akit – mea culpa! – ma jóval többre tartok, mint akkor.) Érezni lehetett a szegedi és a vajdasági kultúra közötti különbségek érintkezést alakító szerepét is. A vajdaságiak „mások” voltak, mint mi, ezt nem lehetett nem észrevenni. A magyar-magyar összetartozás ott s akkor már s még élő követelménye ellenére egyénileg kellett „megérteni” őket. S a szimpátia foka értelemszerűen különbözött. Gerold, bár szakterülete, a színháztörténet engem kevésbé érdekelt, szimpatikus volt. Lénye jó benyomást tett rám. (A sympósok körül, valljuk meg, volt némi, részben spontán, részben mesterséges kód, amelyre némelyikük rá is játszott – ilyen szempontból Gerold kicsit kilógott közülük. Hiányzott belőle a nagyképűség, a fontoskodás, a kompenzáló, mesterséges „magabiztosság”, ami e harcos körtől nem volt idegen.) Idővel persze rájöttem, az *Új Symposion*, mint minden kisebbségi intézményi szerveződés, végső lényegét tekintve kényszerkoalíció volt. A körülmények szorítása és a kínálókozó lehetőség-

gek iránya szükségképpen olyanokat hozott össze, akik más (szerencsésebb) körülmények között akár két-három, nagyon különböző szekértáborban találták volna meg helyüket. Geroldban engem nem is szerepe, hanem emberi minősége fogott meg. S ebben később sem kellett csalódnom.

Később, elkerülve a könyvtárból, s így megszűnvn „intézményi” szerepem, a személyes találkozás meggritkult, egy-egy vizontlátás közé nagy szünetek iktatódtak be, Gerold László pályáját azonban mindig, önkéntelenül is figyelemmel kísértem. Érdekelt. Láthattam egyetemi karrierjének kibontakozását, titulusai gyarapodását – egyetemi tanár lett, tanszékvezető, a vajdasági magyar kultúra első számú színházi kritikus és színház-történésze, az irodalmi élet meghatározó szereplője. Szakemberként régóta jobb és hasznosabb tagja közösségének, mint sok előtérben álló, sztárolt kollégája. Különösen örültem neki, hogy szerkesztőként is szerepet vállalt a vajdasági magyar irodalmi életben. Amikor Bori Imre irányította a leghosszabb életű, immár mélyen a vajdasági magyar irodalom történetébe ágyazódó folyóiratának, a *Híd*nak az életét, ő szerkesztette a lap szemlerovatát. Utóbb, sok kényszerű változást túlélve, néhány évig ő lett a *Híd* főszerkesztője és megújítója is – a talpon maradás garantálója.

A vajdasági magyar kultúra „kis” kultúra (kicsi a „merítési bázis”, amelyből építkezhet), a lehetséges és szükséges szerepek benne szükségképpen összecúsznak. E helyzet kétféle nagy magatartáslehetőséget kínál. Vannak, akik visszaélnék e helyzettel, s valódi érdek nélkül fontoskodnak, „vezérkednek”. „Valakik”, de csak látszatnagyságok. S vannak, akik e helyzetből másféle következtetéseket vonnak le. A feladatvállalás kötelességet veszik magukra. Mert, éppen a kis kultúra adottságai miatt, többletmunkára van szükség, hogy az intézményrendszer hiányzó vagy csökevényes funkciói mégiscsak megkapják a maguk embereit. Valakiknek azt is el kell végezniük, ami „hivatalból” nem volna kötelességük, de ha ők nem csinálják meg, más sem csinálja meg. Az intézményrendszer enélkül akadozik. Ezek az emberek e kis kultúra igazi tartópillérei. Ők tartják, szinte vállakon, az egész konstrukciót. S ideje kimondani, ilyen személyisége a vajdasági magyar kisebbségnek Gerold László is.

Szimptomatikus, hogy ő, „a megértés és a szeretet mentén szerveződő interpretáció” embere olyan munkára is vállalkozott, amelyet jobb helyzetű irodalmakban egész intézmény sereg munkatársa alkot meg. Ő egymaga, intézményi háttér és asszisztencia nélkül, egyéb teendői ellátása mellett megcsinálta a jugoszláviai magyar irodalom lexikonát. (Második, javított és bővített kiadása most van megjelenőben. A 75. születésnapra, reméljük, kézbe is vehetjük.) Egy nehéz sorsú, küzdelmes múltú és jelenű, önmagáról mégis újra s újra életjelet adó kisebbségi magyar irodalom létének nagy dokumentációja ez. Emlékeztető mindarra s mindazokra, amik s akik enélkül végleg a feledés homályába vesznének, amik és akik mégis az egyetlen szilárd alapot jelentik e kisebbség jövőjéhez. Van, amikor egy szakmunka messze túlmutat önmagán, e lexikon minden szükségképpen fogyatkozása ellenére, ilyen. Több, mint fő mű, tárgyas szükségzavóságában is nemzedékek küzdelmének és eredményeinek korollárium.

Kedves Laci, isten éltesen!

Engem a folyamatos stressz éltet

A 75 éves Mikulás Ferencsel Kriskó János beszélgetett

Mikulás Ferenc producer, a Kecskemétfilm Kft. ügyvezető igazgatója 1940. augusztus 17-én született Somogy megyében. Gyermekkorát Dunapatajon töltötte. Édesapja korai halálát követően édesanyja egyedül nevelte fel öccsével és nővérével együtt. Középiskoláit a kunszentmiklósi gimnáziumban kezdte, de ötvenhatos szerepvállalása miatt eltávolították az iskolából. Kalocsán érettségizett le 1958-ban. Több sikertelen felvételi vizsgát követően segédmunkásként helyezkedett el, majd geodéta lett. Egy katona barátja javaslatára került kapcsolatba a Bács-Kiskun Megyei Filmstúdióval, ahol megismerkedett a filmkészítéssel. Jelentkezett a Pannónia Filmstúdió kecskeméti műtermének vezetésére, ennek kapcsán eltöltött egy évet Budapesten, a Pannónia Filmstúdió központjában. Alakulásától kezdve a kecskeméti stúdió élén áll. A rendszerváltozást követően kollégáival privatizálta az egykor állami tulajdonú rajzfilmstúdiót. Megalakították a Kecskemétfilm Kft.-t, amely máig sikeresen működik. 1985-ben létrehozta a Kecskeméti Animációs Filmfesztivált, amelynek a kezdetektől igazgatója. 1996-ban négy évre beválasztották az Animációs Filmművészek Nemzetközi Szövetsége (ASIFA) igazgatótanácsába. Az utóbbi időben egyedüli magyarként rendszeresen hívják a világ legjelentősebb animációs filmfesztiváljainak zsűrijébe. Számos jelentős hazai és nemzetközi elismerés, köztük a Balázs Béla-díj tulajdonosa. 2011-ben a Kecskemétfilm Kft. munkatársaival párhuzamosan személyesen is Magyar Örökség-díjat vehetett át a magyar irodalom népszerűsítéséért, többek között Arany János, Pilinszky János, Örkény István, Weöres Sándor műveinek megfilmesítéséért. Második házasságában él Kecskeméten. Feleségével, Varga Mártával két gyermeket nevelnek.

– *A háború idején születél. Milyen emlékeid maradtak kisgyermekkorodból?*

– Kaposváron születtem 1940-ben, de Dunapatajhoz kötnek az első emlékeim, ott kezdtem eszmélni. Olyan képek maradtak meg az emlékezetemben a legkorábbi időkből, hogy az utcasarkon dobolnak, és beszélgetnek az emberek arról, hogy viszik a zsidókat. Hallgattam a történeteket, de nem tudtam igazán, hogy miről is van szó. A másik konkrét kisgyermekkorai emlékem is a háborús időkből való. Ahogyan közeledett a front, egyre többen menekültek át a Dunántúlra. Hosszú szekérsorok araszoltak a kalocsa-meszesi kompátkelő felé. Aztán természetesen arra is elevenen emlékszem, amikor megjöttek a szovjet csapatok, és beszállásolták őket a faluba, néhány tisztet éppen a mi házukba. Itt volt az első moziélményem is, az oroszok propaganda filmeket vetítettek a házukban.

Az interjú közlésével szeretettel köszöntjük Mikulás Ferencet. (A Szerk.)

– *Dunapatajon ahhoz a nagyapádhoz költöztetek, akinek apapótló szerepe volt az életedben.*
– Engem valójában a nők neveltek. Apám korán meghalt, így Marcaliból visszaköltöztünk apai nagyanyámékhoz Dunapatajra. Itt számos nő vett körül: a nagyanyám, a nagynéném, apám testvére és természetesen az édesanyám és a nővérem. Ők minden szeretetüket és gyereknevelési tudásukat rám zúditották. Kettő az öcsémmel voltunk fiúk ebben a kiterjedt családban. Sokszor törtem rajta a fejem, hogy vajon másként alakult volna-e a viszonyom például a saját fiaimhoz, ha lett volna apaélményem? Ma sem tudom megválaszolni.

– *Mi volt a szerepe nagyapádnak a gyermekkorodban?*

– Az anyai nagyapám mintául szolgált mindenben. Mindennek megadta a módját, az öltözködéstől a munkán át az étkezésekig, mindenhez méltósággal viszonyult. Újdonság volt ez nekem, ilyesmit otthon nem tapasztaltam. Mint az itatóspapír, úgy szívtam magamba az összes megnyilvánulását.

Nem csak a nagyapámnak volt tartása azon a településen. Dunapataj parasztpolgári múltú nagyközség, öntudatos, zömében kálvinista parasztpolgárokkal. A falu is, az emberek is minden rezdülésükkel hatottak rám. Szokták mondani, hogy az emberrel 10-12 éves koráig minden megtörténik, ami fontos. Én is így vagyok ezzel. Dunapataj valamikor város volt, és egykori mezővárosi jogaira a kései utódok is öntudattal tekintenek. Fejlett polgári demokrácia volt 1945 előtt a településen, amelynek intézményei, szereplői, a különféle civil szervezetek, illetve azok utódai meghatározták a falu tartását a katolikus legényegylettől az iparosklubig, a 48-as körtől az olvasóköriig. Mindezeket aztán a Rákosi-korszakban egy tollvonással megszüntették, de a működésük hatása nem volt kitörölhető a pataji polgárok gondolkodásából.

– *A családod protestáns vagy katolikus vallású volt? Te magad hogyan viszonyultál a valláshoz?*

– Református vagyok, és templomba járó ember voltam én is. Annak is pontosan kialakult rendje volt, hogy a templomban ki hova ülhetett, mint ahogy annak is jelentősége volt, hogy az istentisztelet végén az emberek milyen csoportokban, kikkel verődtek össze egy kis beszélgetésre a távozás előtt.

A falu egész élete, tevékenysége, szokásai olyan átlátható, logikus szerkezetbe illeszkedtek, amit gyerekfejjel is könnyen megérthettem és átláthattam. Mindez nagyon fontos volt nekem, örülök, hogy ebben az archaikus jegeket mutató faluban tölthettem a gyermekkoromat.

Az utca, ahol laktunk, a mesterek utcája volt. Élt az utcában egy bognár, volt továbbá egy órásmester, aki nagy különlegességnek számított: még az első világháborút követően maradt itt Magyarországon. Orosz volt ő is, a felesége is, de már bennszülött patajinak számították magukat. Lakott az utcában egy kovács, egy bádogos, két asztalos, egy koporsókészítő, egy bútorasztalos és egy fényképész.

– *Nagyapád is mesterember volt?*

– A nagyapámat ezermesterként tartották számon a faluban. Eredetileg a vasútnál dolgozott, különféle újításai voltak a vasúti biztosítóberendezéseket illetően. Pereskedett a MÁV-val, mert a vállalat szerette volna ingyen kisajátítani ezeket az újításokat, nagyapám meg nem akarta ingyen adni őket. A vége az lett, hogy nagyanyám több száz hold földje elment a pereskedésre. Nagyapám még Amerikában is kísérletezett a találmánnyal, kiment, hogy megpróbálja ott pénzzé tenni a biztosítóberendezést, de nem járt sikerrel. Sokáig eltitkolták előlem, hogy nagyapám Amerikában is járt, az ötvenes években ez nem számított jó pontnak, könnyen megvádoltak bárkit, hogy az imperialistáknak kémkedik.

Közismert, hogy Dunapatajon, a Tanácsköztársaság idején milyen erős ellenállás volt. Olyannyira komoly, hogy a letörésére a faluba érkező Szamuely Tibor és a vele lévő különítmény csaknem 60 helybélit végeztetett ki, akasztott fel a református templom előtti téren, a gesztenyefákra. A történet mélyen beleivódott a falu társadalmának szövetébe, a kollektív emlékezetbe. Nagy a kisugárzása máig. Nem véletlen, hogy már korán meghatározta az én társadalomról vallott gondolkodásomat is. A protestáns neveltetésem, az értékrend, ami a családban körülvett, továbbá a falu közege, ethosza, mind erősen befolyásolta, hogy mit is gondoltam a világról.

Ugyanilyen fontosak voltak az olvasmányélményeim is. Hála istennek nagyon sok könyv volt otthon. Nagy hatással volt rám a Petőfi összes, Arany János verseskötetei, meg a halinakötésű Nyíró-regények. Voltak könyvek a családi könyvtárban a szépművészetekről, a magyar építőművészetről is, ezek is óriási élményt jelentettek. Mint ahogyan a világlátásomat nyitogatta a *Tolnai Világlapja* is, amelynek bekötött évfolyamai évtizedekre visszamenőleg ott álltak a polcon. Nem túlzás, ha azt állítom: a világszemléletem kialakításában komoly szerepe volt az olvasmányaimnak. Ezek mind olyanok voltak, amelyek a későbbi életem során is kimutathatók, nyomon követhetőek.

Dunapatajon hatalmas Kossuth-kultusz volt akkoriban. Mi is őriztünk egy nagy olajnyomatot Kossuthról, a már idős Kossuth Lajos ül egy fotelben, nagy, fehér szakállal. Kossuth-portré nem csak nálunk volt, még nagyon sok háztartásban. És nem csak Kossuthról őriztek képeket a családokban. Emlékszem, volt például egy kép a rokonoknál Rákóczi búcsúzásáról. Tény, hogy Dunapataj polgárai minden korban függetlenségpártiak voltak. Olyan közegben voltam, amely a szabadságszeretetet, a bátorságot, a tisztességet tekintette magától értetődőnek, s ezt nevelte a felnövekvő ifjakba, így belém is. Ezek az élmények nyilván a későbbiek során is meghatározták az értékválasztásaimat.

– *Gyermekfejjel volt-e rendszeres munkád, feladatod a családban?*

– Nagyon jó volt, hogy minden nyáron dolgoztam. Örültem neki, szívesen mentem munkába mindig, de valójában elvárás is volt. Szükség volt a családban arra a pénzre, amit én kerestem a nyári munkával. Kőműves segédmunkás voltam, vagy őriztem a Dunaháton a gyümölcsöst. Ilyenkor kint töltöttem az éjszakákat is. Nagy élmény volt számomra a Duna, és persze a Szelidi-tó is. Éjszaka a Duna-parton gyakran elnézegettem az uszályokat. Köztudott, hogy a víz nagyon jól viszi a hangot, élveztem a külföldi hajókról hallatszó zenét. Számos alkalommal láttam, amint egy-egy csónak elindult a partról, odaeveztek vele a megállított uszályhoz, majd kisvártatva visszatértek. Nyilván csencseltek valamit.

– *Patajnak nem volt önálló kikötője?*

– Ordason, a szomszéd településen volt a kikötő, és voltak vízimalmok is, ezeket én még láthattam működés közben. Detektoros rádiókból szólt a zene a malmokban. Az ordasi hajóállomás is érdekes épület volt, nekem legalábbis feltétlenül, hiszen egy nyáron át részt vettem a felépítésében. Ekkor már középiskolás voltam, 15 éves. Építettek egy munkásszállót, ott laktam az építkezés ideje alatt a többiekkel. A munkások kemény fiúk voltak, vándoroltak egyik építkezésről a másikra. Velük töltöttem az időmet napközben is, plusz esténként egy hálószobában aludtam velük. Reggelenként úgy kezdődött a nap, hogy a Duna-parton, a közeli kocsmában bedobták a napindító felesekét. Én nem úgy voltam nevelve, hogy a napot pálinkával kezdjem. Kézzel kevertük a betont, fél köbméteres ládákban. A kész anyagot talicskával kellett feltolni az állásra, éppúgy, mint a téglát vagy a habarcsot. Irgalmatlanul nehéz munka volt. Egyszer aztán én is kipróbáltam a sajátos napindító szertartást. Bedobtam a fiúkkal a reggeli pálinkát, és sokkal bátrabban és erősebben kezdtem az asznapi munkát, mint korábban.

Filmszerű élmény volt, amikor kikötött egy-egy hajó. Maga a kikötés művelete is izgalmas volt. A hajó nem úgy áll oda a parthoz, mint ahogyan egy autó az útpadkához. Kicsit feljebb megy, visszacsorog, aztán ügyesen benavigál a kikötőbe. Már az érkezés előtt kolompol, jelezvén az érkezését a várakozóknak. Az utazók szépen felsorakozva várják, hogy kikössön. Először megvárják, hogy távozzon az utolsó leszálló is, utána szállnak be az újak. Ők egyébként javarészt piacoló kofák voltak, nemritkán állatot is szállítottak. Általában a fővárosi piacokra igyekeztek. A hajó hajnali 4-kor érkezett. Egyszer én is utazhattam vele.

– *Dunapataj a kalocsai érsekség közvetlen szomszédságában van. A gyermekkorodban is jelentős volt a katolikus népesség?*

– Nem voltak sokan a katolikusok a faluban, viszont kapcsolódott hozzájuk egy országos hírű esemény: bővíteni akarták a templomukat, és ehhez egy addig nem ismert technológiát használtak. Kettéfűrészelték a templomot, a szentélyt görgőkön méterekkel odébb tolták, majd beépítették a rést, így növelték meg a templom befogadóképességét. Mindez még a születésem előtt, talán 1936-ban történt, de a híre a mai napig elevenen él Patajon. Különlegességnek számítanak még a településen a református temető öreg, keményfából készült fejfái is, a néprajzi szakirodalom külön típusként tartja számon őket. Ezek a kuriózumok általában jó érzéssel töltötték el az embereket, büszkék voltunk és vagyunk arra, hogy patajiak vagyunk. Noha csak a gyermekkoromat töltöttem ott, a mai napig patajinak vallom magam én is.

– *Beszéltél korábban arról, hogy a család nőtagjai neveltek, ugyanakkor mindvégig nagyon mély és bensőséges kapcsolatod volt a nagyapáddal. Milyen ember volt?*

– Távolságtartó. Semmiképp sem bratizós vagy bohóckodó típus. Távolságtartó volt, de megadta a tiszteletet egy gyereknek is. Soha nem parancsolt, inkább kért, vagy csak utalt rá, hogy valamit, ami a családi munkamegosztásban az én felelősségem volt, illene már elvégezni. Jó kapcsolatban volt a kalocsai szállásokon élő délceg, pota férfikkal.

Nagyapám nem az egyedüli volt, aki a faluból parasztfiúként felment a fővárosba „szerecsét próbálni”, és állami állásba került. Az egyik testvére finánc volt, a másik testvére palotaőr Budán. Egy újabb testvére a BESZKÁRT-nál, a későbbi Budapesti Helyi Érdekű Vasútnál volt állásban, és volt egy olyan testvére is, akiből csendőr lett. Még ismertem őket, komoly tartású, ambiciózus, büszke férfi volt mindahány. Nagyapám pénzes postás volt Budapesten, a Kossuth Lajos utcában és a Rákóczi úton. Bizalmi állás volt az övé, rangot jelentett. Anyi borraalót kapott aktív évei során, hogy amikor nyugdíjba vonult, nem jelentett számára gondot, hogy megvegyen Dunapatajon egy nagy házat, a hozzá tartozó, tekintélyes méretű kerttel, 100 gyümölcsfával. Nagy szőlőterülete is volt, a Szeliditóra szaladtak le a sorok. Azt is példaszerűen rendben tartotta. A falubeli gazdák lenéztek azt a társukat, akinek a szőlője rendetlen, gondozatlan volt. A rokonságban számos mezőgazdasági szakfolyóiratot járattak. A trágyadomb is tudományos alapokon készült, úgy rakták gúlába a trágyát, hogy az egész építményt alácsövezték, és a trágyalevet elvezették alóla egy erre kiképzett csatornarendszerben. A mezőgazdasági gépek rendbe téve, letakarítva álltak, glédában, a fészker alatt, az udvar kötelezően felseperve, nyári időben felocsolva. Megszólták azokat, akiknek a portája nem volt rendben tartva. És mindez nem csak a polgári negyedben volt így, a tisztaság, a gondosság, a rend még a legszegényebbek lakta Varga utcán is általános volt.

– *Nagyapád eljárt otthonról, vagy a házában fogadta a barátait, vendégeit?*

– Többnyire otthon. Kialakult baráti köre volt. Az egyik barátja kurátor volt a református egyháznál, az első számú presbiter. Kínai fogságban volt, és mindenáron meg akart

tanítani engem a kínai nyelvre. Rajta kívül kártyapartnerai is voltak nagyapámnak. Szinte magam előtt látom, ahogyan vasárnap reggel felkötötte a bajuszkötőt. Szép, hófehér bajusza volt. Valamikor ebéd után megérkeztek a barátai, leültek kártyázni a nappaliban. Nem a tisztaszobában, hiszen a miénk nem paraszti háztartás volt, hanem polgári. Tízfilléres alapon ultiztak egész délután, olykor éjszakába nyúlóan.

Van még valami, ami szinte automatikusan ötlik fel bennem, ha a gyermekkoromra gondolok: a por. Alig látszottak például esténként a porfelhőben hazatérő tehenek. A por aztán ellepett mindent, hiába csukták be gondosan a gardasszonyok az ablakokat. Ma már szinte szimbólumot látok ebben a képben. Őrzök egy másik képet is: fekszem a kocsiodalban, megünnel valahová munkába, s még próbálok egy szemhunyasnyit aludni. A kocsiodal résein át csak a tehenek lábát látom, ahogy minden lépésüknél, mint púderpamacsból, pöffennek föl a porfellegek. Nagyon finom volt az a por, agyagos a talaj, egy-egy szárazabb nyár végére már több centiméternyi vastagga nőtt. Kimondottan szerettem például mezítláb gyalogolni benne, s élveztem, hogy a lábujjaim közötti kis kráterekből felpipál a lágy, sima és meleg por.

Különleges élményem a villany nélkülség. 1945 után közvetlenül egy ideig nem volt áram a faluban. A háború előtt és alatt a malom szolgáltatta a villanyt, de a háború után néhány hónapig szünetelt az áramszolgáltatás. Volt helyette petróleumlámpa. A szatóc-boltba nemcsak kenyérért jártunk, de petróleumért is. Később, amikor már geodétaként dolgoztam Öregcsertőn, gyakran nem volt más ennivalóm, csak a boltban kapható nápolyi, ami gyakran volt áthatóan petróleumízű. Szörnyű emlék, mert másom nem volt, a petróleumos nápolyi pedig ehetetlen. Inkább éhen maradtam.

– Református általános iskolába jártál, de 1945 után feltehetően már nem működött sokáig egyházi iskola Dunapatajon sem. Hogyan emlékszel vissza a váltásra? Tapasztaltál-e gyerekeffel értékűtközéseket?

– Volt értékűtközés, nemcsak a tananyagban, de kicserélődtek az osztálytársaim is. Magas voltam, így az utolsó padban ültem első és második osztályos koromban. Körülöttem állami gondozott gyerekek, akiket dunapataji nevelőszülőkhöz helyeztek ki. Ezeknek a gyerekeknek egy része például az istállóban aludt a befogadó családoknál. Vastag, durva anyagból készült a ruhájuk, hogy minél tartósabb legyen. Jellegetes volt nemcsak az anyaga és a szabása, de még a szaga is azoknak a ruháknak. Nagyon jóban voltam az állami gondozottakkal, valami megmagyarázhatatlan oknál fogva vonzódtam a hendikepes gyerekekhez. Az egyik barátom például sánta volt. Valószínűleg a neveltetéséből fakadt, hogy sokakkal szemben én nem csúfoltam, nem bántottam ezeket a hátránnyal élő gyerekeket, hanem segítettem őket, barátkoztam velük.

Kétségkívül nagy változást hozott az oktatásunkban az 1948-as év. 1946-tól 1948-ig jártam a református általános iskolába, utána az intézmény állami fenntartásúvá vált. Amire nagyon jó szívvel emlékszem, azok a tornaünnepélyek. Csodálkozom is, hogy ennyire kiment a divatból ez a hagyomány, mert rengeteg érv szólhatna mellette ma is.

Erőteljes iskolai élményem a sokat emlegetett kettős nevelés. Mást hallott az ember otthon, mást tapasztalt a bőrén, s megint mást tanítottak neki hivatalból azok a szerencsétlen pedagógusok, akik a saját meggyőződésükkel szögesen ellentétes elvek propagálására kényszerültek. A tantestület az államivá válást követően részben kicserélődött, jött néhány új káder, illetve kényszerűen távoztak azok, akik nem voltak hajlandók vagy képesek meghajolni a rendszer akarata előtt. Ugyanakkor volt két olyan terület, ami az átlagot messze meghaladóan színvonalas volt a pataji iskolában. Az egyik az ének-zene oktatás, Tikász Mihály tanár úr vezetésével. Tikász tanár úr Kodály-tanítvány volt, sokkal többet tanított nekünk a tárgyából, mint amennyi a tantervben szerepelt. Maga Kodály Zoltán is

többször felkereste Dunapatajt, hogy meglátogassa tehetséges tanítványát. Tény, hogy sokat tudtunk a népdalról, a kodályi zenepedagógiai elvekről, aminek aztán utóbb csodájára járt a világ. Én a saját bőrömön tapasztaltam meg, hogy valóban hatékony és működőképes.

A másik emlékezetes élményem a sport, az atlétika. Nem voltam születetten ügyes gyerek. 7–8. osztályos lehettem, amikor egyszer tornaórán ezer métert kellett futnunk. Ezt sokak meglepetésére – az én meglepetésemre is – megnyertem. A testnevelő tanár fedezte bennem a képességet, és rendszeres edzésbe fogott. Az atlétizálás nagyon jól tett nekem a későbbiekben, a középiskolában is, ahol már versenyszerűen sportoltam, mint középtávfutó. Részt vettem országos középiskolai atlétikai bajnokságon is, kunszentmiklósi gimnazistaként. Másodikak lettünk. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy akkorra már kicsaptak a kunszentmiklósi gimnáziumból, de a tanárom felkért, hogy induljak a volt csapatom színeiben. Így aztán valójában titokban futottam, de így is eredményes voltam azon a versenyen. Az edzőm gesztusa erős nyomot hagyott bennem, máig élénken emlékszem rá, és hálás vagyok neki, hogy lehetőséget adott nekem.

– *Miért Kunszentmiklósról jelentkeztél gimnáziumba, hiszen Kalocsa jóval közelebb lett volna?*

– Azért Kunszentmiklóst választotta a család, mert református múltú iskola volt, én magam is református voltam, és az egyik nagybátyám is abban a gimnáziumban érettségizett. Édesanyám joggal gondolhatta úgy, hogy erről az iskoláról legalább vannak családi referenciáink. Kollégista lettem. Nehéz elmondani, hogy mi volt jó a húszfős hálótermekben, de jó volt.

A középiskola alaposan felforgatta az életemet. Nemcsak azért, mert egy idő után eltávolítottak, kizártak a kunszentmiklósi gimnáziumból, de azért is, mert tanítottak ott olyan tanárok, akik már 1945 előtt is ott dolgoztak, és igazi pedagógusok, nagy tudású, hivatásuknak élő emberek voltak. Közülük sokan agglegények, akiknek a családjuk nem kötötte le az idejüket, teljes tevékenységüket a tudományterületük művelésének és a mi pallérozásunknak szentelték. Kiváló könyvtára volt a gimnáziumnak még a református időkben, amelyet a tanári kar bölcsességének köszönhetően mi, diákok is korlátozás nélkül használhattunk. Számos fontos, régi könyvet olvashattam el ott, a Hóman–Szekfű-féle történelemkönyvtől kezdődően sok más, indexen lévő munkát is, amiből egyrészt felkészülhettem az óráimra, különféle kiselőadásokra, másrészt megismerhettem a hivatalostól eltérő nézőpontokat, s ezzel tágíthattam a látókörömet.

A kollégiumban olyan erős katonai fegyelem uralkodott, hogy nekem később a honvédség már nem okozott semmiféle kellemetlen meglepetést. Kötött rendje volt minden napnak. Ébresztő, reggeli torna, szilencium, reggeli után sorakozó, közös átvonulás a kollégiumból az iskola épületébe. Olyan nevelőtanárok voltak a kollégiumban is, akiktől nemcsak rendet lehetett tanulni, de műveltséget és tartást is.

– *Miért távolítottak el a gimnáziumból?*

– Amikor 1956-ban kitört a forradalom, a helyi forradalmi bizottság képviselői bejöttek a kollégiumba. Olyan diákot kerestek, aki el tudja szavalni fejből a Nemzeti dalt. A nevelőtanárom engem ajánlott. Amikor aztán a szerepvállalásom miatt eltávolítottak a gimnáziumból, még hosszú ideig lelkifurdalásom volt miattam, hogy valójában az ő jó szándékú ajánlásának köszönhetően tört ketté ilyen fiatalon a karrierem.

Amíg gimnazista lehettem, a sport változatlanul kitüntetett helyet foglalt el az életemben. A sporthoz kapcsolódik, de valójában több annál, amit itt most megemlítek: a bugaci puszttal kapcsolatban szokták emlegetni, hogy ott van a sztyeppövezet határa. Én úgy gondolom, hogy az eurázsiai sztyepperrendszer valójában a Dunáig húzódik, még Dunapataj is része Szentkirálypusztával, Órjeggel és a többi, a települést övező sztyeppés legelővel, így a Páskommal. A Páskom legelőt jelent. Nagyon sokszor átvágtunk rajta a

Szelidi-tóra menet. Leírhatatlan élmény, hogy miközben gyalogolsz, ugrálnak a szöcskék a lábad előtt, ürgék dugják ki fejüket a járataikból, ragadozó madarak, ölyvek és vércsék köröznek a fejed fölött. A távolban, a hőségtől reszkető levegőtől szinte megemelve legel a gulya, látod a gémeskutak keresztjeit, ahogy az ördögszekereket hajszoja a szél... – épp-úgy, ahogyan bő 150 évvel ezelőtt Petőfi megírta. Mintha megállt volna az idő, a hangulat máig változatlan. Nem véletlen, hogy éppen Petőfi és Arany költészete volt rám gyerekkoromban a legnagyobb hatással. Ez a közeg vett körül, és ez folytatódott Kunszentmiklóson is. Böszötrpuszta pont olyan szikes, asztalsímaságú terület, mint a pataji Páskom, csak jóval terjedelmesebb.

S hogy miért a sport kapcsán jutott eszembe mindez? A futóedzéseink úgy néztek ki, a mezei futás a tavaszi alapozásnál például, hogy az edző kiszemelt a pusztában egy távoli tanyát: fuss el odáig és vissza! Aki még nem próbált hosszú vagy középtávon futni, nehezen tudja elképzelni, hogy futás közben egy idő után milyen meditatív állapotba kerül az ember. Már régen nem a futással foglalkozik, automatikusan emelgeti a lábát, tartja a kezét a megfelelő szögben, és mentálisan nagyon fogékony állapotba kerül. Már nincs fájdalom, a monotonitás sajátos lélekállapotot eredményez. Kifejezetten élveztem, kerestem ezt az állapotot.

– Véletlen volt, hogy épp téged szemelt ki a tanárod a versmondásra, vagy tudták rólad a gimnáziumban, hogy az átlagosnál mélyebben érdekelnek a társadalmi kérdések?

– Már elég korán elkezdtek foglalkoztatni a társadalmi kérdések. Újságolvasó voltam, és 1956 tavaszán-nyarán már gyakran lehetett olvasni a Petőfi-körről meg egyebekről. Rádiót úgy tudtam hallgatni, hogy takarodó után belopóztam a tanterembe, mert csak ott volt elérhető a vezetékes rádió. A kollégium igazgatója egyszer, éjszakai ellenőrző körútján meghallotta, hogy szól a teremben a rádió. Bejött, beszélgettünk. Említettem neki, hogy a budapesti fejleményekből szerintem nagy baj lehet, érzem, hogy van valami a levegőben. Az ember egyébként is különösen érzékeny gyermekkorában, de a forradalom előtti hónapokban már tényleg érezni lehetett, hogy ami készülődik, az nem hétköznapi dolog. Pár nappal a forradalmi események előtt kirendeltek bennünket a kunadaci erdőbe röpcédulákat összeszedni. Nagy észre vall, hogy éppen a gimnazistákat vezényeltek ki a feladatra, mert természetesen elolvastuk, hogy mi volt a begyűjtendő cédulákra írva. Gúnyrajzok voltak, hogy Rákosi, Gerő és a kíséretük vonaton érkezik a Szovjetunióból, az ellenvonattal meg viszik ki a gabonát meg az állatokat ugyanoda. A cédulákat léggömbökkel szórták szét a terjesztők, ezeket kellett volna nekünk az utolsó darabig begyűjtenünk. Ha békében otthagyták volna őket az erdőben, az eső néhány nap alatt szétmosta volna valamennyit. Így viszont megvilágosodhatott az is, aki korábban nem érdeklődött a politikai közhangulat iránt.

A cédulagyűjtést követően nem sokkal kirobbant a forradalom, és én felkérést kaptam a *Nemzeti dal* elszavalására. A kunszentmiklósi községháza előtti piactéren fel kellett állnom egy kőpadra, onnan mondtam el a verset. A refrént egyre hangosabban mondta velem a tömeg, és a végén feldobáltak a levegőbe.

– Az eltávolításod nyilvánosan történt? Volt iskolai fegyelmi tárgyalásod, netán bírósági tárgyalásod?

– A tantestület tárgyalta az ügyemet, szavaztak is rólam, felteszem, hogy nyílt, és nem titkos szavazással. Úgy értesítettek az eredményről, hogy behívatott az iskola igazgatója, és ismertette a tantestület döntését. A lényege az volt, hogy távoznom kell nemcsak az iskolából, de a településről is. Meghatározták a napot és órát is, ameddig el kellett hagynom Kunszentmiklóst.

– *Hogyan derült ki, hogy érintett voltál? Valaki besúgott, vagy olyan sokan voltak a téren, hogy közismert volt a szereped mindenki előtt?*

– Ennél bonyolultabb a dolog. Más is történt ugyanis, nem csak az a versmondás. A gyűlést követően felutaztam egy barátommal a fővárosba. Akkorra már csitulnak a fegyveres összetűzések, nem voltak életveszélyben, de amit láttunk, az mélyen beleégett az agyamba. Betört ablakok, becsületekasszák és különféle szórólapok, a napok alatt megszerveződött szabad sajtó első példányai. Ezeket én gondosan összegyűjtöttem. Egy teherautó platóján utaztunk Budapestig, amelyik élelmet vitt a forradalmároknak. Amikor visszatértünk Kunszentmiklósról, az összegyűjtött újságokat és rölapokat eldugtam a kollégiumi szekrényemben. Mindezek tetejébe még volt egy pisztolyom is. Apámtól örököltem egy startpisztolyt, valójában egy riasztófegyvert, az is ott lapult a szekrényemben. Volt hozzá patron is bőven. Sajnálatos módon nagyon hasonlított egy valódi fegyverre, igazi pisztoly formája volt. Egyszer egy hajnali órán felzavartak bennünket, mindenkinek a szekrénye mellé kellett állnia. Jöttek az ÁVO-sok, és minden szekrényt alaposan átkutattak. Joggal gondolhatnád, hogy ekkor buktam le, de nem. Nem találtak a szekrényemben semmit, ami érdekelhette volna őket. Az történhetett, hogy fülest kaptak a kollégiumban dolgozó nevelőtanárok a készülő ellenőrzésről, gondosan átvizsgálták előre a szekrényeket, és eltüntettek minden gyanúra okot adó holmit, így az én újságaimat és a riasztópisztolyt is. Megúsztam a razziát. Igen ám, de jött a március, és vele a MÚK, a „márciusban újrakezdjük” mozgalom. Nagy szervező voltam, sztrájkot kezdeményeztem, és nyilván értesültek róla a tantestület tagjai is. Szórólapokat is terjesztettünk. A kollégiumunk mellett lakott a községi párttitkár, aki azt állította, hogy mindig csúnyán néztem rá. Ezek a dolgok szépen összeadódtak, egymásra rakódtak, és végül az eltávolításomat eredményezték. Kicsaptak az iskolámból.

– *Titkon sem remélted, hogy egyszer majd visszakérülhetsz a volt iskoládba?*

– Nem, ez eldőlt már 1957. május elsején. Az volt életem egyik legborzasztóbb napja. Nem voltam fönn személyesen Budapesten, csak a moziban, a filmhíradóban láttam, de az is elég volt. Meghasonlottam, letargiába estem. Akkoriban volt, hogy hónapokig nem szóltam anyámnak. Nemcsak azért, mert a kizárásom után nem engedett vissza Kunszentmiklósról, a gimnáziumi bálra, jóllehet ott egy lány, akibe éppen fülig szerelmes voltam, és nagyon szerettem volna vele találkozni, de az 1957-es május elseje miatt is volt okom a némaságra. Elképzelhetetlenül nagyot csalódtam az emberekben.

– *Mi volt a megrendülésed oka? Gyávának vagy számítónak találtad a tömeget?*

– Döbbenetes volt számomra a csinált, művi derű meg a kedélyeskedés. És hát persze a tömeg, a rettenetesen nagy tömeg. Akik pár hónappal korábban még egészen mást gondoltak, mondtak és cselekedtek. A csalódás, hogy képesek azt a Szovjetuniót dicsőíteni, amelyik tankokkal és fegyverekkel vérbe fojtotta a sokaknak szent forradalmat. Láttam a tömegpszichózis hatását, hogy mennyivel másként viselkedtek az emberek, mint ahogy egyedül, egymagukban tették volna. Nyilván voltak közöttük elvhű kommunisták is, de bizonyosan többen voltak olyanok, akik számításból mentek ki a térre. Akkor értettem meg, hogyan működhetett a német fasizmus. Ugyanígy. Jó lecke volt arra, hogyan is működik a társadalom, a tömegember.

– *Érettségi után próbáltál jelentkezni az egyetemre?*

– Igen, próbálkoztam. Még testnevelő tanárnak is jelentkeztem Pécsre, a Tanárképző Főiskolára, de mindenhol elutasító választ kaptam, természetesen a valódi ok említése nélkül.

Hogy a kicsapatásom több volt annál, minthogy egy izgága természetű, kiskorú diákokat elküldtek az iskolából, arra csak később jöttem rá. Amikor – már geodétaként – visszakérültem dolgozni Kunszentmiklóásra, készültem hazautazni édesanyámhoz Dunapatajra, amikor a vonaton leült velem szemben egy fiatalember, és „felmondta” a teljes életemet. Se köpni, se nyelni nem tudtam. Akkor tudatosult bennem, hogy mindvégig figyeltek, hogy minden lépésemről tudtak attól kezdve, hogy eltávolítottak az iskolámból.

A megfigyelésnek írásos nyoma is maradhatott, mert visszaköszönt katonakoromban is. Először Békéscsabára hívtak be, majd rövidesen átirányítottak Nyíregyházára, ahol is egy olyan századba osztottak be, ahol fegyver nem kerülhetett a kezünkbe. Érdekes társaság jött össze. Egy századba kerültem például Wekerle Sándor egykori magyar miniszterelnök unokájával, református papok gyermekeivel. Hozzám, a kicsapott gimnazistához hasonlóan megbízhatatlanok voltak valamennyien. Azzal, hogy nem használhattunk fegyvert, nagyon nem szúrtak ki velünk. Hasonló érdeklődési körünk volt, részben ott sikerült pótolni azokat a műveltségbeli hiányokat, amelyeket egy egyetem vagy főiskola adhatott volna, ha esélyem lett volna a felvételre. De nem volt. Kalocsán, bizalmatlan légkörben leérettségiztem ugyan, de a továbbtanulás teljesen esélytelennek látszott. A seregben sok időm volt viszont az olvasásra. Ott olvastam el a Shakespeare-összest, olvastam Dante *Isteni színjátékát*. Akkortájt jelent meg a Modern francia költők antológiája. Azon versenyeztünk, hogy ki tud több Louis Aragon-, Tristan Tzara- vagy Paul Elouard-verset megtanulni. Ilyenekkel foglaltuk el magunkat, meg tarokkoztunk.

A tarokk különös módon végigkísérte az életemet. Amikor geodéta lettem, figuráns, akkor is csupa különleges emberrel voltam együtt segédmunkás. Volt köztük olyan, akinek két doktorátusa is volt. Ő volt Teszári Dönci. Teszári nagyon jó barátja és tarokkpartner volt Radó Vilmosnak, a kecskeméti színház örökös igazgatójának. Voltak közöttünk jogászok, egykori jegyzők, katonák, hadmérnökök – mind nagy kártyások. Csavarogtunk az országban, nappal húztuk a szalagot, tartottuk a kítűzőrudat meg a szintezőléceket, este megfűrdtünk, megvacsoráztunk és tarokkoztunk. És ők meséltek közben. Olyan dolgokról értesültem, amit az egyetemen sem tanulhattam volna. Nagyon tanulságos volt az is, hogy milyen tartással és méltósággal viselték azt a megalázó helyzetet, amibe a származásuk, vagy az ötvenhatos szerepvállalásuk miatt kényszerültek.

– Ezek szerint nem élted meg kudarcként, hogy földmérő segédmunkás lettél.

– A geodétakorszak több szempontból is nagyon értékes időszaka az életemnek. Egyrészt felért egy szociográfiai stúdiummal. Voltak olyan települések, ahol minden házba be kellett mennem a munkánk kapcsán. Láttam, hogy élnek az emberek. Elképesztő tapasztalatokat szereztem például a tanyás vidékeken, Pest megyében. Szép lassan szívárogtak le a lumpen elemek a fővárosból vidékre, főleg a tanyás körzetekbe. Már messziről lehetett látni a környezet rendezettségéből vagy éppen rendezetlenségéből, hogy az adott tanyán földművesek élnek-e, vagy a fővárosból kivonult, kétes egzisztenciák. Később technikus lettem. Kunfehértón például fiatal, érettségizett gyerekeket tanítottam a földmérésre. Velük készítettük az alaptérképeket.

– Mi az az alaptérkép? Mire való?

– Van egy országos alappont-hálózat, magasabb rendű meg alacsonyabb rendű háromszögelési pontokkal. Ezek 2–3 kilométernyi távolságban vannak egymástól. Ezekre a tereppontokra mértünk fel különféle tereptárgyakat, a kerítéseket, fákat, dűlőutakat, völgyeket. Egy tiszta, alumíniumlemezre kasírozott fehér lappal mentünk ki egy-egy településre, például Kunfehértóra, ott dolgoztunk 5–6 hónapot. Délelőtt terepen voltunk, délután tanítottam a gyerekeket. Akkor fejeztük be a munkát, amikor elkészültünk a falu

részletes térképével. Megcsináltuk az alappontsűrítést, aztán részletesen felmértük a teljes települést. Ez volt a korabeli térképkészítés technológiája. Máig sem felejtettem el, bármikor képes lennék megszerkeszteni egy település térképét ezzel az eljárással. Szerettem, mert rendszerszerű gondolkodás kellett hozzá, másrészt alkotásnak tekintettem, új szellemi termék létrehozásának. Semmiből valamit készítettünk.

– *Ha ennyire kedvelted a térképészti munkát, hogyan kerültél mégis a film közelébe?*

– Nem tudom, az életem hogyan alakult volna, ha nem távolítanak el a kunszentmiklósi gimnáziumból, de ha ott maradhattam volna, nyilván nem találkozom Biedermann Dénessel – ő a Wekerle-unoka –, aki ma Svájcban él. Ő hívta fel a figyelmemet még katonakoromban, hogy Kecskeméten működik egy megyei filmstúdió, s ha már úgyszólván Kecskeméten, az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatalnál dolgozom, keressem fel egyszer, csupán a tájékozódás kedvéért. Dénesnek jó barátja volt Halász Mihály operatőr, aki később a megyei filmstúdióból a Magyar Televízióhoz került. Hozzá küldött, és igen jól tette, hogy hozzá küldött. Ha nem találkoznánk, és nem sajtóítom el a segítségével a filmkészítés alapjait, akkor egészen másként alakulhatott volna az életem.

– *El is tudtál helyezkedni a filmstúdióban, vagy a munkakönyved maradt továbbra is a hivatalban?*

– Maradtam a térképészeti hivatalnál, a szabadidőmben jártam be a stúdióba. Kiváló iskola volt. Minden munkafázisnak részese lehettem a forgatástól, a negatív film hívásán át, a pozitív kópia elkészítéséig és a vágásig, a hangosításig. Bözsöny Ferenc és Döbrentei Piroska adták a hangjukat a Bács-Kiskun megyei filmhíradókhoz és a nálunk készült kisfilmekhez. Az elkészült hangos kópiákat közszemlére tettük az egykori Sajtóház földszinti kirakatainak egyikében. Az ablakra kifeszítettünk egy fehér pergament, oda vetítettünk, a járóelők ott láthatták a frissen elkészült filmjeinket. Javarást híradók voltak, de készítettünk kisfilmeket is, nem csak Kecskemétről, hanem az egész megyéről. Borzasztó nagy bűn, hogy ez az anyag elpusztult. A filmek egy töredéke fellelhető a Kecskeméti Televízióban, de az tényleg csak egy csepp a tengerből. Kár a filmekért, pótolhatatlan kordokumentumok voltak.

– *Ha még csak a megyei filmstúdió alkalmazottja sem voltál, hogyan kerültél mégis a Pannónia Filmstúdió kecskeméti műtermének élére?*

– A Bács megyei filmstúdióban értesültem arról, hogy a Pannónia létre kíván hozni egy műtermet Kecskeméten. Bacsó Zoli hozta a hírt, akinek a szülei mindketten Kecskeméten praktizáló főorvosok voltak. Zoli a Pannóniában volt operatőr, és néha, amikor hazajött a szüleihez, belátogatott hozzánk. A barátja volt Fodor Balázs, a mi operatőrünk. Véletlenül hallottam, amint beszélgettek a leendő kecskeméti rajzfilmstúdió tervéről. Bacsó Zoli kérdezte, nem ismerünk-e valakit, aki el tudná vezetni az új műtermet? Úgy gondoltam, próba-szerencse, tesztek egy kísérletet.

– *Hogyan zajlott akkoriban egy állásinterjú?*

– Matolcsy György volt a Pannónia Filmstúdió igazgatója. Bacsó Zoli beajánlott, elmentem hozzá egy bemutatkozó látogatásra. Matolcsy fogadott, hosszasan elbeszélgettünk. Attól kezdve egy éven keresztül minden szombaton ott ültem nála, zajlott a felkészítem. Minden alkalommal beszélgettünk is, de közben feladatokat adott, hogy nézzek meg szerzői filmeket, mondjak róluk véleményt, dolgozzam ki, hogy miként képelem a kecskeméti stúdió beindítását. Közben megismerkedtem a különböző munkafázisokkal, a kifetéssel, a kihúzással. Segédoperatőrködtem, animáltam, a rajzolás is szerepelt a programomban. Sokat beszélgettem más, ott dolgozó emberekkel. Nagyon jó társaság

volt, akik közül sokakkal jó kapcsolatba kerültem idővel, Hankiss Elemértől kezdve Nepp József és Jankovics Marcellig. Hankiss volt a filmstúdió művészeti tanácsának vezetője. Ő is bemutatott néhány embernek. Sokakkal megismerkedtem azok közül, akik segítettek Matolcsy munkáját, az ő köreibeh tartozó emberek voltak.

– *Matolcsy tudott a veled történetekről, a kizárásodról?*

– Természetesen beszámoltam neki a múltamról, ő minden fontosat tudott rólam. Így is kiállt mellettem. Ez a mai napig meghatározza a hozzá való viszonyomat, jóllehet később több konfrontáció is volt közöttünk a stúdióvezetés miatt. Én másképp gondolkodtam, önálló műhelynek tekintettem magunkat, ő meg bele volt kényszerítve, hogy úgy tekintsen ránk, mint a budapesti központ kiszolgálórézslégére. Sokat kellett harcolnom például a bérünk színvonaláért, hogy ne kapjunk szemérmetlenül kevesebbet ugyanazért a munkáért, mint a fővárosi központban dolgozó kollégáink.

Volt egy vízióm a kecskeméti stúdió jövőjéről. A filmkészítés folyamata egy idő után teljesen ismertté vált számomra. Azért is időztem kicsit hosszabban a térképkészítésnél, mert számos hasonlóságot mutat a filmkészítéssel. Végiggondoltam, hogy csupa tehetséges fiatal dolgozik a kecskeméti műteremben. Olyan embereket próbáltam keresni, akik tehetségesek, tisztességesek, rendesek. Talán nem lényegtelen, hogy mindenkinek megismerkedtem a szüleivel is, akiket felvettem a stúdióba. Leveleztem velük, felmértem, honnan is jönnek, mit hoznak otthonról magukkal. Tulajdonképpen családi környezet-tanulmányokat végeztem. Sorban végigjártam a művészeti szakközépiskolákat, rajzversenyt hirdettem, önéletrajzot kértem mindenkitől. Rajzokat is kellett beküldeni, és ezekből az információkból próbáltam döntést hozni. Segített Gémes József és Jankovics Marci is. Hetven jelentkezőből 12-13 embert választottunk ki, akikkel aztán elindult a stúdió. Akkor még nem volt sem középiskolában, sem egyetemen animációs szakemberképzés.

Azt is végig kellett gondolnom, hogy az embereim hogyan fogják elsajátítani az animációs filmkészítést. Azt a megoldást választottam, hogy fél napot kifestéssel foglalkoztak, fél napot pedig tanultak. Nemcsak animálást és kifestést, hanem egy kecskeméti szobrász közreműködésével modell utáni rajzolást is. Volt zeneelmélet-órájuk is, filmtechnikát és filmelméletet pedig én tanítottam nekik. Bejártunk Ruszt József rendezésóráira a színházba, tőle a dramaturgiát lesték el a kollégáim. Megszerveztem egy előadás-sorozatot Pap Gábor művészettörténésznek. Két-három éven keresztül az Iparművészeti Főiskola esztétika tanszékének vezetője is képzéseket tartott nálunk. Angol nyelvtanfolyamot is hirdettem. A Filmarchívumból sikerült megszerezni a filmtörténet nagy klasszikus alkotásainak kópiáit vetítésre. Megpróbáltam az embereimnek munka mellett egy komplett szabad-egyetemem szervezni. Ezzel indultunk.

Elhatározásom volt, hogy elkerüljük a vidékiség veszélyét. Be kellett építenem, meg kellett teremtenem azokat a kényszerpályákat, hogy Európához, vagy a világszínvonalhoz mérhessük magunkat. Erre szolgált az a nemzetközi ösztöndíjrendszer, amelyet a Soros Alapítvány támogatásával valósítottunk meg, másrészt elkezdtünk fesztiválokra járni. Zágráb közel volt, útlevelet is könnyebb volt szerezni. Saját költségünkön és diákszállokon lakva, de ott voltunk egy nemzetközi hírű, nagy fesztiválon.

Kezdetből arra törekedtem, hogy próbáljak a kollégáim értelmére hatni, és ne főnök legyek, legfeljebb első az egyenlők között. Ez annál is inkább fontos volt, mert művészekkel együtt dolgozni, irányítani őket, bonyolult feladat. A stúdió élén olyan kulturális menedzsernek kell állnia, akinek van antennája a művészek felé, ugyanakkor realista, pontosan érzékeli a rideg valóságot is. Ezek az emberek nem öncélúan összeférhetetlenek, nekik a stúdió életében más a fontossági sorrend, mint nekem. A legfontosabb céljuk önmaguk megvalósítása, és ezért nem neheztelhetek rájuk. Az a feladatom, hogy egyenlő

feltételeket biztosítsak minden alkotónak. Magam is tudom, hogy ez vágyalom, soha nem lehet maradéktalanul megvalósítani, mert van, aki tehetségesebb, van, aki kevésbé tehetséges, de ezt nem hajlandó tudomásul venni. Küzd a vélt igazáért, és közben hangoztatja, hogy őt méltánytalanul elnyomják, semmibe veszik. Az ilyen helyzeteket megfelelő tapintattal és bölcsességgel kell kezelni. Már az indulásnál kiderült, hogy hiába tehetséges, nem mindenkinek való ez a munka. Az animációs filmrajzolás rendkívül összetett képességeket igényel. A biztos rajzkészségen kívül ritmusérzék, fantázia meg színészi adottságok is kellenek hozzá. Erre születni kell, nem elég csupán megtanulni.

Néhányan azok közül, akiket felvettem, egy idő után rájöttek, hogy nem igazán sikeresek. Tehetségesek, de nem ezen a területen. Ezért aztán területet váltottak. Voltak, akik jól elsajátították a szakmát, de elmentek külföldre. Okozott konfliktusokat, de a barátságunk többnyire megmaradt. Nagyon sok esetben az ő külföldi kapcsolataik segítették a stúdiót.

Voltak konfliktusaim azokkal is, akik érkeztek valahonnan, és el akarták csábítani a már kiképzett, tehetséges embereinket. Mészáros úr, aki Ausztráliából települt ide, magához édesgette az embereim egy részét, külföldi bérmunkákat zsebből fizetett. Persze, hogy egy-két kollégám megszédült a pénz ígértétől, és hozzá szegődött. Azt megelőzően Kiskunfélegyházán Gát György próbált meg rajzfilmsorozatot készíteni a *Lindából*, ő is vitt el szakembereket. Hamar feladták, összedőlt a konstrukció, de ha rövid időre is, gondokat okoztak a stúdióknak.

– *Olyan nyomás nem volt rajtad, hogy akitől a Pannóniában meg akartak szabadulni, azt átírányították Kecskemétre?*

– Nem volt erre példa. Kecskemét a budapestieknek nem volt valami vonzó hely, nem volt perspektíva. Amikor a *Magyar népmesékkel* először voltam a Magyar Televízióban, valósággal rám csodálkoztak, éppen csak azt nem kérdezték meg, hogy fehér emberek is élnek-e Kecskeméten. Vidék voltunk a számukra, még hozzá távoli vidék.

Úgy emlékszem vissza az elmúlt 44 évre, hogy nekem folyamatosan küzdenem kellett. Az életben maradás volt az elsődleges cél, de úgy, hogy a megfelelő feltételeket azért biztosítani tudjuk. Az induláskor a Pannónia Filmstúdió azt ígérte a megyével kötött szerződésben, hogy ő biztosít technikát, folyamatosan ad munkát, cserében pedig a megye gondoskodik megfelelő stúdióépületről. A Pannónia végül csak a minimális technikát biztosította, a Bács megyei filmstúdióból próbáltam 16 mm-es technikát szerezni. Munkát csak helyel-közzel kaptunk, arra kényszerültünk, hogy reklámfilmeket készítsünk kecskeméti és Kecskemét környéki cégeknek, továbbá az MTV Kereskedelmi Irodájának. Gajdócsi István, a megyei tanács elnöke közben megelégedte, hogy a Pannónia nem tartja be az ígértét, s úgy reagált, hogy akkor a megye sem tartja be a magáét: nem kapunk új épületet, jöllehet leszakadt a Kölcsey utcai épületünk mennyezete, és valahová mennünk kellett.

– *Ettől akár véget is érhetett volna a kecskeméti stúdió története.*

– Pontosan így volt. Gajdócsi kérlelhetetlennek tűnt. Ott álltam a 13 emberemmel, akik tehetségesek voltak, Pécsről, Szegedről, mindenhonnan idetelepültek az én hívásomra, és hittek bennem. Akkor döntöttem úgy, hogy megkeresem a kulturális minisztert, Pozsgay Imrét, és tőle kérek segítséget. Pozsgay volt annyira óvatos, hogy elküldte a személyi titkárát, egy bajai származású művészettörténészt, és vele Tóth Menyhért festőművészt is, hogy nézzék meg a stúdióban zajló munkát, és nyilvánítsanak véleményt az életképességünkről. Bemutattam nekik az addig elkészült filmjeinket, és ők mindketten úgy referáltak Pozsgaynak, hogy érdemesek vagyunk a támogatásra. Pozsgay meggyőzte Gajdócsi Istvánt, adott egy kis pénzt a minisztérium is, és Gajdócsi is hajlandó volt a megye részéről beszállni az építkezésbe. Elkészítettük az új stúdió koncepcióját Kerényi Jóskaival. Úgy

döntöttünk, nem fogjuk kivágni a fákat, a megye kisajátította a telken lévő villaépületet, s ezzel meg lehetett menteni a telken álló, gyönyörű, öreg fákat. Hozzákezdünk az építkezéshez, és sok saját kezű munkát is beletéve, felépítettük az új stúdiót.

A megyei első titkár, Romány Pál azt szerette volna, hogy Aczél György avassa fel az elkészült épületet. Az avatás előtt hívott Gajdócsi István Romány javaslatával. Elmondtam neki, hogyha valaki, akkor egyedül Pozsgay avathat, mert az ő segítségével nélkül soha nem lett volna új épületünk. Gajdócsi megkérdezte, vállalom-e a politikai felelősséget. Igent mondtam. Sohasem voltam párttag, nem volt veszítenivalóm. Romány is elég bölcs volt ahhoz, hogy belássa: az avatás joga tényleg Pozsgayt illetné, de őt kevéssel korábban épp Aczél közbenjárására állították fel a miniszteri székből. Úgy oldották meg végül, hogy Aczél eljött Kecskemétre, meglátogatta a stúdiót, megmutattam neki mindent, filmeket vetítettem, de nem volt avatás. A mai napig sincs hivatalosan felavatva a stúdió.

– *Ma már nem is lehetne állami intézményként felavatni, hiszen időközben kivásárolták az állami vagyont.*

– A Pannónia szárnyai alatt voltunk az alapítástól egészen a rendszerváltozásig. Akkorra, kicsit megelégedve az ismert viszonyokat, úgy döntöttünk a kollégákkal, hogy önállóak leszünk. Állami vállalat lettünk, majd állami tulajdonú kft., majd az állami vagyონrészt kárpótlási jeggyel megvásároltuk – így lett a stúdió magántulajdon. Fontos megemlítenem, hogy nem a menedzsmen vásárolta ki az állami vagyont, harminc kollégával együtt, közösen lettünk tulajdonosok.

– *Nem volt olyan szándékod – különösen, miután elkezdted külföldre járni a fesztiválok kapcsán –, hogy elmenj valahova producernek?*

– Nem volt soha ilyen szándékom, és ennek több oka lehet. Az egyik oka az, hogy az ember szeretné jól érezni, otthon érezni magát valahol. Ez a „valahol” nekem Kecskemét. Amikor idekerültem, az otthonérzés megszerzése miatt megpróbáltam alaposan megismerni a város múltját, tudni szerettem volna a karakterét, tisztában akartam lenni azzal, hogy hova kerültem. Amikor már megismertem, kiderültek az árnyoldalak is. Az ember nem tud turistaként viselkedni a saját városában. Én is szerettem volna tenni valamit Kecskemétért, hogy jobban érezzem magam. Tulajdonképpen elsajátítjuk a várost azáltal, hogy idegenként kerülünk ide. Ez a folyamat tesz igazán lokálpatriótává. Nem az lesz a lokálpatrióta, aki ide születik, mert számára természetes a közeg. Számos olyan valódi patriótát ismerek, akik, mint én is, más településről kerültek ide már felnőtt fejjel, s az elsajátítás folyamatában gyökeresedtek meg Kecskeméten. A másik ok, ami miatt maradtam: ha annak idején volt bátorságom belevágni a filmstúdió felépítésébe, akkor az a dolgom, hogy tisztességesen, becsületesen végigvigyem. Sosem jutott eszembe azt mérlegelni, hogy esetleg máshol, mást is csinálhatnék. Ha nekem eszem lenne, akkor csak külföldi bémunkát vállalnék, és nagyokat kaszálnánk a kollégáimmal közösen. Ezzel szemben következetesen nemzeti filmgyártásban gondolkodom, gondolkodunk közösen, és azt műveljük. Én sem keresek vele jól, a munkatársaim sem, de úgy véljük valamennyien, hogy ez a fontos.

– *Ebben maradéktalan az egyetértés közöttetek?*

– Vannak, akik nem tartják annyira fontosnak. Én magam sokat törtem a fejem, hogy olyan témákat találjak, amelyek fontosak lehetnek a magyar kultúrtörténet, a nemzeti filmgyártás szempontjából, és folyamatos munkát adnak a kollégáknak. Az sem lényegtelen, hogy egy ilyen tematikára jó eséllyel tudunk finanszírozást találni. Hogy egy példát mondjak: az ezredforduló táján felvetődött bennem, hogy milyen érdekes lenne visszamenni száz évvel ezelőltre, s megmutatni az akkori Osztrák–Magyar Monarchia

jellegetességeit animációs filmen. Én találtam ki a *Magyar népmesék* sorozatot is, s ez nyilvánvalóan kapcsolatban van a geodétaként szerzett tapasztalataimmal és a szociográfiai érdeklődésemmel.

A magyar népmesék között találok néhány Mátyás-mesével, onnan jött a Mátyás-sorozat ötlete, amit a Magyar Televízió elfogadott. Szintén az én ötletemre valósítottuk meg a „*Mondák a magyar történelemből*” című sorozatot, ami szintén hosszú távú munkát jelentett a kollégáknak. De ez működött szerzői filmek esetén is. Neuberger Gizinek én javasoltam, hogy a Magyar Fotográfiai Múzeum archívumára támaszkodva készítsen filmet. Ez lett a *Fotolife*. Összefutottam Kányádi Sándorral Stuttgartban, a Magyar Intézetben, és kezembe nyomta a *Világlátott egérekét*. Javasoltam Szilágyi Zoliéknak, hogy készüljön film belőle. Pongrácz Gergely Kiskunmajsán adta a kezembe Mansfeld Péter kivégzésének jegyzőkönyvét. Abból szintén Szilágyi Varga Zoli készített sikeres szerzői filmet. Meghívtam egyszer Lázár Ervint az egyik fesztiválra, ezt követően javasoltam témaként a *Négyszögletű kerek erdőt* Horváth Marinak. Így függnek össze a dolgok. Az általam a nemzeti filmgyártáshoz sorolt munkákat többnyire jókedvvel végzik a kollégák.

A már említett sorozatokon kívül megemlítem még *Az avarok élete*, vagy a László Gyula rajzainak felhasználásával készült *Rege a csodaszarvasról* című filmeket, és még további filmeket is sorolhatnék, amelyek ebbe a vonulatba tartoznak. Ambícióm volt mindig a gyerekek számára olyan filmsorozatokot készíteni, amelyekből okulhatnak. És fontosnak tartottam, hogy az előző rendszer társadalmi visszasságait is filmekben dolgozzuk fel. Itt Szoboszlai Péter munkásságára gondolok mindenekelőtt. A kislátékfilmekkel az animáció formanyelvét próbáltuk megújítani a Balázs Béla Stúdióval közösen. Törekedtünk a kezdetektől arra, hogy saját, felismerhető nyelvünk legyen. A képzőművészet területéről érkezett kollégáinknak lehetőséget adtunk mozgó képzőművészeti alkotások megvalósítására. Mások mellett Molnár Péter és Hegedűs 2 László munkássága példázza ezt a törekvésünket.

A külföldi munkák is igen gyakran személyes kapcsolatokon múlnak. Megismerkedtem Jean Francois Laguionie-vel, aki aztán meghívott Montpellier-be, a stúdiójába. Amikor a Hirosimai Fesztiválon találkoztunk, felkért bennünket Szilágyi Varga Zolival, hogy dolgozzunk együtt a *Majmok kastélyában*.

– *Ha akarnátok, meg tudnátok tölteni a stúdiót csak bérmunkával?*

– Böven. Hála istennek, már ott tartunk, hogy egymásnak ajánlanak bennünket a külföldi filmgyártó cégek. A németeknek készítettünk először egész estés sorozatot. A franciáktól a *Majmok kastélya* után két producer is megkeresett bennünket az ajánlatával, és éveken keresztül készítettünk francia sorozatokat és egész estés filmet is. Utána az írek jelentkeztek, ők javasoltak minket a spanyoloknak. Amikor egy német munkán dolgoztunk, a gyártásvezető közvetítésével jött létre egy francia kapcsolat. Most már a harmadik filmet készítjük a franciáknak. Ezek egész estés filmek. Épp most van egy német és egy olasz megkeresés az asztalomon egy-egy sorozatra. Az a problémám, hogy aktuálisan sok a munka és kevés az ember.

– *Kívülről nem érzékelünk különösebb fluktuációt nálatok. Van azért mozgás?*

– Amióta van 3D stúdióink, szükségünk van a technikát ismerő animátorokra. Éppen most érkezett két fiatalember Budapestről, mert aktuálisan több 3D-s megbízásunk van. Azért tudjuk viszonylag könnyen fogadni őket, mert annak idején úgy döntöttünk, legyenek vendégszobák is a stúdióban. Már az állami időkben is világos volt, hogy így jóval könnyebb embereket itt tartani, akár egy-egy munkára, mintha drága külső szállást kellene bérelnünk nekik. Kerényivel már a kezdet kezdetén úgy terveztük a házat, hogy legyenek benne vendégszobák.

– *Miért tartottad fontosnak, hogy Kecskemétnek legyen animációs filmfesztiválja?*

– Szándékom volt a kezdetektől, hogy lássuk, mi történik a világban az animáció területén. Így kezdődött. Abban az időszakban nem volt egyszerű utazni, csak Zágrábig jutottunk. Akkor találtam ki, hogy rendezünk Kecskeméten animációs filmfesztivált. A Pannóniában igazgatósági értekezleten többször felvetődött, hogy kellene egy fesztivál, de senki nem kapta fel vagy karolta fel az ötletet. Helyszínként felmerült Budapest, volt, aki azt javasolta, hogy a Balatonnál lenne az ideális fesztiválhelyszín, de valójában nem volt olyan elkötelezett ember, aki tényleg az ötlet mögé állt volna. Én viszont léptem, és 1985-ben megrendeztük az első Kecskeméti Animációs Filmszemlét.

A kecskeméti fesztivál kezdetben a magyar filmek szemléje volt, háromévenként rendeztük. Aztán arra gondoltam, hogy valahogy fel kellene kerülni a világ animációs fesztiváljainak a térképére, s akkor indítottuk a nemzetközi fesztivált is. Megnéztem, hogy milyen témában lehetne esélyünk, és megtaláltam az egész estés filmeket. Azóta már számos más fesztiválon is szerepelnek egész estés animációs filmek, Zágrábban minde nélkülött. Azt hittem, hogy segíthetek ezzel. Naivan azt is gondoltam, hogy az egész estés vonulat töretlenül tovább él majd a Pannóniában. Nem ez történt.

– *Az önállósodás után Kecskemétfilm lett a stúdió új elnevezése. A fesztiválra tekintettel?*

– Megkértem a város vezetőit, járuljanak hozzá a névhasználathoz, cserébe mi a fesztivállal jelentősen beszállunk a városmarketingbe. Meggyőződésem volt, hogy olyasmivel kell előállnunk, ami más városban nincsen. Rajzfilmstúdió máshol nincs, és animációs fesztivál sincs. Filmstúdióra volt kísérlet Pécsen, de elhalt, mert nem voltak olyan megszállott emberek, mint Kecskeméten én és a kollégáim.

100 éves jubileumát ünnepli a magyar animáció, amely így kitüntetett szerepet kap az ideai fesztivál programjában. Jó lenne, ha az alkalomra megnyílhatna a Magyar Animáció Háza, ugyanis Magyarországon nincs animációs múzeum. Más országokban van, tehát csak itthon számítanánk úttörőnek az ötlettel. Úgy gondolom, egy interaktív múzeum sok korosztály számára érdekes lehetne, és jól illeszkedne a város különleges gyűjteményeinek sorába, turistákat vonzhatna a városba. Ezért is találtam ki többek között a fesztivált. Nem csak a szakmának, nem csak a kecskeméti közönségnek. Egy ilyen eseményen a személyes, kulturális kapcsolatok gazdasági kapcsolatokká alakulhatnak, a városnak is nyújtani tudunk valamit általa, amiért érdemes bennünket támogatni. Ennyi a fesztivál háttere.

– *Hogyan kerültél be az Animációs Filmművészek Nemzetközi Szövetsége, az ASIFA vezetőségébe?*

– Amikor a magyar filmek fesztiválját elindítottuk, már akkor úgy gondoltam, hogy ne belterjes magyar zsűri legyen, hanem nemzetközi. Az európai animáció tehetséges és fontos alkotói közül kértem fel zsűritagokat. Megismerkedtek a magyar animációval, a kecskeméti stúdióban folyó munkával, a fesztivál színvonalával. Ők javasoltak engem, konkrétan egy francia hölgy, Nicole Salomon, aki az ASIFA-nak egyik alapítója volt. És John Halast is ismertem, ő is javasolta, hogy kerüljek be az ASIFA boardba. Ott aztán nagyon sok fontos emberrel ismerkedtem meg, köztük Sayoko Kinoshitával, akivel szoros munkakapcsolatba is kerültem.

– *Friss adat, hogy a Magyar népmesék sorozat epizódjait már több mint 22 millió ember nézte meg a neten. Történt ez úgy, hogy jelentős részük nemhogy szinkronizálva volna, de még felirat sincs rajtuk. Mi akkor a hatásuk titka? Annyira általános, emberi történetek, hogy önmagukban is hatnak?*

– Az animáció nagyon sokszor nélkülözi a dialógust, olyan vizuális nyelven beszél, ami mindenki számára érthető. Sayoko Kinoshita mesélte, hogy belőle úgy lett animációs rendező, hogy látta Jankovics Marcell *Sisyphus* című filmjét. Azért az az erő jele, ha valaki a világnak egy más tájkán erre tekintettel választ hivatást magának. Ezek az animációk,

még akkor is, ha narrátor vagy dialógus is van hozzájuk, olyan képi információt közvetítenek, amely jóval több, mint a natúr filmeké. Azért, mert pontosan az animáció nyelvén beszélnek, a sajátos kifejezőeszközöket használják. Próbáld ki egyszer: vedd le a hangot egy játékfilm alól, és szembesülni fogsz, hogy milyen suta, milyen féldalás a hangok nélkül! Ha ugyanezt megteszed egy animációs filmmel, közel sem fogod ugyanannyira sutának találni, mert a képi világa magában is működik. A képet ki tudod találni, meg tudod fejteni.

2013-ban az ázsiai animációt mutattuk be a KAFF-on. Kértem Mongóliából is filmeket. A mongol televízió küldött is talán négy vagy öt filmet, és ebből kettő valójában magyar népmese volt. A történetük tökéletesen összeért két magyar mese történetével. Pár évvel ezelőtt szerveztem egy konferenciát a népmeséről. A környező országokból hívtam vendégeket, oroszokat, lengyeleket, szlovákokat, olyan alkotókat, akik népmeséket dolgoztak fel. Kiderült, hogy a mesék nem ismernek határokat, ősi, archaikus dolgok, olyasmiről beszélnek, ami időtálló. Nagyon sok esetben világértelmezések fogalmazódnak meg bennük, tárgyuk a férfi-nő kapcsolat. Nem véletlen, hogy ezeket a történeteket akkor is értik az emberek, ha a nyelvet esetleg nem ismerik. A mi népmesesorozatunkban a történelmi Magyarország díszítőművészetét használtuk fel. A színek nagyon fontosak, a formák, a mozgások is. Narrátorszöveg nélkül is sok minden megfeythető, megérthető belőlük. Élvezetessé teszi őket továbbá a képi humor. A magas nézettség újabb magyarázata lehet, hogy a világ számos pontján élnek magyarok, akik a világháló révén megnézhetik ezeket a filmeket. Persze nem csak magyarok kattintanak rájuk. Jött a közelmúltban egy spanyol nyelvű kommentár az egyik meséhez. Tartalmilag valami olyasmi volt, hogy egy szót sem érttem belőle, de nagyon jó!

– Számos nemzetközi fesztivál zsűrijében ültél, legutóbb Hirosimában, ahol Magyarország volt a díszvendég. Mit tapasztaltál: hol a helyünk a világ animációjában nekünk, magyaroknak, és szűkebben a kecskeméti stúdióban alkotó művészeknek?

– A magyaroknak előkelő helyük van, köszönhetően most a Moholy-Nagy Egyetemnek. Az a műfaj, amelyben a magyar animáció nagyhatalomnak számított, az egész estés film – köszönhetően a Magyar Mozgóképek Alapítványnak és Vajna úr országlásának – sehol nincs, ezzel tehát nem tudunk megjelenni. Egyrészt szétverték a Pannónia Filmstúdiót, másrészt nem adnak pénzt a műfajra. Megszűnt a Varga Stúdió is. Mindenki csodálkozik, hogy mi még talpon vagyunk. Valószínűleg azért, mert belekezdünk ebbe a korábban már említett vonulatba. Horváth Marinál érzem, hogy ő képes volt egy korszerűbb, egy új nyelvet megtanulni, mást, mint amilyen nyelvet korábban használt. Jó példa erre a *Négyyszögletű kerek erdő*, vagy a most induló *Cigánymesék* sorozat. Érdekes ugyanakkor, hogy vannak alkotók, akik már nem képesek a megújulásra.

A kecskeméti stúdió sikerei leginkább a szerzői filmeknél tapasztalhatók. Pócs Judit, továbbá Ulrich Gábor a maga absztrakt, erősen elvonatkoztatott animációjával ér el rendszeres sikereket. Sok fesztiválon díjazzák a népmesesorozat epizódjait is. De be kell vallani, hogy az utóbbi években a munkáink nagy része már külföldi bérmunka. Ezért tudtunk életben maradni. Aki még nagyon egyedi nyelvet beszél, az Szoboszlai Eszter. Neki még kicsit jobban el kell sajátítania a dramaturgiát, kicsit kevésbé kócos filmeket kell készítenie, és akkor eséllyel ki tudja futni magát. Vannak olyan kollégáink, akik a fővárosból idejönnek filmet készíteni. Most is vannak itt hárman. Sorozatokon dolgoznak, amit majd a KAFF-on is bemutatnak. Richly Zsolt, akivel a Luther-filmben dolgoztunk együtt, hat verses Kormos István-mesét készít nálunk. A többiek mind fiatalok, nincs gondunk tehát az utánpótlással, nem tartok attól, hogy ne lenne animáció Kecskeméten.

– *Ha nemzetközi zsűribe hívnak, van arra lehetőség, hogy képviseld, népszerűsítsd a magyar animációs művészetet?*

– Legutóbb Los Angelesben volt egy vetítésünk, kétszer egyórányi anyag a gyerek-, illetve a felnőttanimációból. Ezt az anyagot most átkérték Kanadába. Jó érzés tölteni el, hogy Szöultól Pozsonyon és Ankarán át Olaszországig képviselhetem nemcsak a stúdiómat, hanem a teljes magyar animációt is. Szerénytelenségnek tűnhet, de Magyarországról mást nem nagyon szoktak mostanában a zsűribe hívni. Ezt nem a személyes sikeremként fogom fel, inkább a magyar animáció elismeréseként.

– *Amit létrehoztál 44 éve, az nyilvánvalóan alkotás. De kiderült ebből a beszélgetésből, hogy erősen vonzódasz a költészethez, hogy a filmkészítésnek a gyakorlati fázisait is ismered, nem csak a logisztikát vagy a menedzseri, produceri munkát. Titokban nem akartál költő, forgatókönyvíró, dramaturg, rendező, operatőr vagy animátor lenni? Hogy ne csak filmötleteket találj ki, de magad meg is valósítsd őket?*

– Amikor idekerültem a stúdióba, természetesen nekem is megfordult a fejemben többféle lehetőség. Mikor még bejártam a megyei filmstúdióba, több forgatókönyvet is megírtam, többek között Deák Péter barátomnak, aki Székesfehérvárra került. Neki rendeztem is egy-két dokumentumfilmet.

– *Őrzöd ezeket a kópiákat?*

– Nem, mert Székesfehérváron vannak, ha megvannak még. Volt aztán egy filmötletem, amiről végül Hankiss Elemér – bölcsen – lebeszélte. Az európai határok eltűnéséről szőtt volna. Mostanában foglalkoztat, hogy esetleg meg kéne írnom az élettörténetemet. Nem a szépírás kedvéért, hanem hogy a gyermekeimnek elmeséljem és továbbadjam életemnek azokat a történéseit, amelyekben nekik már vagy még nem lehetett részük. Másrészt úgy gondolom, fontos lehet egy ilyen memoár a rokonság számára is. Hogy megpróbálja újra összehozni a négy égtáj felé kirajzott családot, akik közül számosan komoly tudósi vagy művészi életművet mondhatnak magukénak. Szóval írni kellene. Hiszek abban – ismervé a felmenőimet –, hogy valahol a génekben ez programozva van.

– *Jankovics Marcell egyszer azt mondta rólad, hogy a szenvedélybetegek megszállottságával végzed a munkád a stúdió érdekében. Még a feleségedet is a stúdióban találtad meg. Van más életed is, mint az animáció világa?*

– Azt hiszem, van. Nem arra gondolok, hogy hétvégeken elmegyek úszni, és hogy érdekel az irodalom és a kultúrtörténet. Próbálok átélni, megélni más emberek léthelyzetét. Ilyen módon az ember szinte megsokszorozza a saját életét. Megvettem Schaffer Erzsébet legújabb kötetét, amely arról szól, hogyan küzdött meg a betegséggel, hogyan legyintette meg a távozás szele, de folyamatosan azt veszem észre, hogy tologatom el magamtól a könyvet... Nem akarok erre gondolni se.

– *Van olyan helyzet, hogy elérékenyülsz?*

– Igen. Azt hiszem, a korral jár. Állandóan visszatérő problémám például az önmagammal való elégedetlenség.

– *Bejártad a világot. Lassan 45 éve vezetsz egy nemzetközi hírűvé lett filmstúdiót. 30 éve igazgatsz egy olyan filmfesztivált, amelyet kategóriájában a világ 10 legfontosabbja között tartanak számon. Mivel vagy elégedetlen?*

– A napokban temették el egy 48 éves korában elhunyt kolléganőmet. Kulcsrajzoló volt, alkatilag sem az a fajta, aki keresi a rivaldafényt. A halálát követően szembesültem azzal,

hogy nem beszélgettem veled eleget. A Műkertvárosban élt, egyedül nevelte a gyermekét. Pár hónap alatt elvitte a rák. Szörnyű érzés, hogy csak most láttam be: többet tehettem volna érte. Többet kellett volna törődnöm veled. Jobban kéne vezetnem a stúdiót is. Nem könnyű feladat, elismerem. Hivatkozhatnék a mindig előrángatható körülményekre, de ha tehetségesebb vezető volnék, jobban mehetnének a dolgaink.

– A 75. születésnapod ennek a beszélgetésnek az apropója. A kreativitás nem kopik? Ugyanúgy vannak ötleteid filmekre, a világgal való lépéstartásra, mint korábban?

– Hála istennek, igen. Azt gondolom, hogy a kreativitás egy része másolás. Látok bizonyos helyzeteket, azokat megpróbálom alkalmazni a saját területemre, a saját életemre. Sok mindent láttam, ezek egy részét alkalmaztam is, természetesen módosított formában. Beszéltem arról, hogy Matolcsytól sokat tanultam, de nem úgy alkalmaztam ezt a tudást, mint ő. A kreativitásnak tehát van egy olyan része, hogy az ember másol, alkalmaz. Más kérdés, hogy erre kényszerültem is. Lehetne az életemnek akár a jelmondata is, hogy mindig kreativitásra voltam kényszerülve. Néha a túléléshez kellett, néha az előrelépéshez, de egész életemben szükség volt rá.

Bosszant a falvak elhanyagolása, a vizuális kultúra helyzete a kistelepüléseken. Az egykori mozik mindenütt bezártak, nem működtethetők rentábilisan, a technikájuk rég elavult. Megkerestem a Nemzeti Művelődési Intézet vezetőjét, hogy ne hagyjuk ezt annyiban, a fesztivál ideje alatt legalább vetítsük le a díjnyertes filmeket a környező településeken is. Megkerestem a megyei könyvtár igazgatónőjét, akinek nagy szerepe volt abban, hogy a megye szinte összes településén működik jól felszerelt könyvtár, közösségi tér, DVD-lejátszóval, projektorral. Régen is volt megyei filmtár, javasoltam, hogy hozzuk létre most is. A legkézenfekvőbb, hogy a Nemzeti Művelődési Intézet segítségével. Ha hetente csak egy alkalommal vetítenénk is, akkor is lényegesen jobb lenne a helyzet, mint most. Úgy gondolom, az emberek szívesen élnének egy ilyen lehetőséggel.

Vagy ott van a 3D-s stúdió ügye. Annyi történt, hogy beláttam: nem megy másként. Ha talpon akarunk maradni, kapcsolódnunk kell a 3D-hez. Fiatalokat kellett hívni, akik értenek hozzá és szívesen csinálják. Hát így jönnek a „kreatív ötletek”.

– A rendszerváltozás körüli időben volt egy rövid liezonod a politikával, de elég hamar abbahagyta. Mi volt a kellemetlen benne? Miért nem köteleződtél el jobban? A személyiséged állt ellent?

– Is. Meg a politika természete. Nehezen viseltem az úgynevezett pártfegyelmet akkor, mikor más volt a személyes meggyőződés, mint amit elvártak tőlem az MDF-ben, mint tagkönyves párttagtól. Néhányszor nagyon nem voltunk összhangban. Olvastam egy tanulmányt arról, hogy a politika természete igen hasonlít a piacéhoz. Ki kell menni a fórumra, és valami olyat kell ígérni, amire van fizetőképes kereslet, hogy rád szavazzanak. Ez a magatartás nagyon távol áll tőlem. Nem beszélve arról, hogy a pártok gyűjtőhelyévé váltak számos kétes egzisztenciának, olyan embereknek, akik frusztráltak, sikertelenek voltak a munkahelyükön vagy a családi életükben, és a személyes kihívásaikra a pártjukban kerestek megoldást. Furcsa ötleteket és helyzeteket kellett kezelni folyamatosan, amelyek végig azt bizonyították, hogy nem egészséges személyiségű emberek a társaim a pártomban. Az is zavart, hogy számosan csak a karrier lehetősége miatt csatlakoztak hozzánk, és meg is fogalmazták a kívánságaikat, gyakran az elvárásaikat. Végül úgy gondoltam, hogyha én tisztességesen művelem a szakmámat, akkor többet használhatok, mint azzal, ha hűséges pártkatona leszek. Annak idején vállaltam annak a kockázatát, hogy a kecskeméti MDF szervezet a stúdióban alakuljon meg. Egy rendőr kilátásba is helyezte, hogy fogok meg lógni valamelyik főtéri fa ágán.

– Beszéljünk végezetül a családról. Az első feleségedre a stúdióban találtál rá, vágóként dolgozott itt. A jelenlegi feleséged szintén a stúdióban dolgozott és dolgozik újra. Két közös gyermeket neveltek. Volt-e a gyermekeidnek apja, vagy csak egy fényképet láttak egy férfiről, aki minden idejét a munkahelyén tölti?

– Az első feleségem, Judit nagyon sokat segített a stúdió indításánál. Nem csak nekem, a kollégáimnak is. Nagyon nagy gyakorlata volt a filmvágásban, és imponáló volt a vizuális kulturáltsága. Vele közös gyermekünk Szabolcs, aki Angliában matematikai logikát oktat egyetemen, talán kevesebbet kapott belőlem, mint a második fészekaljhoz tartozó gyerekek. Szabolcs nagyon önálló fiú volt már korán. Észre sem vettem, hogy elvégezte az általános iskolát, majd a középiskolát is, annyira nem volt gond vele. Nagyon jó eszű fiú volt, nem kellett segítenem a tanulásban. Szabolcs fiam inkább az édesanyjával tartja a kapcsolatot, és kevésbé velem.

Mártát, a második feleségemet is itt ismertem meg. Ha az ember a napjai döntő részét a munkahelyén tölti, valószínű, hogy kapcsolatot is ott talál. Kicsit személyes leszek: amikor először találkoztunk, belenéztem a szemébe és elvesztem. Egy pillanat műve volt. Egészen addig azt hittem, hogy nincs ilyen, de most már tudom, hogy van.

A második házasságomból született Kata lányomnak problémái voltak a matematikával, Szabolccsal ellentétben neki gyakran kellett segítenem. A matematikában elszenvedett kudarcok más tárgyakban is visszavetették a teljesítményét, de amikor végre felszabadult a nyomás alól, szárnyakat kapott, és kitűnően érettségizett.

Az öccse, Marci sajátos, érdekes fiú. Annyira hajlandó tudomást szerezni a jelenlétemről, amennyire az érdeklődési körébe beelégok. Amióta egyetemista, egyre közelebb kerülünk egymáshoz, egyre inkább az apját látja bennem, de változatlanul Mártához vonzódik jobban. Úgy vettem észre, Kata lányom meg inkább hozzám húz. Több olyan jellemvonása, tulajdonsága van, amelyekben magamra ismerek. A különbség, hogy én nem vagyok olyan szép, mint ő.

A második házasságomból született gyerekeimmel már több időm volt foglalkozni. Azt hiszem, egy bizonyos kor után már másként viszonyul az ember a leszámrazottjaihoz, mint huszonevesen.

A nőkhöz való viszonyomról annyit elárulok, hogy minden szeretőmbé szerelmes voltam, és az egész életemet szerelemben éltem le. Ilyen típus vagyok, rajongó. Mindig rengeteget kaptam a nőktől. Meséltem, hogy ők neveltek. A szerelmeimtől is rengeteg mindent kaptam, gazdagabb lettem általuk.

– *Hogyan tartod formában magad? Nagyon fiatalosnak látszol, semmiképp sem tűnsz 75 évesnek.*

– Elsősorban genetikus dolog ez. Nagypám is, édesanyám is nagyon jól viselték a korukat. Másrészt biztosan jó alap volt, hogy rendszeresen sportoltam, atletizáltam. Amikor geodéta voltam, teljesítménybérben dolgoztunk, tehát annyit kerestem, amennyit gyalogoltam. Igyekeztem sokat gyalogolni. Manapság minden reggel tornázom, hetente járok úszni. Meg a szerelem, ami fiatalon tart. Hogy fiatalok vesznek körül, az is sok pluszt jelent a mentalitásomban, a gondolkodásomban.

– *Azok közé a 70–80 család közé tartoztok ti is, akik ott vannak minden mérvadó kulturális rendezvényen. Ambicionáltad-e, hogy túl a stúdión meg a fesztiválon, hatással légy Kecskemét kulturális életére?*

– Szerettem volna, ha néha meghallgatnak, vagy ha másként történtek volna bizonyos dolgok. Még a rendszerváltozás előtt a Városházán dolgozott egy, a város kulturális életét irányító stáb. Akár Heltai Nándorra, akár Kiss Mártára, Tapasztóné Perlaki Magdára vagy Font Saroltára gondolok, ők mind felkészült emberek voltak. Amikor azt a szisztémát

megszüntették, és jogászok, közigazgatási szakemberek vették át a helyüket, megérezte a város kulturális élete. Hiába, hogy az intézmények maradtak, ők a tanult szakterületük szempontjaival vannak elfoglalva, és nem is dolgozik a város kulturális arculatának komplex formálása. A város kulturális élete központilag nem kellően megszervezett, sok az esetleges, a kitalálatlan, végiggondolatlan elem. Hiányoznak a korábban megszokott és gyakori találkozások a művészeti élet kiválóságaival, még akkor is, ha a könyvtár próbál hiányt pótolni ezen a területen. Nincsenek országos jelentőségű kiállítások. Noha már 30 éves a fesztivál, nincs a városban egy megfelelő fesztiválhelyszín. Ez mind-mind zavar. Nem vesszük át, nem vesszük észre a jó példákat, pedig nem kell feltétlenül külföldre menni értük, néha elég volna megismerni a szomszéd városok jó gyakorlatát. Ezek zavarnak, de kívülről, kibicként nem szívesen szólok bele. Nem akarok sértődést. De szeretném otthon érezni magam a városomban. Akkor teremthető meg számomra ez az otthonosság, ha Kecskemét valóban a kultúra városa lenne. Számos olyan elem létezik ma is a városban, amit végiggondoltan és koncepcióval csak össze kéne rakni rendszerré, és máris megteremtődne, vagy nőne az otthonosság érzete. Ma nem látom azt a szellemi potenciált, azt az erőt, ami erre képes lenne. Érdekes lenne talán egy közvélemény-kutatást tartani országosan, hogy Kecskemét miről híres mostanában. Lehet, hogy kiderülne: már régen nem a barackpálinkáról, hanem a rajzfilmről meg a Mercedesről.

– Te vagy az egyetlen magyar, akit manapság a világ számos pontjára hívnak zsűribe. Elismeréseid száma igen magas. Ha most, így a 75. születésnap táján, arra kérlek, hogy vonj mérleget, azért az inkább az elégedettség felé billen, ugye?

– Számomra az elismeréseknek nincs meghatározó jelentősége. Természetesen örülök neki, büszke vagyok rájuk, de nem kérkedem velük, nem mérem magam általuk. Egy-egy animációs fesztivál után, még ha minden hibátlanul sikeres volt is, teljes kiüresedtség vesz erőt rajtam. Szinte légüres térbe kerülök, hiányzik a nyomás, a feszültség. Elkezdem hát azonnal keresni a következő feszültségforrást, a helyzetet, amit megoldhatok. Engem valószínűleg a folyamatos stressz éltet.

Janus Pamponius

Zrínyi Miklós

Berzsenyi Dániel

Katona József

Vörösmarty Mihály

Eötvös József

Petőfi Sándor

Arany János

Madách Imre

Ady Endre

Karinthy Frigyes

Móricz Zsigmond

József Attila

Radnóti Miklós

Faludy György

Önarckép

Pintér Lajos

A Szobrász

Dudás Sándorral, mackós figurájával az 1980-as években találkoztam először.

Tolnai Ottó vajdasági íróbarátom egy kora este betoppant hozzánk kecskeméti lakásunkba. Még álltak Jugoszlávia díszletei, talán még előszele sem volt a polgárháborúnak. Nem tudom biztosan, de talán még Ottóék is Újvidéken éltek és nem Palicson, ahová a háború időszakában telepedett át a család.

Váratlanul azonban Ottó nem egyedül jött. Egy szobrász barátját hozta magával, egy topolyai barátját, akivel éppen úton voltak – ha jól emlékszem – Egerbe.

Szobrász barátját Dudás Sándornak hívták, az ő magyarországi kiállítására mentek, és talán éppen azért együtt, mert Tolnai Ottó nyitotta meg a kiállítást.

Vagy harminc év távlatából már nem emlékszem pontosan, de mintha Dudás Sándor érmeivel és kisplasztikáival már akkor találkoztam volna. Két lehetőség van: vagy a szobrásznál nála voltak munkái, és első találkozásunkkor el is hozta megmutatni, vagy pedig olyan minőségű katalógus volt nála, amelynek illusztrációi erősen a tudatomba vésődtek.

A szobrászról akkor nem tudtam semmi érdemlegeset, ma már a lexikonokból minden kiolvasható róla.

1948-ban született Topolyán. 1976 és 81 között a zágrábi Képzőművészeti Akadémia szobrászati szakán végezte tanulmányait. 1981-től általános iskolai tanár volt Topolyán, szülővárosában.

Erre az időszakra eshetett a mi első, futó találkozásunk.

Utána azonban megsavardtak az utak. A jugoszláviai polgárháború elől a szobrász családjával együtt Magyarországra menekül, épp az én felnevelő, szerelmes városomba, Csongrádra. Most az ottani Művésztelep nemzetközi híru vezetője.

Csongrád máskülönben is a szobrászok városa. Számolom kezemen, hogy öt vagy hat rangos szobrászművész él e Tisza-parti városban. Szobraikkal tele is pötytyözik a várost.

Mindig arról álmodozom, hogy Csongrád lehetne az Alföld Szentendréje, nem alvó kisváros. Szobrászainak alkotói tehetsége alap lehetne ehhez. A táj szépsége és páratlan gazdagsága szintén, valami azonban még mindig hiányzik.

De visszatérve szobrászunkra, el kell mondanom róla dicséretként, hogy mára az egyik legjelentősebb köztéri szobrász ő. Azzal együtt, hogy két legjelentősebb köztéri szobra nem Csongrádon áll, nem is a mai Magyarország területén, hanem a Vajdaságban.

Koncz István költő és Dobó Tihamér festőművész monumentális kettős szobrát Magyarkanizsán állították fel 2002-ben. A révész szobra című, szintén monumentális alkotását pedig 2006-ban Zentán.

Éremművészként ismertem meg először őt, aki nagy szeretettel és következetesen formálja érmein a magyar szellemi élet tablóját. Ismertek Arany Jánosról, Deák Ferencről, Eötvös Józsefről, Herman Ottóról, Ybl Miklósról, Madách Imréről készített munkái például.

Kiemelkednek ezek az érmeek megformáltságuk szépségével. A bronz anyagának átható szépségével. Arcai az évszázadokon áttörve és a bronz hideg anyag-szerűségén áttörve élnek. Legjobban szeretem érmein a szemek mindig sugárzó tisztaságát.

2003-ban történt, amivel be szeretném fejezni. Katona Imre, az idő tájt elhunyt jeles csongrádi származású néprajztudós emléktábláját avattuk szülőházán, az Iskola utcában.

Az avatóbeszédet én mondtam. Az emléktáblát pedig szobrászunk készítette.

De olyan modern szellemiséggel, hogy az emléktábla lehetne nemhogy egy alvó kisvárosban, hanem akár Párizsban is.

Beszéltem én ott mindenről, elsősorban a néprajztudós alakját idéztem meg. Majd avatóbeszédem után odamentem az emléktáblát készítő szobrászhoz és megöleltem.

Ő pedig fülembe súgta rosszallóan: De hiszen nem mondtad a nevemet!

Most itt az alkalom és bepótolom, háromszor is mondom, háromszor is ideírom a nevét:

dudás sándor

Dudás Sándor

DUDÁS SÁNDOR.

András Sándor

Domokos Géza és a konglomerát

Kántor Lajos két könyvéről

1.

Kántor Lajos 2014-es könyve, *Domokos Géza kockázatai* olyan jellegű írás, hogy számomra hamarosan kiderült, nem tudok róla olyasmit mondani, ami valamennyire is elégségesnek bizonyulhat, ha nem hozom szóba egy évvel korábbi és nagyszerű könyvét, címe hosszú és furcsa: *Konglomerát (Erdély) – utazás SzGSz-szel – Sebestyén szemináriumai (Kolozsvárt és...) 2007–2012*. Gondolom, hamarosan kiderül, miért keletkezett bennem a késztetés.

Bevezetesként hadd idézzem ennek a közel sem egyszerű, mindvégig érdekes és felkavaró könyvnek hátlapjáról Poszler György ajánló szövegét: *„Fiktív »szemináriumokról« van szó. Három nagy halott elmélkedik, beszélget, vitatkozik létkérdésekről. Az erdélyi vagy inkább romániai magyar politikatörténet, eszmetörténet, irodalomtörténet égető kérdéseiről. Létkérdések. Írhatnék sorskérdéseket itt. De kerülöm a kifejezést. A történelemtől hozzárendelt, rátapasztott tragikus-patetikus felhangok és mellékjelentések miatt. Persze a létkérdés és a sorskérdés között lényeges a különbség. A sorskérdés zárt. Azt sugallja, hogy valami ránk méretett, amivel szemben tehetetlenek vagyunk. A létkérdés nyitott. Azt sejteti, hogy valami elé kerültünk, amit magunk is formálhatunk. Ilyesmikről és ilyen módon szólnak a szemináriumok. De talán érdemes egy kicsit bonyolítani. Mert lehet, hogy a résztvevőkre objektíve rámerített valami, amivel szemben tehetetlenek. De szubjektíve úgy érzik, hogy valami elé kerültek, amit formálni képesek. Vagyis nyitottnak látják a zártat. Létkérdéseknek látnak sorskérdéseket. Ez pedig a szemináriumok elmélkedéseinek, beszélgetéseinek, vitáinak ad valami baljós vagy tragikus jelleget.”*

Ezt a józan és józanító jellemzést és hangmegütést alaposnak is megszívlelendőnek érzem, akkor is, ha lehet más perspektívából megközelíteni. Sommásan: előfordulhat, hogy zártnak lássák, ami nyitott, ami nyitott is lehet. Kevésbé általánosan és ténymegállapítón, mindenféle jósolás nélkül: számomra Kántor Lajos könyve, ha újszerű is, az erdélyi emlékiratok sorába tartozik, akkor viszont, a 17. századtól, csak példaként, Bethlen Miklóstól kezdve, persze Kemény Jánoson és Mikes Kelemenen át sokan táplálták azt az erdélyi memoáirodalmat, amelyikhez Kántor Lajos Domokos Géza *Éveim, útjaim, arcaim* című 2002-es könyvét sorolja (Domokos Géza, 193.o.), én pedig most az övét, feltételezve, hogy Kántorét is követik majd mások. A konglomerát (Erdély) nevű folyamat tart, és nem is láthatom a végét. A baljós és tragikus jelleget ezért átlengi-színezi bennem mind az értő és megértő szomorúság, mind a madáchi „küzdj és bízza bízzál” talán inkább konok, mint dacos érzése; esetleg fordított sorrendben. Mindenképpen két összetartozó, egymást indukáló érzés; egymásba játszó együttesük elkerülhetetlen, amíg van megújuló erő az élet

akarásához. (Rám meghatározóan hatott az 1956-os forradalom után megismert verssor Gottfried Benntól: „*Wer spricht von Siegen, überstehn ist alles*”, körülbelül: „*Ki beszél győzelemről, állni a sarat, az minden.*”)

2.

A „konglomerát” Szabédi László szava volt, tőle kölcsönzi Kántor Lajos, és éppen nem azt jelenti, amit egy ideje, például Budapest körül, az agglomeráció; inkább ahhoz hasonlít, amit Los Angelesről mondanak az ottaniak: „várost kereső elővárosok” („suburbs in search of a city”). Együvé tartozó-tapadó különféleségek központ nélküli együttese. Különféleségük és együttesük jellege tér- és időkoordináták szerint marad és változik. A könyv narrátora, Sebestyén egy helyen így bővíti: „*az erdélyi – igen, itt érdemes hozzátenni – a romániai magyar színház*” (61.), egy másikon pedig így: „*Az évszámok nagyon fontosak, a »konglomerát« (Erdély) e nélkül aligha érthető*” (i.m. 275. o.).

A magam Los Angeles-hasonlatát azért tartom hasznosnak, mert egyszerre jó és rossz. Jó, amennyiben aki járt, illetve élt valamennyit arrafelé, érti, mit jelent az említett jellemzés: Los Angeles van is meg nincs is. Az ilyen nevű, ténylegesen körülhatárolt város csak töredéke mindannak, amit az emberek a nevével jelölnek. Sőt, majdnem a legérdektelebbe része. Az óceánpart mentén más nevű városok sorakoznak, és körös-körül is más nevéek terülnek el, miközben, aki azt mondja: „Los Angelesbe repülök”, vagy: „Los Angelesben voltam”, egy bizonyos földrajzi térségre és kulturális közegre gondol. A hasonlat viszont rossz is, mert a várost kereső elővárosok egy történelmietlen jelenben lóholnak, hogy megtalálják a sehol sem meglévő centrumot.

Aki némi tárgyilagosságra igényt tartva, Kántor Lajos *Konglomerát (Erdély)* című könyvét olvassa, szinte állandóan érezni fogja, és fel-felteszel, vagyis rá-ráeszmél, hogy „Erdély” egy mind szinkronikus, mind diakronikus konglomerátum. Az évszázadok során több nép lakta és lakja, többféle emberi-szellemi fémből ötvöződő tartomány. Ezt letagadni lehet, megszüntetni nem; vizályt szítani köztük könnyű, barátságot kelteni nehéz, de talán, és remélhetően, nem lehetetlen. A helyzet, a viszony nemcsak egyidejű egymásmellettség, történelmi, ezért politikai korszakokként is más-más, változó és változásaiban hol így, hol úgy öröklődött és öröklődik. Az ötvöződés metaforát magam kölcsönzöm Áprily Lajos versszakából: „*Forma van a versem / egyszerű sorában, / ötvös volt az őszám / Brassó városában.*” Kettős meggondolásból kölcsönzöm, az egyik a magamé, a másik viszont arra vonatkozik, ami a könyvben is olvasható.

Magamé, hogy a „konglomerát (Erdély)” hangsúlyosan városok és falvak egymásra utalt együttese: a városok egyféle csillagképet formáltak és még lefokozott fénnel is formálnak. Olyat, amilyent a polgár városainak javától megfosztott „Kismagyar” soha. A „Kismagyar” is Szabédi szava volt, és Kántor Lajos könyvéből értesültem, hogy eredetileg Krúdytól származik. A könyvben olvasható viszont az a gondolat, hogy Szabédi különbséget tett a „tájtranszszilvánizmus” és az „országtranszszilvánizmus” között, az előbbi Áprily és Reményik, az utóbbit Kós Károly nevéhez kapcsolta (42skk). Az előbbieknél, írta, a havasokkal jelzett tájat csakis magyarok lakták, Áprily ezt vitte magával, amikor a románok elől Magyarországra költözött. Az utóbbi számára pedig Erdély időben meg is előzte az alapított Magyarországot, és szellemileg, irodalmában is, külön képződmény, ha gyökereik azonosak is; európaibbnak, nyugatibbnak véli magát, és ezért „*némileg belekerült a rosszul értelmezett marxizmus malmába. Mégpedig olyanformán, hogy történet szemléletében a nemzeti szempontokat másodlagos fontosságúakká degradálta, s nevezetesen azt tanította, hogy az egységes Erdélyben voltak ugyan társadalmi*

különbségek, de ezek sohasem voltak nemzeti különbségek". A kétféle transzszilvánizmus megkülönböztetését Szabédi nagyon fontosnak gondolta, „habár képviselői gyakran a tájtranszszilvánizmus és az országtranszszilvánizmus amalgámját nevezték egyszerűen transzszilvánizmusnak.”

Ezeket kommentálja Kántor Lajos a következőképpen. „Szabédi bölcs elemzése – amelyre tulajdonképpen Gaál Gábor is rábólinthatna, ha a kizárólagos osztályszempont nem vezetne csőlátáshoz – nem igazán került be a köztudatba, jegyzi meg Sebestyén, pedig a jelenség(ek) pontos leírása mellett a kérdőjelek kitevésével máig is példát mutat.” (44. o.)

Talán érdemes itt és most, nem csak írásom végén, jelezni hozzátétőleges véleményem a könyvben sok-sok oldalról és módszerrel felvetett problematikák együtteséről. Kántor Lajos könyve éppen a válaszadást kiprovokáló és egyben megakadályozó kérdőjelek kitevésével mutat példát. Hogy jó vagy rossz példát, azt az olvasók maguk dönthetik el. Szerintem jót. Hiszen Szabédinek sokban igaza volt, legfőbb igaza abból fakadt, hogy nem határrendezéssel gondolt megoldásra találni, sőt, amennyire értem, nem is egyedül a (szerintem is) kívánatos kulturális autonómiával, hanem a konglomerát-Erdélyben élő magyarok és románok szót értő együttesével. A transzszilvánizmust azért bírálta, mert kigondolói nem a tényleges együttélést vették figyelembe, románul se tudtak.¹ Az ország társadalma román és magyar részének kölcsönösen el kell fogadnia egymást, nyitniuk kell egymás felé. Az említett kérdőjelek jórészt arra vonatkoznak, hogy miként illik egymáshoz a „kulturális nemzet” és a „politikai nemzet”, azaz egy ország lakosságának, illetve társadalmának közigazgatási és jogi rendszere.

Szabédinak az a meglátása, hogy akik Erdélyt nyugatibbnak, európaibbnak tartják Magyarországnál, „a rosszul értelmezett marxizmus malmára hajtják a vizet”, akár helytálló volt, akár nem, egy bizonyos kérdésben magyarázatot adhat, miért lehettek olyan emberek, akik számára a magyar kisebbség sorsa meghatározóan fontos volt, jó szándékú kommunista párttagok, mint Gaál Gábor és sokan mások. Akik hittek a marxxi, sőt lenini elméletekben – és Szabédi éppen a nemzetiségi kérdésben jó példaként 1943-ban Lenint idézte –, megoldást Romániában a magyarok, a románok (és akkor még a németek) nemzetköziségében remélhettek megtalálni.

3.

Az eddig említett nevek – Szabédi, Sebestyén, Gaál Gábor – kulcsszavak Kántor Lajos *Konglomerát (Erdély)* könyvének alcímekkel jelzett szerkezetéhez és invenciózus, mesteri írásmódjához. Az első alcím (és később a szövegben) jelzett utazáshoz kapcsolódó „SzGSz” betűcsoport Szabédi Lászlóra, Gaál Gáborra és Szilágyi Domokosra, illetve együttesükre vonatkozik. A könyv második alcímében Kántor Lajos távollágtartó és mégis megközelítő elidegenítéssel saját magát hívja Sebestyénnek; harmadik személyben utal magára mint a könyv írójára és egyik szereplőjére. Az SzGSz együttesel Kántor Lajos tulajdonképpen egy valóságokhoz kapcsolt szellemi erőteret – a fizikai mezőnyelmélet értelmében mezőnyt – konstruál, annak jelzésére, hogy számára az erdélyi, illetve a romániai magyar élet kényszerű viszontagságai, megpróbáltatásai és a magatartásbeli lehető-

1 Kapcsolódó külön kérdés, hogy az „erdélyi irodalom” és a „romániai magyar irodalom” kifejezések alternatívája sem kielégítő, ahogyan az „egyetemes magyar irodalom” sem, hiszen az „egyetemes” az „univerzális” magyar fordítása, ezért elegendő a „magyar” szó. Igaz, félreértésekre nyit versenypályát, ha a „magyarországi” szinonimájaként használják, ahogyan ezt gyakran tették a népi demokrácia negyven éve során, hogy ne sértsék a szomszéd népek érzékenységét, bár azok nemigen törődtek a magyar nép érzékenységével.

ségei hol és hogyan játszódhattak. Ehhez az erőtérhez tartozik, negyediknek, Sebestyén maga is: „*Sebestyén László rögeszmésen ragaszkodik hozzá, hogy együtt kérdezze őket, hogy együtt válaszoljanak. Ők négyen együtt élnek.*” (10. o.)

Ebben a négyük közt feszülő erőtérben Sebestyén nemcsak együtt „utazik” a másik hárommal, ő „szemináriumokat” is szervez és vezet le. Fiktív útitárs és – szerintem inkább metaforikus, mint fiktív – szemináriumvezető, aki másként viszonyul útitársaihoz és, eléggé rejtélyesen, olykor saját magához is. Kántor Lajos (1937) Szabédi László (1907–1959) tanítványa volt a kolozsvári egyetemen, Gaál Gábornak (1891–1954) kései utódja az 1929 és 1940 közötti, majd az 1945 után újraindított *Korunk*nál, a költő Szilágyi Domokosnak (1938–1976), becenevén Szisznek pedig egyetemi társa és barátja. Maga Kántor Lajos – a levelek, iratok és írások tényleges megőrzője és kutatója, részben írója is – csak lábjegyzetben jelentkezik közvetlenül, ő tudatja a könyv olvasóival: „*Sebestyén a Szabédi László, Gaál Gábor és Szilágyi Domokos leírt (tehát ellenőrizhető) szövegeit használta fel.*” (11. o.) Sebestyén persze Kántor Lajos leveleit és írásait is felhasználta, Kántor saját múltját is kutatja, hívja elő, éli újra, és figyeli.

A valós szerző a fiktívvé távolított révén a lakonikusan, és olykor talányosan címzett fejezetekben, az egyes szemináriumi összejöveteleken, a konglomerát-Erdély problémáit veti fel és vizsgálja meg, végül is magát a konglomerátum-problematikát a romániai magyar kisebbség és annak irodalma vonatkozásában. Az elő- és utófejezetekkel keretezett, szám szerint 21 szemináriumnak ez az egyetlen főtémája, az altémákat Sebestyén veti fel, sorjázta és osztja meg négyük révén a könyv olvasóival.

Az SzGSz betűcsoport tehát Kántor Lajos számára nem csak három jellegzetesen fontos ember. Három egymástól eltérő erdélyi nemzedék életének, érzésének és gondolkodásmódjának kontrasztos együttese is a konglomerátum spektrumának magyar egységében. A legidősebb Gaál Gábor, utána következik Szabédi László, a harmadik nemzedékhez tartozik Szilágyi Domokos, a nála csak egy évvel idősebb Kántor Lajos (és emlegetett egyetemi barátja, Lászlóffy Aladár). De valójában ez a negyedik nemzedék, a harmadik ugyanis Sütő Andrásé (1927–2006) és azé a Domokos Gézáé (1928–2007), akiről Kántor Lajosnak itt szóba kerülő másik könyve szól.

Gaál Gábor (1891–1954) tagja volt a Galilei-körnek, a Tanácsköztársaság után emigrált, elsősorban esztéta, kritikus és irodalomszervező volt, 1929 és 1940 között a *Korunk* főszerkesztője, 1945 után publicista, szerkesztő, továbbá nagyhatású egyetemi tanár. Az SzGSz-en belül ő Szabédi marxistája, aki internacionalista lévén a nemzetiségi kérdéseket maguktól megszűnőknek hitte, így azoktól eltekintve vélte megoldani az erdélyi magyarok problémáját. Ezért gondolkodott a romániai magyar, nem az erdélyi magyar irodalomban. Az egyetemen esztétikát és filozófiát tanított, bevonta a jelentős filozófusokat és a fiatal Marxot is. 1946-tól gyanakodtak rá ideológiailag, 1950-ben kizárták a Kommunista Pártból, 1952-ben elutasították fellebbezését, életének utolsó két évében szívbetegség bénította, 1954-ben halt meg.

Szabédi László (1907–1959) a húszas évektől publikált verseket, esszéket és prózát is. Megfordult a strasbourgi egyetemen is. Írásaiban a magyarok európai és városi műveltségét hangoztatta, mellette azonban, és nem kevésbé, a nemzetiség megkerülhetetlen kérdését. Az 1943-as Szárszói Találkozón kifejtette véleményét egyebek közt a szocialista pártok olyan embereiről, akik a párt véleményét mondják és vallják, vagyis akiknek nincsen saját véleményük. Nem a szocializmus válfajai zavarták, beleértve a marxizmust, hanem a pártkatonaság. 1945 után mégis, sokak mellett, belépett a Romániai Kommunista Pártba, pártdicsőítő verseket is írt, miközben „nacionalizmusáért” támadták. Szívügye a magyarok sorsa és művelődése volt és maradt. Számos funkcióban tevékenykedett, végül a kolozsvári egyetemen tanított és egy egész nemzedéket nevelt,

irányított, éppen Kántor Lajos, Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos nemzedékét. Bármilyen többszörös motivációból történt is 1958-as öngyilkossága, végső fokon saját teherbírása csődjének mondható.

Az SzGSz-ből a második „Sz”, Szilágyi Domokos (1938–76), „Szisz”, kiváló költő, fordító, szerkesztő volt, Kántor Lajos barátként is könyvet írt róla: *Ki vagy te, Szilágyi Domokos*, ami évekkel azelőtt készült el és jelent meg, hogy a román titkosrendőrségi papírokból kiderült, a nagyra tartott költő besúgó volt. Ez a hír mindenkit megrázott, és nem mindenkit győzött meg; költészetének értékelését viszont a legtöbb ember számára, szerencsére, nem befolyásolta. 1976-os öngyilkossága most mindenképpen értelmezhető a besúgó munka miatt érzett meghasonlással is.

Egy bizonyosnak tűnik: Kántor Lajos SzGSz-jének két embere öngyilkos lett, a harmadikat sajátjainak hitt emberei támadták és állították félre.

A Konglomerátban Kántor Lajos az SzGSz-egyesítéssel nemcsak három nemzedéket és három egymástól elágazó életpályát, de három, illetve – ha Erdély vissza-, majd újraelcsatolásának néhány évét is korszaknak vesszük – négy korszakot is vonatkoztat egymásra, bennük a lépések lehetőségeit, szövevényes dinamikáját. Váratlan töresek, veszélyeket jelenít, világít és vitat meg egykori dokumentumok, magánlevelek és feljegyzések felhasználásával. No és saját emlékezete alapján. A Sebestyén névbe öltözve Kántor Lajos saját magáról is sokat sejtet és mond, ő, aki nemcsak hármójukat, de az egész népi demokratikus rendszert is tevékenyen túlélte, és már szabadon írhat mindenről. Amikor megjegyzi, hogy az 1989 legvégén Romániában megtörtént ideológiai-politikai változás mindeddig nem járt együtt egy hasonlóképpen radikális javulással a magyar nemzetiség helyzetében, sorsában, kimondatlanul is azt tudatja, hogy a romániai magyar kisebbség sorsa Trianon óta lényegében megoldatlan maradt.

Ez pedig kettőt jelent, illetve Kántor Lajos könyve engem két disszonáns, de éppen disszonanciájának elfogadására készítő tényre figyelmeztet. Az egyik tény az, hogy a konglomerát-Erdély egy kifelé nyitott, befelé egységbe záródó egyetlen életkörnyezet és szellemi táj volt már igen régóta, és maradt is a mai napig. Az európai nyugat, csakúgy, mint Magyarország és más országok felé nyitott volt, mégis magába különülő, magává szerveződő és szervülő egység, ahol a magyar embereknek mindenképpen Báthory, Bocskai és Bethlen Gábor óta meg kellett, és ma is meg kell tanulniuk, hogy elsősorban csakis saját magukra hagyatkozhatnak, ha „a dolgot őt magát nézik”. Vagyis Erdély nem azért egység, mert elcsatolták, hanem azért, mert Erdélyország volt. Erdélyország Horvátország mellett képviseltette magát az 1867-es kiegyezés paktumának megfelelően a magyar országgyűlésen (előtte mind a kettő az osztrák császárság ún. koronatarományává volt). Erdély fejedelemség volt, nem királyság – Báthory Lengyelországnak királya volt, Erdélynek csak fejedelme –, de ez a fejedelemség országszámba ment. Az első világháború utáni elcsatolás azt jelentette és jelenti ma is, hogy Erdély nem ország, nem is fejedelemség, hanem egy más nyelvű ország területének is, társadalmának is megosztott része. Megosztottan azt értem, hogy egyfelől Románia egyik körülhatárolt része, másfelől viszont ezen belül is a magyar Erdély szó, egy végül is nehezen körülhatárolható, holott nagyon is pregnáns része a földrajzilag és társadalmilag-politikailag teljes Erdélynek. (Magyarul: a szó az egész Kárpátokon belüli vidéket jelenti, holott a második világháború elején kialakított visszacsatoláskor is annak déli része Románia része maradt.)

Míndezt azért mondom, hogy hangsúlyozhassam, amire még bizonyára utalni fogok, a magyar Erdély Kántor Lajos könyveiből (is) érezhető, érthető és tudomásulvételre készítő jellegét. Azt ugyanis, hogy ami nagyon megnehezíti a magyarok, a magyar nemzetiség helyzetét Erdélyben, nem szünteti meg önszerveződését, kifelé nyitott, befelé magába

különülését. A magyar Erdély a 16. század vége óta mindig magába különült, ahogyan a német is, a román is, miközben tevékenyen nyitva tartotta magát Magyarország és elsősorban a német, holland, francia és angol Nyugat felé, miközben ügyesen parírozott a török portával. Minden attól függ, ez volt Szabédi jelentős meglátása, nyitott tud-e lenni a románok felé, és sikerül-e erről meggyőzni és maga felé nyitottá tenni őket. Én legalábbis így éreztem a *Konglomerát (Erdély)* és, ezt megerősítve, a *Domokos Géza kockázataival* olvasásakor.

Ezt a könyvet olvasni kell, gazdagsága, érdekessége és érdemlegessége alig jelezhető. A fiktív Sebestyén és metaforikus szemináriumai révén játékos, egyaránt kitűnően értelmező, emlékező és írói munka. A műfajtalanság már egy ideje tartó korszakában, úgy olvastam, ezt meg kell ismételnem, mint az erdélyi önéletírások-émlékiratok egyik, szándékosan töredékes változatát, utódját. Sebestyén másként fiktív, mint Mikes Kelemen „édes nénémje”, de ő is a tartózkodó megmutatkozás médiuma.

4.

Nem monográfia, írja Kántor Lajos *Domokos Géza kockázataival (és a végösszeg)* (Kolozsvár, 2014) bevezetőjében, és valóban nem az. Domokos életét ugyan születésétől haláláig követi, de elsősorban a könyv címében megadott témával kapcsolatban; ráadásul ő maga a könyvnek nemcsak írója, hanem kulcsfontosságú szereplője is, ezáltal saját nevében, nem Sebestyénként. Mintha alkalmazná, amit az egyik Domokosnak írott leveléből annak *Éveim, útjaim, arcaim* című könyvére utalva idéz: „*egyre jobban meggyőződöm arról, hogy saját éveim-útjaim-arcaim történetét megírhatnám Domokos Géza-tükörben*” (7. o.). Ezt nem teszi, de Domokos történetét végül is Kántor Lajos-tükörben és baráti viszonyuk vonatkozásában írja meg. Szándéka az, hogy „*megpróbáljam kifejtetni a Domokos Géza életét végigkísérő kockázatokat, melléjük csatolva a magam emlékét*”, és, mivel Domokos már nem reagálhat rá, „*kellően igyekeznem kell objektívnek lenni a múltidézésben és a »végösszeg« megvonásában. Szerencsére elég sok dokumentumra támaszkodhatom, nem utolsósorban a kolozsvári Szabédi-házba került D. G.-levélhagyatéokra, lapkivágásokra. És a nálam összegyűlt (s meg is talált) írásos emlékekre, az eddig nyilvánosságra nem kerültekre. Korunk-lapszámokra és persze a még előhívható találkozások nagyon személyes, de inkább közérdekű mozzanataira.*” (8sk) A könyv utolsó oldalán (195. o.) viszont megvallja: „*Végére érve az emlékek felidézésének, levelek, dokumentumok újraolvasásának – talán nem is a »végösszeg« szigorú megvonásával érzem magam adósnak, hanem a nehéz történelmi korszakot végigélt közéleti ember egyes pályaszakaszainak mélyebb elemzésével. Vagy ez inkább a politológiára vár? A személyesebb utat választottam, hangsúlyozva idézve fel, élve újra közös dolgainkat. (Ha ez hiba – vállalom.)*”

Mindebből az is kiderülhet, nehéz lenne megmondani ennek a könyvnek a műfaját, ami persze nem baj. Azt se dönthetem el, mi benne „objektív”, mi „szubjektív”. A könyvben fősorakoztatott, gyakran igen szövevényes eseményekről és a beidézett dokumentumok és levelek tartalmáról jóval több ismeretre lenne szükségem. Így főleg a magam olvasmányára és az azzal kapcsolatos gondolataimra szorítok: ennyiben én is a személyes utat választom.

Kántor Lajos, éppen az idézett levelek és dokumentumok miatt is, kétféleképpen figyel a könyvében: úgy, ahogyan a cselekedetek és az események egykor látszottak, illetve látszhattak, valamint ahogyan azokról könyve megírásának idején gondolkodott. A kettős perspektíva azonban nem disszonáns. Ahogyan nem érzem disszonánsnak, hogy a könyv alcímében ígért „végösszeg” a könyv végéről idézettek szerint mintha elmaradt volna.

Ami elmaradt ugyanis, a „végösszeg” szigorú megvonása, Kántor Lajos a végösszeget a személyesebb utat vállalva adta meg.

No, de mi is volt, csak jelzésszerűen, Domokos Géza ténylegesen rendkívüli életpályája, amilyenre Magyarországon nem volt, nem is lehetett példa.

Magyar–francia szakra iratkozott be, átváltott magyar–oroszra; 18 évesen egy bucaresti ifjúsági találkozón megismerkedett és baráti viszonyba került Iliescuval; öt éven át ösztöndíjas volt a Maxim Gorkij Irodalmi Főiskolán Moszkvában; visszatérve újságíró lett Bukarestben (*Pionir, Ifjúmunkás, Előre*); 1953-tól párttag (mint a két évvel fiatalabb Iliescu), 1969-től az RKP Központi Bizottságának póttagja; közben 1961 és 65 között Bukarestben az Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi osztályának szerkesztője, majd igazgatója, a Romániai – nem a Román! – Írószövetség alelnöke; 1961-ben ő indítja meg a Forrás első nemzedékét kitevő írók könyveinek kiadását, 1969-től a Kriterion nemzetiségi könyvkiadó igazgatója, az ő érdeme, hogy a Kriterion a romániai magyar kisebbség íróinak és olvasóinak meghatározó intézménye lett; 1980-ban az ő közreműködésével történt meg az írók szárhegyi konferenciája; 1990 elején ő volt az RMDSZ megalapítója és első elnöke, képviselő a bukaresti parlamentben; két és fél évvel később azonban visszalépett, Bukarestből visszaköltözött Sepsiszentgyörgyre, szerepet vállalt a Csíkszeredába áttelepülő Kriterion és a Zágonban megindult Mikes Alapítvány munkájában.

Falura költözött, Papolcra, és írni kezdett: *„Eljövendő könyvem – első része közéleti pályámra tekint vissza – lehetőséget nyújt számomra, hogy elmondjak mindent életemnek ezekről a legnehezebb, legpusztítóbb éveiről. Válaszolhatok végre, természetesen magamat se kímélve, a sok igazságos bírálatra s a számolatlan támadásra, csúsztatásra, szemenszedett hazugságra.”* (175. o.)

79 évesen halt meg Sepsiszentgyörgyön 2007-ben.

Sokat fordított és írt, jelentős irodalmi munkásságára azonban csak nyugdíjaztatása után került sor, ekkor jelenik meg háromkötetes önéletrajza: Esély (1989–1998), beszámoló a Kriterion történetéről, *Igevár* (2000), és a szintén önéletrajzi, Kántor szerint legjelentősebb műve, „a Mű”: *Éveim, útjaim, arcaim* (2002).

„Domokos Géza hosszú életpályájának bőven voltak nehéz pillanatai, sőt nehéz, gerincpróbáló szakaszai”, írja Kántor Lajos (13. o.). Ezek elég korán kezdődtek, de Domokos végül is elég jól vigyázott. Figyelmeztették, jó előre. Domokos Géza írta egyetemista koráról szólva: *„magam is jól emlékszem, hogy a (Párizsi béketárgyalás [1947] végzése ellen) tiltakozó diáksztrájk csendesítését vállaló Szabédi így szól hozzánk: »Fiúk, a történelem azt kívánja maguktól, hogy vállalják megint a kisebbségi lét parancsát. Ezt pedig csak józansággal lehet. Ha meg akarjuk őrizni iskoláinkat, vagyis önmagunkat.« Mire Kántor Lajos megjegyzése: „Géza a józanságot kitűnően – egyesek szerint túl jól megtanulta.”* (Konglomerát, 138. o.)

Ehhez hadd tegyek hozzá valamit Sütő András Domokosnak 1998 áprilisában írott (és most a Konglomerátban idézett) leveléből: *„Helyzetünk – mint annyiszor – történelmileg ismerős. Kuruc-labanc konfliktus. Ezért lettél te – némelyek szerint labanc, csakhogy: egy valamikor valós konfliktusnak e mai »megfelel, amilyenreője« pusztán üres hivatkozások rajzolata: karikatúra. Rákóczi kurucai a vérüket ontották, a maiak: szájhősök, demagógok, fellejjárók, ködezők, bársonyszékvadászok (részint legalábbis), nagyotmondások hősei, akiket könnyű lepipálni. Hiszen ha egyikük autonómiát mond, a másik Trianon revízióját követeli, máris nagyobb tapsot kap. Nincs az a magyar követelés, amit egy másik magyar túl ne licitálna. Csak a tüsszentő diák hiányzik némely március 15-i szónok mellől. (...) Ebben nyilván egyetértünk, abban viszont nem, hogy amilyen bátran, határozottan s némelykor briliáns replikát rögtönözve rohantál a parlamenti mikrofon elé (pl. erdélyi magyar kormány ügye), épp oly túlzottan óvatos, konfliktuskerülő voltál (könyved szerint is) jó néhány esetben, mikor*

saját »embereid« rágalmaztak meg ocsmányul, vagy okoztak borzalmas politikai károkat az RMDSZ-nek.” (Konglomerát, 285sk)

Politikusi-irodalmi pályájára, illetve a Kántor Lajos aposztrofálta kockázataira Domokos maga, visszatekintve, ezt írta: „Megpróbáltam sokszor életem során, hogy a hatalom kecskéje is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon. Csodák csodája, volt úgy, hogy sikerült. Hogy a kecske időnként túljárt az eszemen? Előfordult. De vittem én is őt jégre éppen elégszer.” (Domokos, 193. o.) Ez valószínűleg így is volt. Kántor Lajos könyvéből keveset tudni meg, miféle tényleges kockázatai voltak, illetve lehettek Domokosnak a Kommunista Párt vezette Romániában; szankciókat említ, félős helyzeteket, amelyekről barátként és munkatársként tudhatott. Domokost a magyar kisebbség és az erdélyi irodalom melletti elkötelezettség nyilvánvalóan motiválta tényleges cselekedeteiben. Sütő András már idézett véleménye hangsúlyozottan az 1989. decemberi fordulat utáni időkre vonatkozik. Akkor viszont a hatalom kecskéje már messzemenően más volt, ezért nem is veszélyeztethette Domokos Gézáét saját személyében. Sütő egyébként csak a politikust bírálta, nem a romániai/erdélyi magyar irodalom ügyében tevékeny embert.

A kecske-káposzta metafora jól sugallja, hogy Domokosnak szüksége volt párton belüli támogatásra, ha magyar ügyekben jelentősen akart eljárni. Kántor Lajos mondja is, amit sejteni lehet, hogy az a moszkvai öt év olyan ismeretségekhez és román barátságokhoz vezetett, amelyek később nagy hasznára lehettek Domokos Gézának. Mindenképpen segíthettek abban is, hogy a Központi Bizottság pótaggá válasszák, abban az 1969-es évben, amikor kinevezték a létrehozandó Kriterion (nemzetiségi könyvkiadó) igazgatójának. Szinte bámulatos, hogy sohasem került igazán bajba, akkor sem, amikor a Kriterionnál a nyolcvanas évek közepére nagyon meggyengült a helyzete, végül menesztették is, holott Ceaușescuval már jóval korábban konfliktusba került.

Sejtésnél több, hogy emberileg, irodalmilag, feltehetően politikailag is segítette őt a moszkvai főiskola író-tanára, a vele mesteri-baráti viszonyba kerülő Pausztovszkij. Amikor egyszer, még 1959-ben, Domokos felhívta, és elmondta, hogy újságíró lett, Pausztovszkij véleménye egyértelmű volt: „Nem jó, Domokos, fűzte hozzá, meneküljön, amíg lehet.” (14) Úgy tűnik, a tanítvány ezt később meg is fogadta, ha eleinte nem is, hiszen évekig volt újságíró. Pausztovszkij persze valószínűleg az íróra (is) gondolhatott, és igaza volt, Domokos valójában csak akkor írt emlékezetest, amikor már nyugdíjasként nem kellett menekülnie. (Nemrégiben került kezembe, véletlenül, az amerikai *Time* hetilap 1968. július 26-i számának 53. oldala; a szokásos Mérföldkövek rovat hasábján alján ez volt olvasható: „Meghalt. Konsztantyin Pausztovszkij, 76, szovjet szerző. (Egy élet története) és országa liberális irodalmának doyenje, szívbetegségben, Moszkvában. Bár munkássága nagy részben tradicionalista, Pausztovszkij megvédett olyan lázadókat, mint Paszternák és Jurij Daniel. Olyan jól sáncolódott be, hogy a Kreml kénytelen volt hagyni, mondja, amit akar.”)

Jellemző epizód a könyvben, hogy 1958-ban az *Ifjúmunkás* című lapban Csíkról összeállítást jelentettek meg „Csíksországban” címmel, ami bosszantotta a párt akkori szervezési titkárát, Ceaușescut. A három jelen lévő magyar KB-tag közül kettő hallgatott. „Király Károly, a Magyar Autonóm Tartomány IMSZ [Ifjú Munkás Szövetség] első titkára sajnos ellenem tanúskodott”, írta később Domokos Géza, hozzátéve: „Egy világ választotta el az akkori Carol Kiralit a nacionalista diktatúrával nyíltan szembeszegülő majdani Király Károlytól. Mint ahogy sokunkat azok közül, akik azokban az években szerephez jutottunk, és akik utólag – ki merész lépéssel, elszánt szakítással, ki fokozatosan, ám kitartó tudatossággal – mérföldnyi távolságra kerültünk hajdani önmagunktól.” (16. o.) Ehhez illik, amit Kántor Lajos a Konglomerátban ír és idéz. „Apropó, nemzedék. Sütő Andris most többszörösen is üzen a maga korabeliek-ről-nek a Létvégi hajrában lapjain. Egy születésnapi köszöntőben

olvashatni ezt az önvallomásként is érvényes mondatot: »Azt hiszem, Gyurka, hogy szellemi-ekben ott kezdődött a te rendes feltámadásod is, ahol nemzedékünk legjobbjai – a zseniális Bajor Andorral az élen – rádöbbenek kotta és hang borzalmas ellentmondására.« (284.)

Sütő metaforája – Kántor Lajos olyan gyakran kitűnő találékonysága révén, amibe beletartozik a megtalálás, ezért a keresés tehetsége is – felettébb hasznos. Énekelni ugyanis sokféleképpen lehet, jól, rosszul, hamisan, meghamisítón, és persze a kottához híven is lehet többféleképp. A kottát persze el is lehet dobni, esetleg egy másikért. Van eléggé példa arra is, hogy meg lehet toldani egy másik, hozzá igazított, de új eget és új földet ígérő kottával. Domokos kockázatainál szerintem lényeges figyelembe venni, hogy ő Romániában kockáztatott, nem Magyarországon. (De összmagyar összefüggésben is érdemes, sőt szükséges figyelembe venni azt, amit a Nagy Imre-szindrómának mondok: lehetett valaki jó magyar és hívő kommunista, ebben a sorrendben. Az más kérdés, és nem lényegtelen, hogy ki, mikor és hogyan ébred rá a létező lehetőségek közötti tényre, miszerint a kommunista és a szocialista nem egy kutya kölyke, ahogyan az öszvér sem egy állaté.)

Ami Domokos hajdani önmagát illeti, különösen érdekesnek és egyúttal általánosíthatónak találok egy eseményt, amit Kántor Lajos Domokos kései visszaemlékezéséből idéz be: 1953 nyarán nagyapjánál van, egy este autó áll meg a ház előtt, velük kell mennie, és amikor később hazaérkezik, a kérdésre, hol járt, kitér a válasz elől, nem meri megmondani, hogy pártfelvétele miatt kellett Sepsiszentgyörgyre mennie. A nagyapa erre azt mondja: „Ez a ti bajotok, látod-e, folyton titkolóztok.” A visszaemlékező kommentárja: „Mostantól világos volt előttem, hogy engem, elsőszülött unokáját többé nem tart közélük valónak. Mert ugye, ha van ti, azaz én és a többi kommunista őszintétlen, van mi is, a tőlük különbözők emberi közössége. Egyik a másikkal nem vegyülhet. Vitakozgattunk mi ezen-azon régtől fogva, de ilyen elv választó mondat kettőnk között soha nem hangzott el. Tőle számítom politikai elkötelezettségem kezdetét. És a vele járó dilemmákat is.” A döntő pillanat nem az lett, amikor párttaggá választották: „Hanem az, amikor egy idős falusi férfi, akinek család- és keresztnévét viseltem, értésemre adta: más igazságokat vallunk, egymástól különböző világokhoz tartozunk.” Kántor Lajos hozzáfűzi: „főként a Kriterion-igazgató, de az első (1990-ben megválasztott) RMDSZ-elnök is a „mi” és a „ti” közötti határ feloldásán fáradozott, élete második felét bizonyára ebben a tudatosan vállalt munkában élte le.” (18sk)

Az a világ, amihez magát Domokos Géza 25 évesen tartozónak hitte és vallotta, nem maradt persze változatlan a rákövetkező 36 év során sem, érdekes lenne tudni, hogyan változott saját meggyőződése is. Az egyik itt korábbi idézetből sejthető, hogy fokozatosan vagy szaggatottan, az 1989. decemberi forradalommal viszont talán katartikus szakítással. Engem azonban másfelé irányított Domokos Géza visszaemlékezése, egy olyan általános problémához, ami különleges módon vonatkozik Erdélyre, illetve a romániai magyar kisebbségre, vagy bármelyik kisebbségre, bárhol.

A „mi” és a „ti” mellett van ugyanis „ők”/„azok” is. Konkrét beszédhelyzetben az „ő” kívül áll az „én”-„te” beszédhelyzetben, vagyis olyan emberre vonatkozik, aki nem részese az éppen folyó dialógusnak. Az „ők” persze többes számú és általánosít, akár csak a „mi” és a „ti”, ezért könnyebben vonatkozik egy általános helyzetre, nem egy konkrét párbeszédre. A nagyapa kijelentésében a „ti” az „ők” részleges szinonimája lett, olyan „te” beszédhelyzetben lévő konkrét ember, aki jellegében az „ő” beszédhelyzetbe idegenül: valakihez beszélek, akihez nem beszélek. Valakihez, akivel nem vagyok „mi”.

A probléma az, hogy Domokos Géza számára, és a kisebbségben élő magyarok számára is általában, a „ti” mellett szükségképpen és meghatározóan volt egy zavart keltő

„ők” is. Lennie kellett a „ti” közé tartozóknál olyan dolgoknak és kérdéseknek, amelyeket „ők”, ugyanis magyarok számára a nem magyarok, a románok, nem éreznek, talán nem is értenek, és ha értik, csakis idegenként. Az emberi viszonyulásoknak ez az egyik lehetősége, változata az adott romániai/erdélyi összefüggésben olyan különleges hangsúlyt és funkciót kaphatott, hogy a Román(iai) Kommunista Párt magyar nemzetiségű tagja, ha tényleg érdekelt volt magyar ügyekben, egy olyan „mi”-ben érezhette és tudhatta magát elkerülhetetlenül, amibe bele is tartozta meg nem is; a nem kommunista magyarok számára „ti”-hez sorolódott, miközben bizonyos alapvető dolgokban a „mi”- „ti”-hez, hiszen számára sem az „ők”-höz. Skizofrénia? Nem. Kétkulacsosság? Nem, legalábbis az állapot maga nem az. Minden attól függ, mit tesz valaki (egyedül a cselekvés, vele a szóban-cselekvés, a beszédaktus számít, hogy mit gondol, hogyan érez valaki). Nem képes cselekedeteit másképpen irányítani, mint e megkötések között, és elkötelezettségeinek éppen most mérlegelt ereje szerint.

Domokos egyik 1994-es levelében közli, hogy nem akar részt venni egy vitán, és elmondja, miért nem: „*Előre látom, hogy a másként gondolkodás (...) indulatos reakciókat vált ki az ankét részvevőiből. (...) Távol maradok, hogy ne hangozzzék el, magyarországi mintára, újfent (olvastam már ilyet a sajtóban): álliberálisok fognak össze neokommunistákkal (ez én lennék) az igazi, felelős magyarok, a következetes autonomisták – Borbély Imre vesszőparipája –, a csalhatatlan Tőkés László követői ellen.*” (175. o.) Nos, aki szerint kotta és hang között nincs és nem is lehet semmiféle különbség, minden bizonytalán másként fog vélekedni Domokos Gézaról, ahogyan az is, aki nem tud olyan kottáról, amit hozzá lehet igazítani egy már meglévőhöz. Magam Kántor Lajos könyvéből azt olvastam ki, hogy szerinte valóban Domokos mérföldnyi távolságra került hajdani önmagától, úgy tűnik, először fokozatosan, óvatosan, majd elszánt lépéssel is. Nem tudom, milyen messzire távolodott, pontosan hova, de, mint ismeretes, a damaszkszi utat megjárt apostollal kapcsolatban is megoszlanak mind a vélemények, mind a megszállottságok.

A generációs különbség a kezdetektől fogva számított: „*A negyvenes évek kolozsvári és egyetemi világa mondhatni gyökeresen más volt, mint a miénk, akik 1954-ben lettünk bolyaisták.*” (12. o.) Nem mondja Kántor Lajos, miért és hogyan más, de, gondolom, meghatározó lehetett az is, hogy Sztálin 1953 tavaszán halt meg, és 1954 őszére a Szovjetunió előírta élet már Romániában is kissé szabadabb lett. A kilenc év különbség Kántor Lajos és Domokos Géza között annak idején jóval jelentősebb lehetett, hiszen 1946-ban Kántor kilencéves volt, Domokos viszont tizennyolc. Ehhez érdemes hozzágondolni, hogy Kántor Lajos 1955-ben volt 18, barátja, Szilágyi Domokos pedig 1956-ban. A *Konglomerát (Erdély)* könyvből megtudható, hogy Szilágyi Domokos keményen kiállt a magyarországi forradalom mellett, és Kántor Lajos oknyomozása sejteti, illetve felveti annak lehetőségét, hogy Szilágyi beszerzése, majd 1976-os öngyilkossága, az ő húsz évvel korábbi kihallgatásához vezethető vissza.

A korkülönbség tehát nemzedéki különbség is volt, ezért gondolom a Domokos Géza kockázatait a *Konglomerát (Erdély)* könyvhöz illeszthetőnek, valójában Domokos a harmadik nemzedékhez tartozott, Kántor és Szilágyi Domokos pedig a negyedikhez. Voltak és vannak nemzedékek persze az ötvenes évektől kezdődően is, de ezekkel nem foglalkozik Kántor Lajos egyik könyve sem, csak megemlíti közülük egy-egy író, politikust, konfliktust. Ő azokra az időkre koncentrál, amelyeket a maga nemzedéke élt meg. Ez az emlékirat/memoár műfajban teljesen elfogadható. Más kérdés, hogy a jóval fiatalabb nemzedékek, úgy tűnik, hajlandók nyitni a román nyelvű irodalom, sőt olykor annak olvasói felé is, tehát mintha az elmúlt években megindult volna valami változás, amit legalábbis a beszéd, ismeretség, olykor barátság révén már Domokosék, még inkább Kántorék nemzedéke megkezdett.

A Domokos Gézáról írott könyv annyiban eltér az előbbi könyvtől, hogy Domokos is megélte a kommunista rendszer végét és a rá következő éveknek az elejét. Sebestyén szemináriumi a *Konglomerát (Erdély)* alcímei szerint éppen Domokos Géza halálának évétől, 2007-től tartanak 2012-ig (feltételezhetően a 2013-as könyv nyomdába adásáig). Ez a folytatás számomra jelentős volt. A két könyvet olvasva ugyanis arra jutottam, hogy Kántor Lajos számára egyetlen átfogó sors változata mindaz, ami Trianon óta a többnyire Erdély szóval jelzett magyarokkal történt, csak politikai korszakokként és szakaszonként más-másként volt nehéz. Ez magyarázhatja, miért tért ki a „személyesebb út” nevében Domokos pályaszakaszainak szerinte politológusokra háruló vizsgálata elől. Nem hiszem, hogy annak idején nem lett volna – időnként, esetleg változó véleménye Domokosnak erről vagy arról a cselekedetéről vagy kijelentéséről. Hiszen a beidézett levelekben mindketten jelzik, hogy gyakran nem értettek egyet. A nyilvánvaló barátság és rokonszenv mellett azonban, úgy hiszem, Kántor – ahogyan Szabédi – számára az erdélyi magyarok és így az erdélyiek irodalmi-művészeti, végül is szellemi élete és megmaradása az elsődleges ügy. Nem arról van szó, hogy a politikai vagy a társadalmi kérdések nem fontosak, hanem arról, hogy csak akkor fontosak, ha van, kinek, ha vannak, akiknek fontosak, és nemcsak a világban vagy Magyarországon, hanem ott, a romániai Erdélyben. A lét és a sors mellett ez engem a létezésre figyelmeztetett. Politika és társadalomszervezés, sőt maga a közösségi szervezkedés is eszköz, a megmaradás, a létezés minősége fontos, még szó szerint életbevágó is lehet, de csak akkor, ha van élet.

Kántor Lajos nem minősíti Domokos Géza politikai pályafutását közvetlenül, sejtet egyet-mást, de egyértelműen megmondja, hogy Domokos pályájának második felét méltányolja, a Kriterionért sokra tartja, és vállalja Domokos Gézát és barátságukat. Figyelembe kell venni nála a Szabédi-hatást, amit lassan megtanultam értékelni. A dolgot magát nézi, hogy ismét a Bocskainak tulajdonított mondásra célozzak, és a dolog maga az ő számára az erdélyi, illetve a romániai magyar kisebbségnek és kultúrájának fennmaradása. Minden egyéb érték másodlagos. A politikai tevékenység, úgy tűnik, aszerint ítélődik meg, hogy az mennyiben segítette és segíti a kisebbséget most, több évszázados szellemi kultúrájának továbbvitelében.

Domokos 2002-es *Éveim, útjaim, arcaim* könyvére és Papolcra visszavonult szerzőjére utalva mondja: „*Lehetne s talán kellene is idézni a könyvből a napi harcok fölé emelkedett politikai-ideológiai következtetéseket, az eszmeáramlatok egymásmellettségének tudomásulvételét – szabadelvűség, nemzeti-keresztény orientáció, szocialista, szociáldemokrata irányzatok – magától értendően mondja, hogy az utóbbiakkal rokonszenvezik; figyelni, hol elismeri, hol bírálja a politikai alakzatok, pártok, szövetségek teljesítményét, ám: »Tagja egyiknek sem lennék, semmiért nem adnám szabad civil-státusomat. Azt a szuverén jogomat, hogy magam döntsek afelől, mit találok helyesnek vagy elhibázottnak, függetlenül attól, ki próbál meggyőzni, hogy erre vagy arra hajoljak, ennek vagy annak adjak igazat.«*” (194. o.) Ezt persze Domokos nem az RMDSZ első elnökeként vallotta.

Azért mondott végül le, mint olvasni lehetett, mert voltak, akik őt (neo)kommunistának tartották – holott már nem az volt –, és, ahogyan írta, nem akart megosztó lenni az RMDSZ-ben.

A *Konglomerát (Erdély)* könyvvel párosítani Domokos Géza kockázatait szerintem nemcsak nemzedéki megfontolásból, hanem éppen Domokos politikai pályája miatt is fontos. Közel sem volt ő az egyetlen, aki magyar nemzetiségű román állampolgárként és romániai lakosként a Romániai Kommunista Párt tagja volt, és magas szinten funkcionáriusa is lett. Egy ilyen, és ehhez a nemzedékhez tartozó életpálya is lényegesen tartozott az erdélyi, illetve a romániai magyarok sorsához, illetve ahhoz az erőterhez, amelyet Kántor az SzGSz betűcsoport három személyével jelzett. Domokos minden bizonnyal a magyar érdekeket

is hatékonyan szolgáló emberek egyike volt, és ő is, ahogyan Kántor Lajos is, ahhoz az erőterhez tartozott.

Bizonyos magyar érdekeket magyar ember csakis kommunista hovartartozás révén szolgálhatott, bizonyos kommunista érdekeket viszont – akár ideológiainak hitte őket, akár osztársadalminak – gyakran csakis a magyar, a kisebbségi magyar érdekek rovására, legalábbis azok felfüggesztésével. Ez utóbbihoz tartozott, hogy a Kommunista Párton belül is létezett egy „mi” és „ti” között fennálló különbség, ami a karrierlehetőségek mellett a meggyőződés ellipszisébe is tartozott, ezért a Sütő András említette kotta és a hang közti szörnnyű, de legalábbis egyesek meggyőződése és reménye szerint ártalmatlanná csökkenthető, leküzdhető különbséghez, vagyis az ellipszis eszményi körösítéséhez. Ez ugyan mondható hiú reménynek, de a romániai magyarok mint erdélyiek számára szó szerint a modus vivendi, a Bocskai mondásában a „magunk megmaradása” kérdése és ahhoz kapcsolódó feladat lett. Ahogyan Bocskai idejében, úgy a Román Népköztársaságban, és jelenleg, az 1989 utáni időkben is. Sütő András 1998-as, Domokos Gézának írott leveléből már idézettek szerint az RMDSZ-en belül is volt különbség, ellipszis a modus vivendi kérdésében, vagyis a kisebbségi helyzet független volt és maradt a politikai-társadalmi rendszertől, ha nem is teljesen független.

A kockázatok nyilvánvalóan nemcsak politikaiak-közéletiek voltak, hanem lelki-ismeretiek is. Az újtestamentumi mondások közül (Erdélyben a 16. század óta) nem volt érvényes, hogy nem lehet két urat szolgálni, a másik volt nagyon is érvényes: add meg a Császárnak, ami a Császáré, és Istennek, ami az Istené, csak nem volt egyszerű. A Császárnak nem csak adózni kellett, az Istennek viszont – ugyanis a magyaroknak – szüksége volt pénzekre, hivatalokra és jogokra is, nem csak hitre és szellemi-lelki odaadásra. És ez ma is így van, pedig nincsen már pártidiktatúra. Kántor Lajos könyve nyomán nem tudom felmérni, de nem tudom, egyáltalán felmérhető-e, hogyan egyensúlyozott Domokos Géza, csak azt, hogy tette. És ha Kántor Lajos a baráti „mi” viszonyból írt róla, akkor őt és könyveit ismerve, úgy érzem, és ezért így összegzem magamnak: Domokos Géza nem egyensúlyozott rosszul a kecske jóllakása és a káposzta megmaradása között. Ha más nem, a Kriterion bizonyoság rá. Lehet persze, hogy egyensúlyozhatott volna jobban, nem tudhatom. „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni”, írta József Attila. Kérdés: visszajön-e és hogyan jön vissza?

Domokos Géza saját szavaival így jött vissza 1990. október 14-én Bécsben, a Bornemissza Társaság fennállásának 30. évfordulóját ünneplő összejövetelen:

„Önök közül sokan ülnek itt olyanok, akik már nem tudták elviseelni azt az életet, amelyből eljöttek. Önök döntik el, hogy jól választottak-e vagy rosszul. De nekünk, akik ma Romániában élünk, akik szeretnénk Európában élni, szembe kell néznünk azzal a rosszal, amit átéltünk, amelynek részesei voltunk s melynek jegyeit önmagunkban viseljük. Meg kell tanulnunk bízni egymásban, bízni az emberekben, józannak lenni, higgadtnak, toleránsnak. (...)”

„Engedjék meg barátaim, hogy megkérjem, gondoljunk hálaival azokra a román barátainkra, akik mellettünk állnak ebben az erőfeszítésben, akik, ha ma itt lehetnének, vallhatnának éppen úgy, ahogy azt itt a romániai magyar írók tették, akik ugyanúgy akarják a megértést, a kölcsönös megbecsülést, akik ugyanúgy akarják Európát, mint mi akarjuk, akiket éppen úgy támadnak, úgy gyaláznak, mint minket, magyarokat. Szeretettel gondolok rájuk, és biztos vagyok benne, hogy mi csak akkor győzhetünk, hogyha összefogunk velük a közös ügyért, a közös jövőért, a demokrácia igazságáért és a szabadságért Romániában. (...)”

„Én bízom benne, hogy a mi nemzedékünk, amelyik a háború után kezdett eszmélni, mert hitt abban, hogy meg lehet változtatni az életet, az embereket, jobba tenni a társadalmat, igazságosabbá, s olyan rettenetesen csalódnia kellett, aki hitt abban, hogy Európának

ebben a térségében feloldódnak a nemzeti, nemzetiségi viszályok, és mi együtt haladhatunk egy új történelem felé, tapasztalni kellett, hogy elmélyült a gyűlölet, csak elfojtották, de él a bizalmatlanság, nos, ez a nemzedék most már mint pályája végén és élete végén, hátha elhiszi, hogy e szörnyű, súlyos és tragikus vajúadás után megmutatkoznak a demokráciának a fényugarai.”

„En, mélyen tisztelt közönség, kedves barátaim, nem tudok lemondani erről a reményről.”
(Találkozások Európával. Bornemissza Péter Társaság (1960–1995). Magvető, 1995, 97sk)

Ezt az RMDSZ elnökeként mondta, és ha a reményről nem is, valamivel később az elnökségről lemondott. Nem akart többé dudás lenni.

5.

A Domokos Géza kockázatai (és a végösszeg) jóval egyszerűbben megírt könyvnek tűnik, mint a Konglomerát (Erdély), hiszen Kántor Lajos saját személyében tartja narratíváját, abba idézi saját leveleit és mások leveleit, szövegeit. Ez utóbbiakat saját szavaival is összefoglalhatta volna – „azt írta (nekem)” stb. –, így azonban nemcsak autentikussá teszi a mondottakat-írottakat, érezhetővé a hangvételeket is. Nemcsak Domokosét, de, például, Sütő Andrásét (aki korábban szintén KB-tag volt), az ő másféle hangját, beszéd-, illetve írásmódját, vele érzéseit, hozzáállását bizonyos dolgokhoz. Az egyik tőle idézett emlékezetes, és Domokos egész pályáját is érintő kijelentés, ugye, kockázatként is sejteti a kotta és a hang iszonyú disszonanciát (akár tudatában volt valaki annak, akár csak lett). A másik idézet viszont, amelyik hibáztatja Domokost, amiért nem állt ki olykor magyar ügyekben, mintegy megerősíti a nagyapa szintén emlékezetes kijelentését a „mi” és a „ti” közti különbséget illetően, és arra figyeltet fel, hogy Domokos kockázatai kétoldalúak voltak: ő nemcsak a Pártnál kockáztatott, az erdélyi magyaroknál is.

Az igen számos, olykor hosszasan idézett, olykor többek által aláírt és az olvasáskor felhangzó szövegek szerves részei annak, amit Kántor Lajos el akar mondani: közlendőit ezért egy bizonyos polifónia jellemzi. Olykor egy ember hangja csak egyetlen mondattal szólal meg, egyetlen beszédaktussal, mint Pausztovszkij és Domokos nagyapja esetében, ami azonban az egész könyvre vonatkozik, és nemcsak emlékezetes mondat, hanem cselekvő gesztus is. (Aki nem tudná: beszédaktus, ha a pap a templomban azt mondja: „férj és feleség vagytok”, ami különben megjegyzés, vagy akár ugratás is lehet egy vendéglői asztalnál vagy az uszodában.) Az ilyen idézetek megválogatása és odahelyezése, ahol olvashatók, írói munka, retorika nélküli emocionális erejével a könyv hatásának meghatározó része. Kántor Lajos saját jól választott kommentárjai is gyakran így, gesztusszerűen jelentkeznek. Jó példa lehet erre egy a könyv legelején idézett születésnap levélből a 75 éves Domokosnak: „Azokról a kockázatokról is lehetne, kellene beszélni, amelyek a nyilvánosság mögött zajlottak. A sok közül egyetlenre emlékeztem, a nyolcvanas évek végéről (talán már 1989-et írtunk), Adonyi Nagy Mária bukaresti lakótelepi lakása beszélhetne a veszélyről (hogy ne életveszélyt írjak), no meg Molnár Gusztai. Akkor már olyan idők jártak, hogy az ember már nem törődött a személyes szabadságával, a változtatás elősegítése mindenek elé helyeződött. Csodával határos módon megúsztuk, csak jóval a fordulat után vallottuk be egymásnak, hogy rezgett a gatyánk.” (8. o.)

Domokos Géza kockázatai (és a végösszeg) azonban nemcsak a sokhangúság és az egyéni hangok érzéstöltetei révén jóval bonyolultabb könyv, mint amilyennek talán tűnik, az elrendezés révén is: Domokos életéről lineárisan olvasunk a születéstől a meghalásig, de közben jelentős inverziók érik az olvasót, mint az éppen idézetteknel,

amikor egy 2003-as levéllel kezdődik az, ami ténylegesen Domokos születésének évével kezdődött. Ha a magyar grammatikában nincs is már ilyen időmód: egy befejezett múlttal. Így és ilyenek révén áll össze egy már a könyv legelejétől befejezett egész. Van erre eklatáns példa is. Az utolsó fejezet címe: „Az író megmutatkozik”, az első mondata végén a kérdésre: „*hol van az író Domokos Géza helye?*” (192. o.) három oldalon át jön a válasz. A negyedik oldal tetején viszont Kántor Lajos az az író, aki megmutatkozik, mondván, „*talán nem is a »végösszeg« szigorú megvonásával érzem magam adósnak*” (195. o.). A könyv címében ugyanis az volt olvasható: „*és a végösszeg*”. Kántor Lajos tehát, mint a személyesebb utat választó író, azzal mutatkozik meg könyve legvégén, hogy jelzi: a végösszeget nem szigorral, hanem barátként vonta meg. Ami viszont a végösszeghez tartozik.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000
NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.
Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249
E-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.